

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SÂMÂNİLER DEVLETİ

Yüksek Lisans Tezi

121983

121983

DANIŞMAN
Prof. Dr. Sebahattin SAMUR

HAZIRLAYAN
Mehmet DALKILIÇ

KAYSERİ - 2002

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Erciyes Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Bu çalışma, jürimiz tarafından İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi
Bilim Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

31.1.5/2002

Danışman : Prof. Dr. Sebahattin SAMUR

Üye : Prof. Dr. Ahmet UĞUR

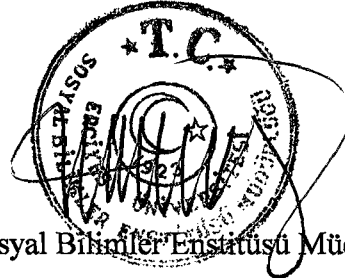
Üye : Prof.Dr. Ali AKTAN

.....
.....
.....

ONAY:

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

04/06/2002

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Prof. Dr. Ersoy TAŞDEMİRCİ

ÖNSÖZ

Mâverâünnehr. daha uygun bir ifadeyle Aşağı Türkistan. Çin ve İç-Asya'yı Orta Doğu ve Hindistan'a bağlayan milletlerarası tarihi ticaret yolları (İpek Yolu, Hind-Baharat Yolu) nın ana kavşağında olması sebebiyle, ilk çağlar boyunca Orta Asya'nın, orta çağlardan başlayarak çok yakın bir zamana kadar da hem Türk dünyası, hem de İslam aleminin sosyal, siyasî ve dinî yönlerden en hareketli, en canlı bölgelerinden biri olmuştur. Arap İslam Devletlerine yön veren her türlü fikrî ve siyasî hareketler, daima Türklerin oluşturduğu bu bereketli topraklarda gelişmiş ve sonunda Batı'ya doğru yürümüştür.

Sâmâniler ise, bölgenin siyasî, sosyo-ekonomik ve kültür yapısına katkıda bulunmuş hanedan olmasına karşın, maalesef haklarında yeteri kadar çalışma bugüne kadar yapılmamıştır. Halbuki, Amerika başta olmak üzere bir çok batılı devlet Mâverâünnehr bölgesinde hüküm sürmüş hanedanlar hakkında ciddi çalışmalara imza atmış, II. Dünya Savaşı'ndan bugüne dek birçok kitap, makale ve konu başlığı bu bağlamda kaleme alınmıştır. Richard Nelson Frye, E. Daniel C.E. Bosworth başta olmak üzere, birçok batılı ilim adamı ciddi çalışmalara imza atmıştır.

Ülkemizde haklarında yeterli çalışma yapılmamış olan Sâmânî Hanedanı'nı yüksek lisans tez konusu olarak seçmemin yegâne sebebi de bir boşluğu doldurma düşüncesidir. Umuyorum ki, çalışmam hem o döneme ışık tutacak, hem de Türk Tarihinin IX. ve X. Yüzyılları, bizim için daha anlaşılır bir hale gelecektir.

Çalışmam dört ana bölümden oluşmuştur.

I. bölüm Sâmânilerin Yükselişini ele aldığım ve genel olarak siyasî olayların dönemlere ayrıldığı kısım olup, kuruluş döneminden devletin yükselişine kadar yöneticilik yapmış hükümdarlar, bölümün dikkat çeken tarafıdır.

Devletin gerilemesi ve çökmeye yüz tuttuğu zamanlar ve bu esnada meydana gelmiş siyasî ve askerî olaylar II. bölümün içeriğini oluşturur.

I. ve II. bölümler devletin siyasî ve askerî tarihini yansıtırken, idari teşkilat konusu III. Bölümün içeriğinde yer almıştır. Konu sadece teşkilat bağlamında ele alınmayıp, sebep-sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirilmiştir.

Kültür ve medeniyete sahip olmayan bir devletten söz edilemeyeceğine göre, bu kısmı atlamak mümkün değildir. Bu sebeple tezimin IV. bölümü kültür ve medeniyetle ilgili olarak hazırlanmıştır.

Yüksek lisans tez çalışmamın gerek proje, gerekse hazırlama safhasında değerli görüşlerini esirgemeyen, değerli hocalarım Prof. Dr. Ahmet UğUR'a, Prof. Dr. Sebahattin SAMUR'a, Prof. Dr. Ali AKTAN'a, Prof. Dr. şefaattin SEVERCAN'a teşekkürü bir borç bilirim.

Mehmet DALKILIÇ

KAYSERİ –2002

İÇİNDEKİLER

KULLANILAN BAŞLICA KISALTMALAR.....	V
TEMEL KAYNAKLAR VE UMUMİ DEĞERLENDİRİLMESİ.....	VI
GİRİŞ.....	1
MÂVERÂÜNNEHR VE YENİ YÖNETİCİLERİ.....	1
I. BÖLÜM : DEVLETİN KURULUŞ ve YÜKSELİŞ DÖNEMİ	5
1. NASR BİN AHMED DÖNEMİ	6
2. İSMAİL BİN AHMED DÖNEMİ	16
3. AHMED BİN İSMAİL DÖNEMİ	25
4. II. NASR BİN AHMED DÖNEMİ.....	29
II. BÖLÜM : DEVLETİN GERİLEMESİ ve ÇÖKÜŞ DÖNEMİ	36
1. NÜH BİN NASR DÖNEMİ	36
2. I. ABDÜLMELİK BİN NÜH DÖNEMİ	38
3. I. MANSUR BİN NÜH DÖNEMİ	39
4. II. NÜH BİN MANSUR DÖNEMİ	42
5. SON SÂMÂNİLER	46
6. İSMAİL BİN MUNTASİR.....	47
7. TÜRKLERİN YÜKSELİŞİ	49
III. BÖLÜM : SÂMÂNİLERDE İDARİ TEŞKİLAT.....	55
1. DERGAH TEŞKİLATI	55
2. DİVAN TEŞKİLATI	58
3. ETKİNLİĞİ ve ETKİSİ BAKIMINDAN İDARİ SİSTEM	71
IV. BÖLÜM : SÂMÂNİLERİN TESİS ETMİŞ OLDUKLARI KÜLTÜR ve MEDENİYET.....	76
1. SOSYAL HAYAT	77
2. EKONOMİK ve MALİ DURUM.....	82
3. SANAT ve MİMARİ	85
4. İLMÎ HAYAT.....	89
5. DİL ve EDEBİYAT	103

6. DİNÎ HAYAT 109

7. ASKERÎ TEŞKİLATI 113

SONUÇ 116

BİBLİYOGRAFYA..... 119

EKLER

1.SÂMÂNİLERİN SOY KÜTÜĞÜ 124

2. HARİTA 125

KULLANILAN BAŞLICA KISALTMALAR

bkz	Bakınız
Çev	Çeviren
der.	Derleyen
E.İ.	Encyclopedia of Islam
hızr	Hazırlayan
İ.A.	İslam Ansiklopedisi
S.	Sayı
T.A.	Türk Ansiklopedisi
T.D.	Tarih dergisi
T.D.V.İ.A.	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
T.E.D.	Tarih Enstitüsü Dergisi

TEMEL KAYNAKLAR VE UMUMİ

DEĞERLENDİRİLMESİ

1) en-Nerşahi (v. 959), Tarihu Buhara : Orta Asya'nın İslam öncesi ve Arap fetihlerinden önceki durumu hakkında bilgi veren bir kitaptır. Nerşahi bu eseri hükümdar Nuh bin Nasr'a ithaf etmiştir. Eser sadece İslam'ın Orta Asya'da yayılışından önceki durumdan bahsetmez. İslamın yayılış süreci üzerinde de durulur. Kuteybe bin Müslim'in fetihleri hakkında ayrıntılı bilgi mevcuttur. Buhara'da varlığını korumuş dinlerden bahsetmesi (Zerdüşt, Budizm, vs.) kitabı değerli hale getirmiştir. Buhara'nın diğer şehirlerden üstün olduğunu belirtmek için kullanılan hadisler esere canlılık kazandırmıştır. Sâmânilerin soyu ve hüküm sürmelerinin anlatıldığı kısım, bu hanedanın tarihine ışık tutmuştur. Tarihu Buhara bu dönemle ilgili temel kaynak olmasına rağmen, daha yeni Türkçeye çevrilmiştir. 1954 yılında Richard Nelson Frye tarafından "History of Bukhara" ismiyle çevrisinin yapılması, ülkemizde İslam Tarihi çalışmalarının batılı ülkelere göre ne durumda olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

2) Gerdizi (v. ?), Zeynü'l-Ahbar : Bugünkü Afganistan sınırları içerisinde dünyaya gelen Gerdizi bu eseri, Gazneli Sultan Ebu Mansur Abdurreşid'e takdim etmiştir. Eser "Tarih-i Gerdizi" olarak da bilinir. Müellifin çalışması İslam öncesi İran tarihiyle, Hz. Peygamber devrini ve 1032 yılına kadar hüküm süren halifelerin dönemini özetler. 1041 yılına kadar olan Horasan'ın siyasî ve ictimai tarihi için başvurulması gereken ilk kaynaktır. Nitekim 955-975 yılları arasında Horasan'da meydana gelen olaylar hakkında sadece Gerdizi'nin tarihinde yeterli bilgi vardır. Eserin, Tâhirîler, Saffârîler, Sâmânîler ve Gazneliler ile ilgili bölümü Muhammed Nazım tarafından Londra'da 1928 yılında yayınlanmıştır.

3) Kazvini (v. 1350), Tarih-i Güzide : Müellifin en önemli eseridir. Bu eser birçok önemli tarih kitaplarının incelenmesiyle onların özeti olarak ortaya konmuştur. Tarih-i Güzide'de İslamî dönem içinde İran'a hakim olan sülalelerin tarihi özetlendiği gibi, İran'da birer hükümet kuran Türkler ve Moğollar hakkında da esaslı bilgiler

verilmiştir. Bizim için önemli olan kısmı. Sâ mânî soyunu ele aldığı bölüm olup, Sâ mânîlerin siyasî tarihi ile ilgili önemli bilgiler içerdiği için, temel kaynaklardan sayılır. Eser 1910 yılında İngiltere’de Hacı Ferhad Mirza tarafından derlenmiştir.

4) Mirhand (v. 1498), Ravzatu's-Safa : Timurlular döneminde İran’da yazılan tarih kitaplarının en önemlisidir. Eser, ilk yaradılıştan başlar, Peygamberler tarihi ve eski İran hakkında geniş malûmat vardır. İslam tarihine ait bölümler, İslamın yayılışını ele alır. Daha sonraki bölümlerde Türk, Tatar ve Moğol tarihi hakkında bilgi verilir. Eserin bizim için en önemli olan yönü, Sâ mânîler bölümüdür. Bu bölüm Fransız tarihçi Defremery tarafından 1845 yılında Fransızca’ya, Farsça’dan çevrilmiştir. Eser, Sâ mânîler’in soyu ve siyasî tarihi hakkında ayrıntılı bilgi verdiği için temel kaynaklardan sayılır.

GİRİŞ

MÂVERÂÜNNEHR ve YENİ YÖNETİCİLERİ

Mâverâünnehr, Arapça bir tamlama olup, “İrmağın ardında bulunan” ülke anlamına gelmektedir. Özellikle, Orta Asya’da Türkistan topraklarında Ceyhun (Amuderya-Oxus) ırmağı ötesinde kalan Türk illerinden Müslüman-Arap fatihler tarafından ele geçirilen topraklara verilen özel coğrafi bir deyimdir¹.

Mâverâünnehr (Ceyhun ve Seyhun Havzasındaki medeni bölge) Ortaçağ İslâm coğrafyacılarının terminolojisine göre, Türkistan’a yani İslâm ülkeleri ile Çin arasında uzanan ve Türkler ile Moğol göçebelerinin yaşadığı bölgeye dahil değildi; fakat, göçebelerin akınlarına karşı herhangi bir tabii engebe ile korunmamış olan bu ülkenin büyük bir kısmı, siyasi bakımdan Türk topluluklarının egemenliği altındaydı².

Mâverâünnehr kelimesinin, Türkistan’ın geniş bir bölgesinin tanımı için kullanılmasının sebebi, Ceyhun nehrinin İran-Turan arasında doğal bir sınır kabul edilmesindendir³.

Mâverâünnehr bölgesinde İslâmın yayılışına gelince; Arapların Mâverâünnehr’e girişleri, yani Amuderya’yı ilk defa geçişleri, 667’de el-Hakem b. Ömer el-Gıfarî kumandasında olmuştur. Sagoniyan’a kadar ilerleyen bu Arap ordusu üç yıl kadar burada kalabildi. Yerli halkın baskısı karşısında geri çekildi. Büyük çapta fetih hareketleri Kuteybe bin Müslim* zamanında gerçekleştirilmiştir. Kuteybe’nin 706’dan 715’e kadar Mâverâünnehr üzerine icra ettiği seferler sonunda Uşrusana hariç, bütün bölge İslâm hakimiyetini tanımış oldu.

716 yılında Sulu Han yönetiminde organize olan Türkler, Araplara karşı büyük bir direniş başlattı⁴. Bu hareket Sulu Han’ın öldürüldüğü yıla kadar devam etmiştir.

¹ İsmet Parmaksızoglu, “Mâverâünnehr”, T.A., XXIII, Ankara, 1976, 333.

² V.V. Barthold, Moğol İstilasına Kadar Türkistan, (Hzr: Hakkı Dursun Yıldız), Ankara, 1990, 66.

³ G.L. Strange The Lands of The Eastern Caliphate, Cambridge, 1905, 433; Zekeriya Kitapçı, Orta Asya’da İslâmiyetin Yayılışı ve Türkler, Konya, 1994, 41.

* Emeviler adına Horasan valiliği yapmış kimsedir (705-715). Ayrıntılı Bilgi için Bkz: Muhammed Arslan, Kuteybe bin Müslim ve Zamanı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1986.

⁴ Parmaksızoglu, XXIII, 333.

Sulu'nun öldürüldüğü yıl Horasan valiliğine tayin edilen Nasr bin Seyyar** başarılı bir politika ile halkı hem İslâmiyete, hem de Arap hakimiyetine ısındırmaya muvaffak oldu. Nasr, hükümetinin bölgeye hakim olabilmesi için, orta tabaka ve çiftçi halka dayanması gereğini anlayan ilk Arap vali oldu. Bunda o kadar başarılı oldu ki, Horasan'da büyük bir ihtilal patlak verdiği zaman bile ahali Nasr'ın tarafını tutmaktan vazgeçmedi⁵. Nasr bin Seyyar, Emeviler için Horasan'da*** valilik yapan son kimse idi. Yönetim artık Abbasiler'de idi.

Abbasiler, ilk bir asır başarılı bir yönetim göstermelerine rağmen, güçlerini kaybetmeye başladı. Siyasî otorite boşluğu sonunda Mâverâünnehr bölgesinde bağımsız devletler kuruldu. Bu devletlerin en dikkat çekici olanı şüphesiz Sâ mânîler Devleti'dir.

Sâ mânîler, siyasî varlıklarını ilk kez Mâverâünnehr'de hissettirmişlerdir. Sâ mânîler'in atası İran'ın doğu sınırlarının güvenliği ile sorumlu, bu görevle temâyüz etmiş ve Sâ mânîlerin son zamanlarında tahtı zorla ele geçiren Behram Çubin adlı bir generaldir⁶.

Emevi halifesi Hişam bin Abdülmelik zamanına (724-743) kadar bu aile üyeleri hakkındaki bilgiler bizim için tamamen karanlıkta kalmaktadır. Bu dönemde Emevilerin Horasan valisi Esed bin Abdullah idi. Esed, o zamanın askeri merkezi konumunda olan Merv'de bulunuyordu. Bu sıralar Belh yakınlarında kendi ismi ile anılan yerleşim merkezinin dihkani olan Sâ mân Hûda, hasımları ile yaptığı mücadeleyi kaybetmiş, çareyi Merv'e**** kaçmakta bulmuştu.

** Valilik yaptığı dönem, (738-750). Ayrıntılı bilgi için, Bkz: Mehmet Yıldırım, Nasr bin Seyyar ve Zamanı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1990.

⁵ Parmaksızoğlu, XXXIII, 334.

*** "Güneş Ülkesi" anlamına gelir.

⁶ Nerşahi, Tarihu Buhara (Çev: Abdülmecit el-Bedevi) Kahire, 1965, 90; Mirhand, Ravzatu's-Safa (Nşr: Defremery) Paris, 1854, I.; E.L. Daniel, Samanid Dynasty, "Encyclopedia of Asian History" New York, 1988. III. 371.

**** Bugünkü Türkmenistan sınırları içerisinde bulunan şehir.

Sâmân Hûda'yı Belh'ten* ayrılmaya zorlayan düşmanlar, kim, ya da kimlerdi? Aslında bu soruya verilecek cevap, Esed - Sâmân Hûda yakınlaşmasını daha iyi anlamamızı sağlayacaktır. Sâmân'ın düşmanları Türgiş savaşçılarından başkası değildi⁷. Böyle karışık bir dönemde kendisine gelen dihkani sıcak bir şekilde karşılayan Esed, gerektiğinden fazla özen göstererek onu onure etti. Bir Emevi valisinin hiç tanımadığı, üstelik Mecusi olan⁸ bir yerel yöneticiye bu kadar içten davranmasının sebebinin az önce belirtmiştik. Belli ki, merkezden beklediği desteği alamayan vali, Horasan'da otoriteyi sağlamlaştırmanın en güvenilir yolunun bir müttefik ile işbirliği yapmaktan geçtiğini anlamıştı. Beklediği fırsat ayağına gelmişken onu tepmek olmazdı. O da bu fırsatı iyi değerlendirdi. Türgiş savaşçıları yenerek onun Belh'e dönmesini sağladı.⁹

Sâmân Hûda'nın Zerdüş olduğu yukarıda belirtmiştik. Müslüman valinin kendisi için yaptıkları onun iç dünyasını derinden etkiledi. Nihayetinde Esed bin Abdullah eliyle İslâm'ı kabul etti.¹⁰ Bu ihtida olayı neticesi bakımından hem Sâmânî soyu, hem de Mâverâünnehr'in siyasî tarihini derinden etkilemiştir.

Belh bölgesinin dihkani, Emevi valisine karşı duyduğu saygı ve sevgiyi ebedileştirmek istiyordu. Sâmân Hûda, doğan çocuğuna Esed ismini verdi ki, bu Esed; Sâmâniler Devletinin II. hükümdarı olan ve "Emir-i Mazi" olarak bilinen İsmâîl'in dedesidir.¹¹

Babasının vefatı üzerine ailenin yönetim işlerini üstlenen Esed hakkında elimizde yeterli bilgi mevcut değildir. Abbasi halifesi Me'mun zamanına kadar Esed'in adına rastlanmaz.¹²

* Mezar-ı Şerif yakınlarında bulunan bir şehir..

⁷ Daniel, Samanid Dynasty, 372.

⁸ Nerşahi, 90; Gerdizi, Zeynül-Ahbar (Nşr: Muhammed Nazım) Londra, 1928, 145.

⁹ Nerşahi, 90; R.N. Frye, "The Samanids", The Moslem World, XXXIV, Newyork, 1994, S. 1, 40.

¹⁰ Nerşahi, 90; R.N. Frye, History of Bukhara, Massachusetts, 1954, 59.

¹¹ Nerşahi, 111; Gerdizi, 145.

¹² R.N. Frye, "Samanids", The Cambridge History of Iran, IV, Londra, 1975, , 135.

Esed bin Sâ mân;Nûh, Ahmed, Yahyâ ve İlyâs isimlerinde dört çocuğa sahipti. Halife Harun Reşid (786-809) zamanında Râfi bin Leys adlı bir asiye karşı halifeyi desteklemelerinden dolayı bu dört oğulun yıldızları parladı. İsyanın çıktığı sıralar Mâverâünnehr'e hareket eden Harun Reşid, isyanın bastırılması ile rahatladı. Fakat yolculuk esnasında hastalanıp, vefat etti. Yerine el-Emin geçti.

El-Emin'in (809-813) yerine halife olan el-Me'mun (813-833) Horasan eyaletinin emirliğini Gassân bin Abbâd'a verdi (817).¹³ Me'mun, Gassân bin Abbâd'a, göstermiş oldukları hizmetlerden dolayı, Esed'in oğullarına mühim vazifeler vermesini emretti. Gassân bin Abbâd, emre uyarak , Semerkand'a Nûh bin Esed'i, Fergana'ya Ahmed bin Esed'i, Şaş'a Yahyâ bin Esed'i ve Herat'a İlyâs bin Esed'i tayin etti.¹⁴ Böylelikle bu sülalenin Mâverâünnehr'de siyasî varlığı başlamış oldu.

Sâmânî aile üyelerinin Mâverâünnehr'in önemli şehirlerine yönetici olarak atanmasının üzerinden kısa bir zaman geçtikten sonra, Me'mun, Gassân bin Abbâd'ı Horasan emirliği görevinden azlederek, bu vazifeyi Tâhir bin Hüseyin'e verdi.¹⁵ Tâhirîler'in halife tarafından yöneticiliğe seçilmesi Sâmânîler'in bölgedeki nüfuzunu kırmamış, aksine bulundukları yerlerde vazifelerini yeni yöneticilere bağlı olarak sürdürmüşlerdir.

822 yılında Talha bin Tâhir, babasının yerine Horasan yöneticiliğine geçti ve Sâmânî kardeşlerin görevlerini tasdik etti. Horasan yöneticiliği elden ele geçmesine karşın, Sâmânîler görevlerinde kalıcı olmuşlardır.¹⁶ Vazifelerini başarılı bir şekilde icra eden Sâmânî hanedan üyeleri, devlet olma yolunda emin adımlarla yürümeye başladılar.

¹³ Nerşahi, 111-112; Gerdizi, 145-146; Mirhand, 1; Frye, The Samanids, 40.

¹⁴ Nerşahi, 112; Gerdizi, 146; Mirhand, 2; Frye, The Samanids, 41; Daniel, 372.

¹⁵ Nerşahi, 112; Gerdizi, 146; Mirhand, 2.

¹⁶ Mirhand, 2; Frye, The Samanids, 40.

I. BÖLÜM

DEVLETİN KURULUŞ ve YÜKSELİŞ DÖNEMİ

Sâmâniler klan aile tipi bir yapılanma gösterdiklerinden, ailenin en yaşlı üyesi aynı zamanda, tüm ailenin lideri sayılmaktaydı. Ailenin en yaşlı üyesi Nûh bin Esed idi. Semerkand'ın yönetimi ile meşgul olan Nûh, gayrimüslim Türklerle mücadeleye hız vererek 840 yılında İsficab'ı ele geçirdi.¹⁷

Ailenin diğer üyelerinden biri olan İlyâs'ın şansı bu kadar iyi gitmiyordu. İlyâs'ın 855'de ölümü ile yerine oğlu İbrahîm geçti. Horasan valisi Muhammed bin İâhir, Sistan'da büyük bir güç haline gelmiş olan Hariciler'e karşı İbrahîm'i yardıma çağırdı. Hâricîlerle amansız bir mücadeleye girişen İbrahîm mücadeleyi kaybetti.¹⁸ Yakûb bin Leys saldırılarını Herat üzerine yoğunlaştırınca, İbrahîm ile Yakûb arasında savaş kaçınılmaz hale geldi. 867 yılında Puşeng (ya da Fuşeng) yakınlarında meydana gelen savaşı Yakûb kazandı ve onu esir edip Sistan'a götürdü.¹⁹ Böylece İlyâs soyunun hiçbir önemi kalmamıştır.

İlyâs soyu, siyasî olarak hiçbir varlık gösteremedi. Nûh bin Esed ölmeden önce yerine kardeşlerinden Ahmed ve Yahyâ'yı halef bıraktı. Ahmed bin Esed, kardeşi Yahyâ'ya karşı bariz bir üstünlük sağladı. İleriyi gören, merhametli, adil ve cömert bir kişiliğe sahip olan Ahmed'in, Nasr, Yakûb, Yahyâ, Esed, İsmâîl, İshâk ve Hamîd adında, yedi çocuğu vardı.²⁰ Ahmed ağabeyi Nûh bin Esed'in ölümü üzerine Semerkand'ın yönetimini en büyük oğlu Nasr'a verdi (842). Diğer kardeşi Yahyâ'nın 855 yılında vefat etmesi üzerine Şaş'in* yönetimini diğer oğlu Yakûb'a devretti.²¹

Nûh, İlyâs ve Yahyâ'nın ölümleri, Ahmed'in oğullarını Sâmânî ailesinin yegane yöneticisi kıldı. Nasr ve Yakûb'un babalarının sağlığında yöneticilik vazifeleri almaları, kendilerini siyasî ve idarî bakımdan tecrübe sahibi yapmıştı. Ahmed,

¹⁷ Frye, Bukhara, "The Medieval Achivement", California, 1996, 35-36.

¹⁸ Frye, Samanids, 136.

¹⁹ Daniel, Samanid Dynasty, 372.

²⁰ Mirhand, 2.

* Taşkent'in eski ismidir.

²¹ Daniel, Samanid Dynasty, 373.

ölmeden önce Nasr bin Ahmed'i yerine halef tayin etmiştir. Babası öldüğünde Mâverâünnehr'in yöneticiliğinin kendisine verildiğine dair menşûr, dönemin Abbasi Halifesi el-Mutemid tarafından verildi (875) ²².

1) NASR BİN AHMED DÖNEMİ (875-892)

Babası Ahmed hayattayken Semerkand yöneticiliği ile idarî hayata atılan Nasr, babasının dikkatini çekmişti. Yukarıda zikrettiğimiz gibi Ahmed bin Esed ölmeden önce, en büyük oğlu Nasr'ı halef tayin etti. Aslında bu uygulama "En büyük fert, ailenin de yöneticisidir" anlayışının pratik sonucundan başka birşey değildir.

864 yılında fiilen ailenin başına geçen Nasr, Tâhirîlere bağlı bir vali sıfatı ile yöneticiliğe devam etti. Tâhirîlere bağlı bir valilikle yetinen ailenin kaderi kısa bir zaman zarfı içerisinde değişti. Bölgede siyasî varlıklarını hissettiren Saffârîler** lâhirîler'i*** zor duruma düşürüp, zayıflattı.²³ Abbasi halifesi, bölgede yaşanan kargaşa ve kaos ortamından son derece rahatsızdı. Halifenin rahatsızlığı ve endişesi boşa değildi. 873 yılına gelindiğinde Tâhirîler, Saffârîler tarafından yıkıldı. Abbasi Halifesi, Saffârîler'le anlaşmaya çalıştıysa da, onlar ile anlaşma zemini bulamadı. Kendi politikaları açısından Sâ mânîler ile anlaşmanın daha uygun olacağını düşünen Abbasiler, 875 yılında Mâverâünnehr'in meşrû yöneticileri olarak bu aileyi vazifelendirdiler.

a) Nasr'ın İsmâîl'i Buhara'ya Göndermesi

Nasr bin Ahmed, başkent olarak Semerkand'ı seçmiş ve orada devleti yönetmeye başlamıştı. ²⁴ Semerkand'da otorite boşluğu olmadığı için herhangi bir kargaşa söz konusu değildi. Tâhirîlerin yıkılmasından sonra Buhara başta olmak üzere Horasan'ın bir çok şehri, sağlam temelli bir idareye muhtaç hale gelmişti. Sâ mânî Devletinin kurulduğu dönem, Buhara'nın hali içler acısıydı. Tâhirî sülalesine mensup Hüseyin bin

²² Nerşahi, 112; Daniel, Samanid Dynasty, 373.

** 867 yılında Sistan'da bağımsız bir devlet kuran hanedan.

*** 821-873 yılları arası Horasan'da yöneticilik yapmış olan hanedan.

²³ Mirhand, 3; V.V. Barthold, Türkistan, 235.

²⁴ Gerdizi. 147; Kazvini, Tarih-i Güzide (Der: Hacı Ferhad Mirza), Londra, 1910, 382.

Tâhir adlı bir şahıs beraberinde Harezmliler olmak üzere Buhara'ya zorla girdi. Hüseyin ile Buhara halkı arasında şiddetli bir mücadele başladı. Beş gün içerisinde şehrin hakimiyetini ele geçiren Hüseyin şehir halkına zalimce davrandı. O, birçok insanı katletti. Askerlerine şehri yağmalama iznini verdi. Gece yarısı askerler evlere zorla girdi. Onlar, vahim cinayetler işleyip, halkın değerli eşyalarını gaspettiler. Buhara halkı istilacılara karşı hurûç etti ve birçok insan öldürüldü. Şehrin üçte biri yandı. Halk galip gelmeye başladı.

Halkın zafer kazanması, Hüseyin bin Tâhir'i güç durumda bıraktı. Buhara'nın kontrolünü tekrar ele geçirmek istedi. Bunun için kurnazca plan yaparak, ayaklanan halka barış çağrısında bulundu. Böylelikle hem zaman kazanmak, hem de şehir halkı arasındaki ittifakı önlemek sureti ile bir taşla iki kuş vurmuş olacaktı. Durumun farkına varan Buhara'nın önde gelenleri, halkı bunun bir aldatmaca olduğu yönünde uyarırsalar da, halk, Hüseyin'in çağrısına kulak verdi. Uzayan barış görüşmeleri birliğin dağılmasına neden oldu. Onların çoğu dağıldı. Hüseyin bin Tâhir halkın dağıldığının farkına varınca kılıcını kullandı ve çok sayıda insanı öldürdü.²⁵ Böylelikle mücadele tekrar başladı. Bununla birlikte Hüseyin bin Tâhir mağlup edildi.

Onlar bütün gün savaştılar. Gün geceye dönünce, Hüseyin bin Tâhir kalenin kapısını takviye etti. Bir gurup ise kalenin kapısını gözetleyerek , onu yakalamak istiyordu. Hüseyin, Gıdrifi'de* bulunan dirhemleri, Buhara'nın tüm haraçlarını gaspetmişti. O, dirhemleri sarayda biriktirmişti ve gümüşe çevirmek istiyordu. Fakat buna zaman yoktu. Bir gece kale duvarına gedik açıp, taraftarları ile aç ve sefil bir halde kaçtılar. Gıdrifi dirhemleri kalede kaldı. İnsanlar bunu işitti ve kaleye girerek değerli şeyleri yağmaladılar. Çoğu kimse dirhemlerden dolayı zengin oldu. Dirhemler onların çocuklarına miras kaldı. Şehirde "Filan kimse Hüseyin bin Tâhir'in evinden zengin oldu" sözü darb-ı mesel haline geldi.

²⁵ Nerşahi, 113-114; Frye, History of Bukhara, 77-78.

* Hazinesinin saklandığı yere verilen isim.

Buhara'da meydana gelen karışıklıklar ve başı bozukluk ortamı, şehrin ileri gelenlerini bir çözüm bulmaya zorluyordu. Buhara'nın bilgin ve salih kimseleri, Kadı Ebû Abdullah huzurunda toplanarak , meselenin çözümü için istişare yaptılar.

Ebû Abdullah, Semerkand ve Fergana'nın* emiri olan Nasr bin Ahmed'e bir mektup yazarak, meselenin çözümü için bir yönetici göndermesini talep etti. Şüpheli bir doğaya sahip olan²⁶ Nasr, çok güvendiği kardeşi İsmâîl'i Buhara'ya göndermeye karar verdi.

Semerkand'dan Buhara'ya gitmek için hareket eden İsmâîl bin Ahmed, Buhara'nın dışında; Karmaniya denilen bir yerde konakladı. Mola esnasında bir elçiye Buhara'ya gönderdi. Hüseyin bin Muhammed el-Harâcî'yi kendine vekil tayin etti. el-Harâcî'nin taraftarları bu kararı kabul etti. Bunun üzerine emir İsmâîl ona bir bayrak ve elbiseyle birlikte naiblik menşûru gönderdi. el-Harâcî Buhara şehrinin içinde bayrak ve elbiseyle gezdi. Şehir halkı bu durumdan memnun oldu. Bu olay salı günü yaşandı ve cuma günü hutbede Nasr bin Ahmed'in adı zikredildi. Böylelikle Yakûb bin Leys'in adı Emir İsmâîl şehre girmeden önce silindi.²⁷

Buhara'nın önde gelen isimleri İsmâîl bin Ahmed'i karşılamak için şehir dışına çıktı. Onlarla beraber Buhara'nın tüm asilleri, Arapları ve yerlileri vardı. Karmaniya'ya ulaştılar. Toplu halde Buhara'ya yöneldiler.

Emir İsmâîl, bir cümbüş ve hengame başlamış olan Buhara'ya az bir sayıda maiyetle geldiği için üzüldü. Buhara halkının ona karşı nasıl bir duygu hissettiğini bilmiyordu. Ancak Kadı Ebû Abdullah onu karşılamak için çıktığında ve Karmaniya'ya geldiğinde, İsmâîl'in kalbi rahatlamıştı. Ebû Abdullah onu çok övdü. Böylelikle kalbi mutmain oldu. O, şehre girdiğinde tazim ve ikramda bulundular. Kadı Ebû Abdullah, halktan Emir İsmâîl'in üzerine altın ve gümüş atmalarını istedi. Coşkulu bir manzara

* Türkistan'da büyük bir vilayetti. Şimdi Özbekistan'ın en önemli şehirlerindendir.

²⁶ Nerşahi, 114; A. Vambery, History of Bokhara, Liechtenstein, 1979, 57.

²⁷ Nerşahi, 115; Frye, History of Bukhara, 79.

eşliğinde şehre girdi. Emirlik koltuğuna oturdu. İsmâîl, ilk iş olarak el-Harâcî'yi yakalatıp hapse gönderdi.

Emir İsmâîl tam yetkili olarak Buhara'da göreve başladı. Daha önce zikrettiğimiz gibi, bu yılda Abbasi Halifesi, Nasr bin Ahmed'in Semerkand yöneticiliğini tasdik etti. Bundan sonra cuma hutbelerinde Nasr bin Ahmed ve Emir İsmâîl bin Ahmed'in ismi zikredilir oldu.

Devleti Semerkand'dan yöneten Nasr kardeşi Emir İsmâîl'in gün geçtikçe artan itibarı ve siyasi nüfuzundan çekinir oldu. Kontrolü elinde tutmak için gizli ajanlarını Buhara'ya gönderdi. Böylelikle kardeşinin atacağı her adımdan haberdar oluyordu. Nasr, deyim yerindeyse "isyanı önleyici tedbir" planını uygulamakta kararlı idi. Nasr'ın en güvendiği kişi olarak, Emir İsmâîl'i Buhara'ya göndermesi daha sonra da onu yakın takibe alması, asla çelişkili davranışlar olarak ele alınamaz. Şöyle ki; devlet bir hanedan ve bu hanedan soyundan gelenlerin ortak mülkü sayılmaktaydı. Durum böyle olunca, hükümdarın yönetim konusunda hak sahibi olan en yakın kimselerden, hatta kardeşinden, bile çekinmesi, onlara karşı ihtiyatlı davranması son derece normaldir.

Emir İsmâîl, ağabeyi Nasr tarafından yakın takibe alındığının farkındaydı. Soğukkanlı bir şekilde ağabeyi ile olan münasebetlerini devam ettirdi. Emir İsmâîl, bir süre Buhara'da kaldıktan sonra, Nasr'ın emri olmaksızın Semerkand'a gitti. Yerine kardeşinin oğlu Ebû Zekerîyya Yahyâ bin Ahmed bin Esed'i bıraktı.²⁸ O, Rihsan'a ulaştığında, Nasr bu haberi aldı ve O'na izinsiz gelmesinden dolayı kızdı. Daha önce (Buhara'dan Semerkand'a giderken) selamlamaya gitmediği için Nasr'ın huzuruna varıp onu selamladı. Fakat Nasr, onunla tek bir kelime bile konuşmadı. Bu durum ise 13 ay sürdü.

Nasr bin Ahmed, kardeşi İsmâîl'i Buhara emirliğinden azlettiğini ilan edince İsmâîl'in kuzeni Muhammed bin Nûh ve Abdülcebbâr bin Hamza onun tekrar

²⁸ Nerşahi, 115-116; Frye, History of Bukhara, 79-80.

yöneticiliğe iadesini rica etmek için Nasr'ın huzuruna çıktılar. Onlar ortada bir yanlış anlaşılma olduğunu, Buhara'da asayişin sağlanması için İsmâîl'in tekrar görev başı yapması gerektiğini bildirdiler. Nasr, görüşme esnasında yüzünü Abdülcebbâr bin Hamza'ya çevirerek dedi ki: "Ey Ebû'l Feth gönderdiğim bu gençten isyandan başka ne bekleyebilirim?" Abdülcebbâr yanıtladı: "Senin kölen olan bu genç için, böyle konuşma! Her ne zaman sen Emir İsmâîl'e emret, o emri yapacak ve sana asla muhalefet etmeyecek. Ben gerçeği konuşurum" Abdülcebbâr ekledi: "Senin görüşün nedir?" Nasr cevap verdi: "Onun duruş ve gözlerinde isyan ve muhalefet görüyorum".

Nasr'ın son cevap cümlesi dikkat çekicidir. Kardeşine karşı beslediği güvensizlik duygusu böylelikle açığa çıkmış oldu.

İki şefaatçinin ısrarlı tutumu, kerhen de olsa Nasr'ı verdiği karardan dönmeye ikna etti. Buhara'nın yolunu ikinci kez tutan İsmâîl şehirde yine coşkulu bir halk kitlesi tarafından karşılandı.

b) Asilerle Yapılan Mücadele

İkinci kez Buhara emirliğine oturan Emir İsmâîl, öncelikli olarak şehri tehdit eden haydut gurubu ile mücadeleye girişti. Başları hırsız olan bu eşkiya sürüsü zorba, hilebaz insanlardan meydana gelmişti. Ramitin ve Berket arası yolu kesen bu topluluk, Buhara şehrini ciddi olarak tehdit etmeye başladı. Emir İsmâîl, şehrin Sahib-i Şurta'sı olan Hüseyin bin el-A'la'yı hırsızlarla savaşması için yolladı²⁹. Buhara'nın emir ve soyluları, ona yardım ederek eşkiya sürüsü ile savaştılar. Onları mağlup ettiler. Böylelikle Hüseyin bin el-Alâ zafer elde etmiş oldu. O, bu grubun şefini öldürüp üst rütbeli komutanlarını ve savaşçılarının çoğunu ele geçirdi. Bu olay, Emir İsmâîl'in Buhara ve çevresindeki otoritesini daha da sağlamlaştırdı.

Buhara'yı tehdit eden isyanın bastırılmasından kısa bir süre sonra, Hüseyin bin Tâhir tehlikesi tekrar ortaya çıktı. Emir İsmâîl, Buhara'ya gelmeden önce Buhara halkı için kâbus haline gelmiş olan Hüseyin, 2000 kişilik ordu ile Harezm'den hareketle

²⁹ Nerşahi, 116-117; Frye, History of Bukhara, 80-81.

Ceyhun'a geldi. O'nun Buhara'ya saldıracağı haberi üzerine Emir İsmâîl vakit kaybetmeden imkanları ölçüsünde bir ordu teşkil etti. Ordu, Emir İsmâîl ile birlikte Buhara'dan ayrıldı. İki rakip arasındaki mücadele çok şiddetli oldu. Hüseyin bin Tâhir'in ordusu muntazam ordu karşısında direnç kaybetti. Neticede Hüseyin bin Tâhir mağlup oldu. Onun askerî kuvvetlerinin bir kısmı savaş meydanında öldürüldü. Diğerleri Ceyhun nehrinde boğuldu. Savaş sonunda 70 kişi esir edildi. Emir savaşta esir alınan askerleri getirtti. Onlara pamuklu elbiseler dağıttırdı. Hepsinin gitmesine izin verdi. Bu arada Hüseyin bin Tâhir'in Merv'e kaçarak canını kurtardığı haberi geldi. Böylelikle büyümekte olan bir tehlike yok edilmiş oldu.

Ceyhun'dan Buhara'ya dönen emir, danışmanlarından kendisine karşı bir muhalefetin olduğu haberini aldı. O, Buhara'nın ileri gelen kimseleri arasında saygınlığının olmadığını öğrendi. Onların gözünde saygınlığı yoktu. O seçkinler topluluğu. Emir İsmâîl için iyi şeylere delalet etmiyordu. Vakıf, ince eleyip sık dokuma vaktiydi. İsaletli bir şekilde düşünerek onları yemeğe davet etti. Onlara hitaben: "Siz benim adıma Semerkand'a gitmelisiniz ve benim adıma özür dilemelisiniz" dedi. Onlar buna karşılık "Biz işitir ve itaat ederiz" dediler.³⁰ Emire karşı muhalefet eden bu seçkinler gurubu daha önceki Buhara emirlerinden oluşuyordu. Ebû Muhammed Buhâr Hûda'nın kendisi Buhara'yı yönetmişti, Ebû Hatim el-Yesârî ise oldukça zengin idi.

Buhara'nın seçkinleri Buhar Huda ve el-Yesârî başkanlığında Semerkand'a hareket etti. Emir İsmâîl, onlar Semerkand'a varmadan ağabeyi Nasr'a gizlice bir mektup gönderdi. Mektupta gelenlerin Semerkand'da hapsedilmesi isteniyordu. Böylelikle Buhara'da tam bir sakinlik sağlanacak, belli bir süre sonra onlar serbest kalacak, Buhara'ya geldiklerinde hiçbirşey olmamış gibi davranılacaktı. Emir İsmâîl'in planı mükemmeldi ve planın başarılı olması, Nasr'ın seçkinlere karşı takınacağı tavra bağlı idi.

---

³⁰ Nerşahi, 117-118; Frye, History of Bukhara, 81-82.

Nasr bin Ahmed, kendisinden istenilene yaptı. Emir İsmâîl, ikinci kez ağabeyine mektup yazarak, Buhara seçkinlerini istedi. O da Buhara seçkinlerini kardeşine yolladı. Emir İsmâîl, onlar Buhara'ya gelince arkadaşça davrandı, isteklerini yerine getirdi. O, onların haklarına riayeti yerine getirilmesi zaruri bir hak olarak gördü.³¹ İyi bir devlet adamı olan emir böylelikle yeni bir muhalefet oluşumunu engellemiş oldu.

c) Nasr-İsmâîl Mücadelesi

Emir İsmâîl'in habersiz olarak Buhara'dan ayrılması, iki kardeş arasında soğuk rüzgarların esmesine neden olmuştu. Kardeşler arasındaki gerginlik, Buhara'nın vergilerinin paylaşımı konusunda daha da şiddetlendi. Nasr, İsmâîl'e, Buhara'nın yıllık gelirlerinden 500.000 dinar vermesini şart koşmuştu. Emir İsmâîl ise, bu vergiyi gönderemezdi. Çünkü asilerle olan mücadelede önemli bir meblağ, gider olarak kullanıldı. Aslında Nasr, vergi gelirleri yüzünden kardeşi ile askeri bir çatışmaya girme niyetinde değildi. Fakat canını sıkın konu Horasan Emiri Râfi bin Herseme ile Emir İsmâîl arasında gün geçtikçe kuvvetlenen arkadaşlık ilişkisiydi. Kardeşinin komplo planı kurarak Râfi ile birlikte kendini tahttan indireceği zannına kapılan Nasr, emrindeki askerleri ile birlikte Buhara üzerine yürüdü (Aralık 885)³².

Nasr'ın Semerkand'dan büyük bir ordu ile hareket ettiğini öğrenen İsmâîl, ağabeyine duyduğu saygıdan dolayı, Buhara'dan ayrılıp, Farab'a gitti. Nasr, Buhara'ya gelip, İsmâîl'i bulamayınca, Beykend'e yöneldi. Orada bir müddet kaldı. Durumu gün geçtikçe kötüleşen İsmâîl aralarındaki arkadaşlığa güvenerek, Horasan Emiri Râfi bin Herseme'den yardım istedi. İsmâîl'in isteğini geri çevirmeyen Râfi, ordusu ile birlikte Ceyhun'u geçerek , yardıma geldi. Güçlü bir ordu oluşturan iki müttefik, Semerkand üzerine yürüyüp şehri ele geçirdi. Haber, Nasr'a ulaşır ulaşmaz askerleri ile birlikte Tavais'e gitti. İki müttefiğin ikmal yolunu kesen Nasr, Onların çöle çekilmesini planlamıştı. Planı gerçekleşti. İsmâîl ve Râfi çöl rotasında Semerkand'dan ayrıldı. Buhara'nın tüm köyleri Nasr'ın idaresinde idi. Râfi ve İsmâîl çölde ne yiyecek, ne de

³¹ Nerşahi, 118; Frye, 82.

³² Nerşahi, 119; Mirhand, 4.

hayvan yemi bulabildiler. Buhara'nın köyleri Nasr'a tabî olduğundan buralardan yardım alamıyorlardı. Bu hadisenin gerçekleştiği yılda bölgede öyle bir kıtlık olmuştu ki; ordudaki bir askerin ekmeğinin fiyatı üç dirhem ediyordu. Bu şartlar altında Râfi'nin askerlerinin büyük bir bölümü açlıktan öldü.

Emir Nasr, rakiblerinin zor şartlar altında direnç göstermeleri üzerine Semerkand'da bulunan oğlu Ahmed'e, Semerkand ve Soğd'dan gönüllü asker toplamasını emretti. Nasr'a karşı direnmeyi sürdüren iki müttefike bölge halkı yiyecek vermiyordu. "Bunlar asi, onlara yardım etmek kanunsuz" diyorlardı.

Uzun bir zaman mücadeleden bir netice alınamaması üzerine Nasr, Buhara'dan ayrılarak Karmaniya'ya gitti. Râfi ve İsmâil onu takip etmeye başladı. Bir şahsın Râfi'ye: "Sen kendi hudutlarını terkettin ve bir araya geldin. Eğer iki kardeş anlaşır ve seni ablukaya alırsa ne yapabilirsin?" demesi üzerine Râfi endişeye kapılıp Nasr'a bir elçi gönderip, niyetinin savaşmak değil, iki kardeşi barıştırmak olduğunu bildirdi. Gelişmelerden hoşnut kalan Nasr, barış teklifini kabul etti.

Kardeşler arasında arabuluculuk görevine soyunan Râfi, iki konu üzerinde kardeşleri uzlaştırarak barışmalarını sağladı. Anlaşmaya göre; Emir İsmâil her sene 500.000 dinar vergi ile yükümlü olacak, vergi toplayıcısı bir kimsenin Buhara'da bulunmasını kabul edecekti. Bu işi Nasr adına, Râfi yapacaktı. Anlaşmanın yapılması üzerine Râfi, Horasan'a giderken, İsmâil Buhara'ya doğru yola çıktı (886)³³.

Anlaşma üzerinden yaklaşık 15 ay geçmişti ki, Nasr âmillerinden birini Buhara'nın vergisini getirmesi için yolladı. İsmâil istenen miktarı ödemedi ve âmili geri yolladı. Durumu haber alan Nasr, İsmâil için kefil olan Râfi'ye mektup yazarak, İsmâil'in yükümlülüklerini yerine getirmesini talep etti. Râfi, İsmâil'e mektup yazarak, ondan anlaşma şartını yerine getirmesini istedi. İsmâil ise, bu isteği önemsemedi. İsmâil'in davranışı bardağı taşıran son damla oldu. Nasr tamamı Mâverâünnehr

---

³³ Nerşahi, 119-120.

yerlilerinden oluşan bir ordu hazırladı. Ebû'l Eşas yardım maksadıyla Fergana'dan geldi. Onlar daha önceden olduğu gibi Buhara üzerine yürüdüler.

888 yılında meydana gelen savaşın ilk aşamasında Nasr üstünlük sağladı. Farab'a çekilmek zorunda kalan İsmâîl, toparlanıp Fergana'ya saldırdı. Ebul Eşas'ın birliklerini mağlup edip, onun Semerkand'a kaçmasını sağladı. Semerkand'da tutunamayan Eşas, Rabincan'a çekildi. Rakibin bir keresinde yaptığı ani saldırıda Buhara ordusu mağlup oldu. İsmâîl'in etrafında az kişi kaldı. Kalanların en yetenekli ve meşhur olanı Şimal el-Kebir'di. Yeni bir ordu tanzimi için asker toplayıcısı gönderildi. Asker toplayıcısı, kaçan kölelerden ve mevaliden oluşan 2000 kişilik bir birlik oluşturdu. Emir İsmâîl toplanan askerlere ulûfe dağıttı.

Emir Nasr, kardeşini tamamen etkisiz kılmak için Rabincan'a giderek ordusunun son hazırlıklarını kontrol etti. Nihayet savaşın sonuna gelindi. İsmâîl Fergana ordusunu yenerek tamamını mağlup etti. Nasr'ın etrafında bulunan ve Harezmlilerden oluşan birliğe çağrıda bulunarak, Nasr'ın tarafını tutmaktan vazgeçmelerini istedi. Onlar durumun aleyhlerine geliştiğini görünce söyleneni yapıp, Emir Nasr'ı terkettiler. Böylelikle savaş İsmâîl'in kesin galibiyeti Nasr'ın mağlup olup esir düşmesi ile sona erdi³⁴.

d) Savaşın Sonu

Savaş sonunda esir alınan Nasr bin Ahmet, kardeşinin yanına atı üzerinde getirildi. O, atından inerek, yere bir yastık koyup, üzerine oturdu. Emir İsmâîl'de atından inip, ağabeyinin yanına gelip, yastığını öperek söze başladı:

"Beni senin üzerine galip kılmak Allah (c.c) nin takdiridir. Onun büyük işlerini bugün görüyorum." Emir Nasr karşılık verdi:

"Yüce Allah tarafından yerleştirildiğin emirlik işini gözetmediğin ve emirine itaat etmediğinden dolayı, senin buraya gelmen beni şaşırttı". Emir İsmâîl söz aldı:

---

³⁴ Nerşahi. 120-121: Gerdizi. 147.

"Ey Emir! Bir hata yaptığımı kabul ediyorum ve bu hata benim günahım, sen hakkı gözetmede benden daha hayırlısın. Bu günahın unutulmasına izin ver ve beni affet."

Konuşma bittiği zaman Emir İsmâîl ağabeyine: "Ey Emir! Bu haber (Semerkand'a) ulaşmadan önce acele dönmen en iyisidir. Bağlıların isyan eder" dedi. Nasr kardeşine sordu: "Ey Ebû İbrâhîm! Beni yerime gönderecek misin?" İsmâîl cevap verdi: "Eğer bunu yapmazsam ne yaparım? Bir köle ve onun efendisi için başka bir yol yoktur. Her ne zaman istersen". Bu cevap üzerine Nasr, gözyaşlarını tutamadı. O, savaşa başlamış olduğundan ve kan dökülmesinden dolayı pişman oldu. Daha sonra ayağa kalktı ve atına bindi. Emir İsmâîl ve kardeşi İshâk atın üzengisini tutarak, onu yolcu etti. Emir İsmâîl tedbiren Şimal el-Kebir ve Abdullah bin Müslim'i koruyucu olarak onunla beraber yolladı.³⁵

e) Nasr Bin Ahmed'in Vefatı

Kardeşi ile yaptığı savaşı kaybetmesine rağmen, Nasr, tekrar Semerkand'a dönmüş ve dört yıl boyunca ülkenin meşru yöneticisi olarak tahtta kalmıştı. Onun meşru yöneticiliğini sadece İsmâîl bin Ahmed değil, dönemin Abbasi halifesi de kabul ve tasdik ediyordu. Dördüncü yılın sonuna gelindiğinde Nasr bin Ahmed hayata gözlerini yumdu (892)³⁶.

Nasr bin Ahmed'in Sâ mâniler için değer ve saygınlığı onların cediti olan Sâ mân Hûda'dan daha az olmamıştır. Çünkü; o, kökü Sâ sâni Devletinin son zamanlarına kadar uzanan aileyi bir devlet çatısı altında birleştirmeyi başarmış, atalarının hayallerini gerçekleştirmiştir. Bir çok üstün meziyetinin yanında, bir takım zaafiyetlere de sahip olan Nasr'ın şüpheciliği, onu kardeşi ile iki kez karşı karşıya getirmiştir. Savaşı kaybetmesine rağmen, İsmâîl tarafından büyük bir saygınlık ile karşılanması ve Semerkand'a gitmesine izin verilmesi ve İsmâîl'in ona bağlı olduğunu

³⁵ Nerşahi, 121-122.

³⁶ Nerşahi, 122; Mirhand, 5; E. Merçil, "Samaniler", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, VII, İstanbul, 1988, 51.

bildirmesi. onun İsmâîl nazarında saygınlığının derecesini göstermesi bakımından önemlidir.

O, aile fertlerini bir devlet çatısı altında toplayarak, üzerine düşen görevi hakkıyla yerine getirmiştir. Ondan sonra tahta geçecek olan İsmâîl onun izinden giderek devletin sınırlarını genişletecektir.

2) İSMAİL BİN AHMED DÖNEMİ (892-907)

Nasr bin Ahmed'in ölüm haberi İsmâîl'e ulaşınca, o, derhal Semerkand'a geldi. Ağabeyine son görevini yaptıktan sonra yönetim işlerini devraldığını ilan etti. Nasr'ın oğlu Ahmed'i Semerkand'a kendi adına vekil bıraktıktan sonra, tekrar Buhara'ya dönüş yaptı (892).

Başkenti Semerkand'dan Buhara'ya taşımış olan Emir İsmâîl ilk iş olarak Taraz* (ya da Talas) üzerine akın düzenlemeyi uygun görüyordu. Çünkü, Sâ mânî topraklarını tehdit eden gayrimüslim Türkler bu bölgede sayı olarak artmıştı. Bu sefer geciktirilmemeliydi. Aksi halde tehlikenin boyutları büyüye bilirdi. Piyade ve süvarilerden oluşan ordu, Taraz üzerine yürüdü. Taraz hükümdarı ve onun askerleri Sâ mânî ordusuna mukavemet etmek istediye de mağlup olmaktan kurtulamadılar. Savaş neticesinde çok sayıda ölü ve esir vardı. Esirlerin arasında Taraz hükümdarı ve eşi de bulunmaktaydı³⁷. Bu savaş, Sâ mânîlerin ekonomik gücünü arttırdı. Şöyle ki bu savaş neticesi ele geçen ganimet o kadar fazla olmuştu ki, her savaşçı başına 1000 dinar pay düşmekteydi. Şehirde otorite ve asayiş sağlayan İsmâîl, insanlar arasında İslâmın yayılması için, şehrin en büyük kilisesini camiye çevirtti. Mâverâünnehr şehirleri için bu uygulama aslında kendilerine hiçte yabancı değildi. Çünkü, bu uygulamaya, Emevilerin Horasan Emiri Kuteybe bin Müslim zamanında da rastanmaktaydı.

* Bugünkü Evliya Ata civarında kâin bir şehirdir.

³⁷ Nerşahi, 123; Mirhand, 6; Reşid Abdullah el-Cemili, Dirasâtü fi't-Tarihi Halifeti Abbasiyye, Bağdat, 1983, 153.

Şehrin hükümdarı ve ona bağlı birçok dihanın Müslüman olması ile, otorite tamamen sağlandı. İsmâil daha sonra Buhara'ya döndü³⁸

a) Ufukta Gözüken Tehlike : Saffârîler

IX. yüzyılın ikinci yarısında Tâhirîler'i ortadan kaldıran bir hanedan çıktı: Saffârîler. Bu hanedanın kurucusu Yakûb bin Leys bin Mu'addal ve üç kardeşi; Amr, Tâhir ve Ali idi. Kendileri bir zamanlar Harici görüşüne mensub olmalarına karşılık, ilk mücadelelerini Sicistan Haricilerine karşı verdiler. Hariciler ile yapmış oldukları mücadele kendilerine ün kazandırdı ve birçok taraftara sahip oldular. Yakûb'un 879 yılında ölümü ile yerine halefi ve kardeşi olan Amr geçti. O, halifeye biat ederek Horasan, Fars, İsfahan, Sicistan, Kirman ve Sind valisi tayin edildi. Halifeyle olan münasebetleri zaman zaman kötüydü. Bunu neticesinde 890 yılında valilikten azledildi.³⁹ Fakat, el-Mutezid'in halife olması ile birlikte hükümdarlığı Bağdat tarafından tasdik edildi. el-Mutezid (892-902) aynı zamanda İsmâil'e Mâverâünnehr'in hükümdarlığını da vermişti. Halifenin, hem İsmâil'in, hem de Amr'ın idareciliğini tasdik etmesi, ikisinin amansız bir mücadeleye gireceği ümidi taşıdığını göstermektedir. Halifenin olası bir Sâ mânî-Saffârî çatışmasından ne gibi menfaati olabilirdi? Kaldı ki, Sâ mânîler, Tâhirîler yıkılmadan evvel onlara bağlı hanedan sıfatı ile Mâverâünnehr'in önemli şehirlerini idare ediyorlardı. O halde, onların varisi Sâ mânîler değil miydi? Daha da önemlisi Saffârîler merkezin dini görüşünü (Sünniliği) benimsememişlerdi. Sünni bir din anlayışına sahip Sâ mânîler'i desteklemek halifenin yararına olmaz mıydı? Soruları çoğaltmak mümkün olmakla beraber yukarıda sorulan üç soruya verilecek cevaplar, diğer soruların cevabını da kapsamaktadır.

Öncelikle, halife, bölgede meydana gelebilecek bir çatışmadan siyasi ve ekonomik menfaat sağlayabilirdi. Çünkü, birbirine denk bir askeri güce sahip olan iki hanedan (Sâ mânîler-Saffârîler) durumu kendi lehlerine çevirebilmek için merkezin

³⁸ Nerşahi, 123; Mirhand, 6.

³⁹ Barthold, Türkistan, 232-236.

siyasî desteğine ihtiyaç duyabilirlerdi. Böyle bir panorama, Abbasilerin her konuda pazarlık yapabilme gücünü arttıracaktı. Dikkat edilirse "pazarlık yapma" değil "yapabilme gücü" diyoruz, iki ifade arasında anlam farkı, aslında tüm siyasî hesapların nedenini açıklamaktadır. Parlak günleri geride bırakan Abbasi devleti gerileme devresine girmişti. Böyle bir ortamda merkeze uzak bir bölgede (Horasan) otoriteyi mümkün olduğunca sağlama niyeti, güçlü hanedanların ortaya çıkma fikrine tezat teşkil ediyordu.

İkinci soruya vereceğimiz cevap, birinci soruya verilen cevapla bağlantılıdır. Şöyle ki; Tâhirîlerin Horasan'da idarecilik yaptığı dönem, Abbasilerin siyasî, askerî ve ekonomik bakımdan güçsüz olduğu bir devreye rastlar. Merkezin her istediğini yaptırma gücüne sahip olduğu günler geride kaldığından, Tâhirîler'in yıkılışından sonra Sâmânîler'in yöneticiliği tanındı. Fakat ufukta gözüken tehlike (Saffârîler) gözardı edilmeyerek, ikili bir siyasî politika takip edildi.

Halife, Sâmânîler'in Saffârîler karşısında mutlak galip geleceğini tam olarak kestiremediğinden dolayı, meseleyi, Sünnilik-Haricilik çerçevesinde değerlendirmemiştir. Buna rağmen halifenin, gizli ajanlarını Buhara'ya gönderip İsmâîl'i Amr'a karşı kışkırtması⁴⁰ oldukça ilginçtir!

b) Amr Bin Leys'in Tahrikleri

Yakûb bin Leys'in ölümü üzerine Saffârî hanedanının başına geçen Amr, Horasan bölgesinde yayılmacı bir politika izlemeye başladı. Horasan'ın bir bölümünü işgal eden Amr, Belh'in emiri Ebû Davud'a, Güzgiyan'ın emiri Ahmed bin Fergun'a, Mâverâünnehr'in yöneticisi İsmâîl'e, mektup yazıp kendisine itaat etmelerini talep etti. Belh ve Güzgiyan'ın yöneticileri bu talebe uyup, onun hizmetine girdiler. Amr bin Leys bir elçiye özel olarak İsmâîl bin Ahmed'e gönderdi. Elçi, Emir İsmâîl'e bir mesaj getirdi. Mesajda : "Sen güçlü ve bu itaate daha layıksın, çünkü sen meliksin" yazıyordu. Emir İsmâîl, Amr'ın mesajına oldukça sinirlendi Elçiye dönerek: "Senin efendin onlarla

---

⁴⁰ Frye, The Samanids, 43.

beni aynı seviyeye yerleştirecek kadar çok cahil mi? Onlar benim tebaamdır. Ona dön ve savaşmak için hazırlık yapmasını söyle" dedi.

Elçi, Amr bin Leys'e gelerek olanları anlattı. Amr, acele bir şekilde emir ve soylularını toplayarak durumu istişare etti. Tedbir sahibi bazı kimseler, İsmâîl'e tekrar bir elçi gönderilip, mesajın biraz daha yumuşatılmasını istiyorlardı. İsmâîl'e gönderilen mektupta "Emiru'l-Müminin bu toprakları bana verdi, yönetimde seni ortak yaparım. Sen bana karşı arkadaşça davranmalı, saygılı olmalısın. Böylelikle ikimiz arasında anlaşmazlık olmayacak. Haydi! İkimiz arasında arkadaşlık ve uyum meydana gelsin. Daha önce söylediklerim düşüncesizlikti. Ben bunu geçtim. Düşman sınırına kadar olan. Mâverâünnehr eyaletini korumalısın ayrıca tebaana sahip olmalısın. Sadece ailen ve evin değil, başarı ve yayılmanı temenni edip, senin üzerine vilayeti tevcih ediyorum" mesajı vardı. Mektup "Senden başkasına güvenmiyorum, senin de aynı şekilde güvenmen gerekir, böylece dostluğumuz güçlenecek" diye bitiyordu.⁴¹

İlk mektupta yer alan küçük düşürücü ifadelerle oldukça sinirlenen İsmâîl, Amr'ın göndereceği elçilerin hiçbirini kabul etmedi ve geri gönderdi. Elçiler, geri dönüp durumu Amr'a iletince, o, çok sinirlendi ve savaş hazırlıklarına başladı. O, komutanı olan Ali bin Suruş'a Amûya'ya kadar gitmesini, emir gelene kadar acele etmemesini emretti. Ayrıca diğer generali Muhammed bin Leysi 5000 kişilik bir ordu ile gönderdi. Ona (Muhammed bin Leys'e) Ali bin Suruş'la istişare etmesini ve orduyu geride tutmasını söyledi. Her kim Buhara'dan barış için gelirse, o kimseye iyi davranılmasını nehri geçmek için kayıkların hazırlanmasını ve gözcülerin tetikte olmasını emretti.

Amr bin Leys, yeni sevkیاتlarla ordusunu takviye ediyordu. İsmâîl'in casusları Amr'ın ordusunu güçlendirdiğini, Emir İsmâîl'e bildirdiler. Bu haberi işiten Emir İsmâîl 20.000 kişilik ordu ile Ceyhun ırmağı kıyısına geldi. Sürpriz bir atakla gece Ceyhun ırmağını geçti. Ali bin Suruş durumu farkeder etmez ordusunu savaş pozisyonuna getirdi. O, savaşması için önce piyadeleri ileri sürdü. İsmâîl'in ordusu ise

---

⁴¹ Nerşahi, 124.

her taraftan saldırıya geçerek, Suruş'un emrindeki askerleri sıkıştırmaya başladı. Savaşın şiddetlendiği bir anda bütün gücü ile saldırıya geçen İsmâîl'in askerleri Ali bin Suruş ve askerlerini geri çekilmeye mecbur etti. Kısa bir müddet sonra Ali bin Suruş ve Nişabur'un soyluları esir edildi.

Ertesi gün, esir edilen askerlerin yanına gelen Emir İsmâîl, onlara son derece iyi davrandı ve onlara ulûfeler dağıttı. Bu davranışlara ilave olarak onların geriye dönmesine izin verdi. İsmâîl'in ordusunun komutanı olan kişi, ona gelerek şaşırmış bir halde "Esir olmuş ve bizimle savaşmış olanlara nasıl elbise verir ve geri gönderirsin?" diye sordu. Emir İsmâîl, sakın bir şekilde "Sen bu talihsizlerden ne istiyorsun? Ülkelerine gitmelerine izin ver. Onlar asla size karşı savaşmayacaklar. Onlar diğerlerinin kalplerini etkileyecekler" diye komutana cevap verdi. Emir İsmâîl'in düşmanlarına karşı göstermiş olduğu yüce davranış, etkisini gösterdi. Serbest kalan askerlerin büyük bir kısmı Amr'ın safında savaşmaktan vazgeçtiler.

Ordusunun kısa bir süre içerisinde hezimete uğraması, Nişabur'da bulunan Amr bin Leys'i acı ve keder içinde bıraktı. Mağlubiyetin baş sorumlusu olarak Ali bin Suruş'u görüyor ve yakın çevresine "Ali bin Suruş ve oğlundan intikam alacağım" diyordu.⁴² Yeni bir savaş ile uğranılan mağlubiyetin unutturulacağını düşünen Amr, kısa bir süre içerisinde yeni bir ordu oluşturdu.

Buhara'da bulunan Emir İsmâîl, düşmanının yeni bir ordu topladığını öğrenince askerleriyle birlikte harekete geçti. Kendine tâbi olan emirlere haber gönderip, kuvvetleri ile birlikte kendi ordusuna katılmalarını emretti. Emir İsmâîl, asker toplamak için uğraşan herkese istihkaklarını verdi. Savaşmak için mali yapının güçlü olması lazım geldiğinden, halktan vergilerle para toplandı. Bu durum halk arasında hoşnutsuzluğa sebebiyet verdi. Bazıları "O, bu orduyla Amr bin Leys'e savaşmayı mı umuyor?" diye homurdanıyordu.

---

⁴² Nerşahi, 125.

Amr'ın Buhara 'da bulunan ajanları, halkın Emir İsmâîl'den memnun olmadığı ve savaş için Amr bin Leys'i üstün gördüklerini Amr'a bildirince, o, yapacağı savaştan epeyce umutlanmaya başladı.

İsmâîl bin Ahmed, Ceyhun nehrinin kıyısına gelmişti. Emri gereğince Mansur Karategin ve Pars Baykendi Harezmi'den Amûya'ya geldi. Türkistan ve Fergana'dan gelen askerlerin toplamı 3000 kişi idi.⁴³

İsmâîl, öncü birliklerle beraber Muhammed bin Harun'u gönderdi. Amr bin Leys İsmâîl'in ordusunun sanıldığığın aksine zayıf olmadığını görünce, Belh şehrine çekildi ve şehri müstahkem hale getirmek için hummalı bir çalışma başlattı. Amr düşmanın direncini kırmak için şehir etrafına hendekler kazdırdı.

Emir İsmâîl, şehri kuşatmadan evvel Ali bin Ahmed'e Faryab'a gitmesini ve Amr'ın vekilini öldürmesini emretti. Ali bin Ahmed, verilen emri yerine getirip, tekrar Emir İsmâîl'in yanına geldi. Emir, ordugahını Belh'e yakın Aliabad'a yerleştirdi. Ordusunu yönetmek için üç gün boyunca burada ikamet etti. Belh'e giden yolların genişletilmesini istedi. Amr, düşmanın genişletilen yollardan toplu halde geleceğini zannederek savaş planını ona göre yaptı. Yola bakan burçlara mancınık yerleştirdi. Ayrıca Musalli adı verilen ve İsmâîl'in ordusu tarafından genişletilen yola pusu kurdurdu.

Sabah vakti Emir İsmâîl ani bir plan ile saldırı yönünü değiştirdi. Arka taraftan; Ata köprüsü diye isimlendirilen yerden baskın verdi. Emir'in ani olarak savaş taktiğini değiştirmesi Amr'ı şaşırttı. Çünkü, Amr mancınıkları binbir güçlkle ön kaleye yerleştirmişti. Kuşatma üç gün sürdü. İsmâîl'in emri ile şehrin suyunun kesilmesi, Belh şehrinde bulunanları susuzluk tehlikesi ile karşı karşıya getirdi. Amr, kaleden çıkıp savaştan başka bir çarenin olmadığını anlamakta gecikmedi. Askerlerine şehirden çıkıp savaşmalarını emretti. Şehrin duvarları dışına çıkan Amr'ın ordusu şiddetli bir

---

⁴³ Nerşahi, 125-126.

savaşın ardından mağlup edildi. Savaş esnasında Saffârî askerlerinin bir kısmı öldürülürken, diğer bir kısmı da esir alındı.

Amr'a gelince; Sâ mânî askerlerinden bir gurup Belh'in dışına kadar Amr ve iki korumasını takip ettiler. Kalabalık bir gurup tarafından takip edildiğini anlayan korumalardan biri, Amr'ı bırakarak kaçtı. Amr, esir edildi. Amr'ın esir edilişi çok ilginç oldu. Herkes onu kendilerinin esir aldığını iddia ediyordu. İşin gerçeği onu yakalayıp, Sâ mânî askerlerine teslim eden Amr'ın yanında bulunan korumaydı. Amr bin Leys'in esir ediliş tarihi 901 yılıydı.⁴⁴ O, vakit kaybedilmeden İsmâîl'in huzuruna getirildi.

Amr bin Leys'in mağlup edilmesi ile birlikte Mâverâünnehr bölgesinde Samânî Devletine karşı ciddi bir tehdit oluşturabilecek güç engellenmiş oldu. Amr'a menşur göndererek, Sâ mânîlere karşı kışkırtan Abbasi halifesi, Amr'ın mağlup olduğu haberini işitince taraf değiştirip, Emir İsmâîli kutlayan ve Amr'ın Bağdat'a gönderilmesini isteyen bir mektup yazdı. Mektup, İsmâîl'e ulaştığında o, bu mektuba sevinemedi. Düşmanı da olsa Amr'ı Bağdat'a göndermek fikrini içine sindiremiyordu. O, güvendiği kişilere emrederek Amr'ı tahteravanla Buhara'ya getirmelerini istedi. Onlar denileni yaptılar. Amr bin Leys Buhara'da kaldığı müddet içinde Emir İsmâîl bir günden bir güne O'nun yüzüne utandığından dolayı bakamadı. O, birini ona birşey isteyip istemediğini öğrenmesi için gönderdi. Amr bin Leys gelen kişiye; "Çocuklarıma sahip olun, beni taşıyanlara benim hakkımda iyi düşünmeleri için birşeyler verin" dedi. Emir İsmâîl onun isteklerini yerine getirip onu Bağdat'a gönderdi. Amr, Bağdat'a gelince halife tarafından sorgulanıp hapse atıldı. Halifenin hükümdarlığı esnasında hapiste kaldı. 2 yıl sonra 903 yılında öldürüldü.⁴⁵

Emir İsmâîl, Amr'ı halifeye gönderdiğinde Hulvan'dan geçen Horasan eyaletlerini, Mâverâünnehr, Türkistan, Sind ve Güzgiyan'ın yönetimini ona veren bir menşuru aldı ve bu bölgelere güvendiği kimseleri atadı.

⁴⁴ Nerşahi, 127, Gerdizi, 147.

⁴⁵ Nerşahi, 128.

c) İsmâîl Dönemi Olayları

Saffârîleri etkisiz hale getiren İsmâîl, kendisine boyun eğmeyen yerel hanedanları kendisine bağlayarak ülke içerisinde bütünlüğü sağlamak istiyordu. Bu sebeple Cürcan ve Taberistan'ın yöneticisi olan Seyyid ibn Muhammed bin Zeyd'e karşı harekete geçti. Elçilerin protestosuna aldırış etmeyen İsmâîl, Zeyd'e savaş açtı. Savaşı kaybeden Zeyd Buhara'ya gönderildi.⁴⁶ Zeyd'i mağlup edip Taberistan'ı Sâ mânî ülkesine katan komutan olan Muhammed bin Harun, İsmâîl'e karşı isyan etti. İlk iş olarak, Rey valisi ile savaşarak onu ve onun iki oğlunu öldürdü.⁴⁷ Halife durumu Emir İsmâîl'e bildirdi. Emir İsmâîl karşısında tutunamayan Muhammed bin Harun, Rey'den çekilmek zorunda kaldı. Emir İsmâîl Rey'in yönetimini Ebû Salih Mansur bin İshâk'a verdi.⁴⁸

İsyancı komutan Muhammed bin Harun'un İsmâîl'in ordusu karşısında tutunamayıp, Deylem'e kaçması ile Cürcan ve Taberistan üzerinde Sâ mânî yönetimi yeniden tesis edildi. Rey ve Horasan'ın tamamı İsmâîl'e boyun eğdi. Fakat Sistan ve İsfahan bağımsız kaldı.⁴⁹

904 yılında ülkenin kuzey sınırlarına gayrimüslim Türkler tarafından yapılan saldırılara karşı Sâ mânî sınırlarında cihad ilan edildi.⁵⁰ Birçok gönüllü savaşçı bu çağrıya kulak verip, gayrimüslim Türkler'e karşı mücadele verdi.

d) İsmâîl'in Vefatı ve Kişiliği

907 yılının başlarında İsmâîl hastalandı. Hastalığı uzayıp gidiyor, nem ise hastalığını şiddetlendiriyordu. Doktorlar ona Cu-i Muliyan'ın havasının kuru olduğunu söylediler. Doktorlarının sözünü dinleyerek özel mülkü olan Zermina köyüne taşındı.

⁴⁶ Gerdizi, 147; Frye, The Samanids, 43.

⁴⁷ İbni Haldun, Kitabu'l-İber, IV, Lübnan 1958, 716.

⁴⁸ Mirhand, 11-12.

⁴⁹ Frye, The Samanids, 140.

⁵⁰ Frye, Bukhara, 41.

Burada havanın kendisine daha iyi geldiğinden bahsediyordu. Emir burada kaldı. Hatta avlandı da. 907 yılında burada hayata gözlerini yumdu.⁵¹

Emir İsmâîl sadece bir yönetici değil, aynı zamanda cömert, adaletli ve soylu bir hükümdardı. Cömertliği sayesinde kendisine düşman olanların bile hayranlığını kazanmıştır. Onun cömertliği hayatının bir düsturu olmuştur. Kendisiyle savaşmaya gelen ve mağlup olarak esir düşen askerlere cömertce davranması onun ününü daha da arttırmıştır. İsmâîl'in, Rey şehrinin değerli madenlerinin vergilendirilmesi amacıyla kullanılan tartıların fazla ağır olduğunu öğrenmesi, tartıların düzeltilmesini istemesi ve şehir vergisi adı altında toplanılan vergilerden fazlasının düşülmesini emretmesi⁵² onun adaletini gösteren önemli olaylardan biridir.

Buhara'nın caddelerinde kış vakti soğuk ve yağışlı havada sabah namazına kadar dolaşması⁵³ onun kişiliğinin idealize edilmesinin sebebi olarak yeterlidir.

O, akli ile duygularını hiçbir zaman karıştırmamıştır. Ağabeyi ile olan mücadelesinin sonunda ondan intikam alma eğilimi göstermemiş, ona karşı saygılı ve onurlu davranmış, aile geleneğine ters düşmeyerek, o ölene kadar yönetimi devralmamıştır. Bu ise onu Sâ mânî sülalesinde saygın bir konuma getirmiştir.

Yönettiği halkın desteğini kazanmış olan İsmâîl "Ben Buhara'nın duvarıyım"⁵⁴ derken aslında kendisine inanan ve güvenenlerin desteğini kastetmektedir. Öyle ki: Kuzey sınırlarını tehdit eden gayrimüslim Türk göçebe akınlarına karşı İsmâîl'e en büyük desteği Müslüman Türkler (Türkmenler) vermiştir.

Bir ülke için açlık ve sefaletin düşmandan bile daha tehlikeli olduğunu bilen İsmâîl ülkesinin refah düzeyini yükseltmek için her türlü idari ve ekonomik tedbiri alıp, güçlü bir devlet teşkilatı oluşturmuştur.

Bilim ve sanatı, dolayısıyla alimleri ve sanatçıları kollayıp gözetleyen Emir İsmâîl zamanında Buhara, Semerkand başta olmak üzere, Sâ mânî ülkesi bilim adamları

⁵¹ Nerşahi, 129; Gerdizi, 148; Kazvini, 381, Mirhand, 12.

⁵² Frye, The Samanids, 140.

⁵³ Nizâmülmülk. Siyasetname (Hzr: Sadık Yalsızuçanlar), İstanbul, 1999, 32-33; Frye, Bukhara, 42.

⁵⁴ B. Gafurov. The Rise and Fall of Samanids. Studies in İslâm, V, New Delhi 1968, 5.

ve sanatçılar için çekim merkezi oluvermiştir. Onun saydığımız tüm bu özellikleri onu gelecek nesiller için ideal bir hükümdar yapmış bu yüzden ona Sâ mâniler'in gerçek kurucusu denerek iltifat edilmiştir. 20 yıl emirlik, 30 yıla yakın Horasan'da idarecilik yapmış olan Emir İsmâ il bin Ahmed "Son Emir" olarak anılagelmiştir.

3. AHMED BİN İSMAİL DÖNEMİ (907 - 914)

İsmâ il bin Ahmed 907 yılında ölünce, yerine oğlu Ahmed geçti. Dönemin halifesi el-Müktefî Billah (902-908) ona hükümdarlık alameti olan sancak göndererek⁵⁵ onun yöneticiliğini tasdik etti. Ahmed'in ilk işi Semerkand'a gitmek oldu. Ailenin yaşayan en yaşlı üyesi⁵⁶ ve amcası olan İshâk, Semerkand'da yaşıyordu. Onun olası bir hükümdarlık iddiasını boşa çıkartmak için ince bir plan yaptı. Ona iyi davranıp Buhara'ya götürdü ve orada onu hapsedtirdi.⁵⁷ Böylelikle hükümdarlığının ilk yıllarında canını epeyce sıkabilecek bir tehlikeden emin oldu.

a) Dönemin Önemli olayları

aa) Sistan'ın Fethi : Babası olan İsmâ il bin Ahmed birçok başarılı sefere rağmen Sistan* bölgesini Sâ mânî sınırlarına dahil edememişti. Hayata gözlerini yummuş olan babasının idealini gerçekleştirmek için harekete geçen Ahmed, Sistan üzerine yürümek için gerekli izni dönemin halifesinden aldı. Kısa bir müddet içerisinde büyük bir ordu hazırlatan Ahmed, el-Hüse yin b. Ali el-Merverudi'yi ordu başkomutanlığına atadı. Ayrıca orduda yardımcı komutanlardan Ahmed bin Sehl, Muhammed bin Muzaffer ve Simcûr ed-Devâti'de vardı.⁵⁸ Ordunun Herat'tan ayrılış tarihi 910 idi.

Sâ mânî ordusunun Sistan üzerine yürüdüğü haberi, Sistan hâkimi Muhammed bin Ali'yi harekete geçirdi. Yaya, atlılar ve köylülerden müteşekkil ordu şehirden çıkarak Ramtu denilen yere geldi. İki ordunun karşılaşma tarihi 22 şubat 911 idi. İki

⁵⁵ Nerşahi, 131; Gerdizi, 148; Kazvini, 382; Mirhand, 15.

⁵⁶ Frye, Bukhara, 50.

⁵⁷ Gerdizi, 148; Mirhand, 16.

* Arapçası Sığistan. Horasan'ın güneyinde geniş bir vilayettir. Bugün batı kısmı İran'a, doğu kısmı Afganistan'a tabi olmak üzere ikiye bölünmüştür.

⁵⁸ İbni Haldun, IV, 718.

ordu hergün ve birçok kez savaşmalarına rağmen birbirlerine üstünlük sağlayamıyordu. 7 Mart tarihinde Sâmânî ordusunda bulunan okçuların yoğun hücumu neticesinde Sâffârî ordusu direncini kaybetti. Önce halkın, daha sonra da askerlerin kaçıışı Sâmânî ordusunun galibiyetini ilan etti. Sâmânî ordusundan kaçan ve şehre gelen Muhammed bin Ali, savaşı kendi lehine çevirmek için ne gibi tedbirler alması gerektiği konusunda istişarede bulundu. İleri gelenler kardeşini hapsedtiği yerden çıkarmasını söylediler. O da söyleneni yaptı. Ona iyi sözler söyleyerek gönlünü aldı ve şehrin muhafaza görevini verdi. Olaylar Muhammed bin Ali'nin istediği gibi gelişmedi. Serbest kalan Muaddal, kendi bağımsızlığını ilan ederek ağabeyine karşı isyan bayrağını açtı. İki ateş arasında kalan Muhammed şehirden kaçarak Büst'e gitti. Onun Büst'e kaçtığı haberleri Ahmed bin İsmâîl'e ulaşınca, o, doğrudan Büst şehrine gitti. Muhammed bin Ali her ne kadar kaçtıysa da, yakalanarak Emir Ahmed'in huzuruna getirildi.

Öte yandan Sistan'da bulunan Muaddal bin Ali, şehre kapanıp savunmaya geçmiş olsa da, Sâmânî hücumlarına yeteri kadar direnç gösteremiyordu. Ağabeyinin Büst'te ele geçirildiğini işitince direnmenin kendisine bir fayda sağlayamayacağını anladı. Aracılar göndererek barış istedi. Sâmânîler'in isteklerini kabul ederek şehrin kapılarını Ahmed bin İsmâîl'in ordularına açtı.⁵⁹ 1 Ağustos 911 Cuma günü Sistan'da hutbe Sâmânîler adına okundu. Simcûr et-Devâtî daha önceden şehrin yöneticiliği için Emir Ahmed'den söz aldığı için şehrin yönetim işlerini üstlendi. Fakat onun idareciliği uzun sürmedi. Yaklaşık üç ay sonra Ahmed bin İsmâîl, onun merkeze çağırdı ve yerine amcasının oğlu Ebû Salih Mansûr bin İshâk'ı atadı.

ab) İsyancı Subkeri'nin Etkisiz Hale Getirilmesi

Subkeri adı ile meşhur olan şahıs aslen Halaç Türklerinden olup, Saffârî hükümdarı Yakûb bin Leys'in Zebulistan üzerine yaptığı bir seferde esir edilmişti. Amr bin Leys tarafından azledilen bu kişi yeteneği sayesinde kısa süre içerisinde orduda

⁵⁹ Gerdizi, 148-149; Erdoğan Merçil, Simcûriler I, Tarih Dergisi, S. 32, İstanbul, 1979, 74.

önemli görevler üstlendi. Fars ve Kirman valiliğine tayin edilen Subkeri, önüne gelen fırsatları değerlendirerek Saffârîler'e karşı isyan etti. Göndermekle mükellef olduğu vergileri göndermedi. Abbasi Devletine vermesi gereken vergilerin miktarını azaltınca, Abbasilerle savaşmak zorunda kaldı. Şiraz önünde yapılan savaş kaybedince önce Herat, sonra da Merv'e kaçtı. Halifenin durumu Ahmed bin İsmâîl'e bildirmesi üzerine, o, Simcur ed-Devati'yi onun üzerine gönderip, onu yakalattı.⁶⁰ Daha sonra Bağdat'a gönderildi.

ac) Sistan İsyanı ve İsyanın Bastırılması

Ahmed bin İsmâîl'in amcaoğlu ve Sistan idarecisi olan Mansûr bin İshâk, şehir halkının hoşuna gitmeyen uygulamaları ile tepkiyi üstüne çekmişti. Bir de Sistan'ın yıllık vergisini arttırması, halkın sabrını taşırdı. Halk, Saffârî soyundan olan birini yöneticiliğe geçirmek için ayaklandı. Bu ayaklanmaya şehrin ayyarları da katıldı.

Daha önce Sâ mânî ordusunda görev yapmış, düşüncelerinden dolayı ordudan atılmış olan Muhammed bin Hürmüz isyancıların başkanlığını yaptı. İsyan başarıyla sona erdiğinde Sistan'da bulunan Sâ mânî askerlerinin büyük bir kısmı öldürülmüş, Mansûr bin İshâk da esir edilmişti. -

Şehirde hakimiyeti sağlayan Muhammed bin Hürmüz kendi adına hutbe okutmak isteyince büyük bir muhalefetle karşılaştı. Muhammed bin Hürmüz'ü mağlup eden muhalif gurup, 2 Mayıs 912 yılında hutbeyi Amr bin Yakûb adına okutarak, idareyi ele aldı.

Sâ mânî başkentine bu isyan haberi ulaşınca, el-Hüseyin bin Ali komutasında bir ordu ikinci kez Sistan üzerine gönderildi. Sâ mânî ordusuna karşı bu sefer daha hazırlıklı bulunan şehir, dokuz ayı geçen bir süre direndi. Dokuz ay sonunda ancak şehrin dış mahalleleri ele geçirilebildi. Merkezden Ebû Bekr bin Muzaffer ve Simcur ed-Devati yönetiminde yardım gelince, Sistan'ın isyancıları barıştan başka çareleri kalmadığını anladılar ve barış istediler. 24 Mayıs 913'de barış yapıldı.⁶¹ Ahmed bin İsmâîl

⁶⁰ Merçil, Simcûriler I, 75-76.

⁶¹ Merçil, Simcûriler I, 78.

Sistan'da yeni bir isyan girişimini önlemek için Mansûr bin İshâk'ın yerine vazifeyi Simcûr ed-Devatî'ye verdi.

b) Ahmed bin İsmâîl'in Şehid Edilmesi

Emir Ahmed bin İsmâîl, Sistan'da otoritesini sağlamlaştırmasına karşın Taberistan'da tam bir hakimiyet sağlayamamıştı. Bu durum onun canını sıkmakta idi. Taberistan'la ilgili kötü haberi Ceyhun nehri kıyısında iken aldı. Bir elçi ona Taberistan emiri ve onun naibi olan Ebû Abbas 'tan bir mektup getirdi. Mektupta Gürgan eyaletinin büyük bir kısmının , Taberistan'ın, Hüseyin bin Alâ'i tarafından işgal edildiği yazılıydı. Ebu'l-Abbas ile düşman önünden kaçmak mecburiyetinde kalmıştı. Bu kötü haber emiri son derece üzdü. O kibleye dönerek şöyle dua etti :

"Büyük Allah'ım! Eğer bu ülke yok olursa (olacaksa) bana ölüm ver" ⁶²

Aslında dindar bir kişiliğe sahip hükümdarın böyle dua etmesi garip karşılanabilir. Sistan'ın bir ara elden çıkması karşısında soğukkanlılığını ve metanetini kaybetmeyen emiri böyle bir ümitsiz duruma düşüren sebep, ya da sebepler ne olabilir?

Esasen. emirin duası, siyasî otoritesini yoketmek için işbirliği yapmış menfaat gurubuna karşı bir isyanın ifadesiydi. Şöyle ki; Emir Ahmed devletin geleneksel resmi yazışma dili olan Dâri (Fasih Farsça) dilinin yerine Arapçayı ikame etmişti.⁶³ Onun bu girişimi, başını ulemanın çektiği bir gurup tarafından tepki ile karşılandı. Özellikle Arapça konuşan ilim adamlarının Buhara'ya gelişi⁶⁴, ulemanın sabrını iyiden iyiye taşırdı. Ulema artık onu boy hedefi haline getirmişti. Aslında ulemanın tepkisi zannedildiği gibi izole (herşeyi reddeden) bir tepki olmayıp, ekonomik kaygı ve statü kaybetme korkusunu da içine alan bir hareketti. Emire karşı ulema tarafından başlatılan baş kaldırı hareketine, bazı üst düzey yöneticiler de gizlice destek verdiler.

⁶² Nerşahi, 131.

⁶³ Kazvini, 381.

⁶⁴ Frye, Bukhara, 51.

Emir Ahmed bin İsmâîl'in isteği kabul oldu. Bir gece onun sarayına gelen bir gurup köle, sarayın kapısında bağlı olan ve insanları saraya yaklaştırmayan vahşi bir aslanın olmayışını fırsat bilerek içeri girip, emirin başını kestiler. Bu olay 914 senesinde gerçekleşmiştir⁶⁵.

Emir Ahmed bin İsmâîl'in cesedi Buhara'ya götürülüp oraya defnedildi. Onu öldüren köleler hakkında tahkikat yapıldı. Olaya karışan kölelerin bir kısmı yakalanırken, diğer bir kısmı da Türkistan'a kaçmayı başardı. Yakalanan köleler kısas olarak idam edildilerse de, asıl suçlular (azmettiriciler) bu işten hiçbir zarar görmedi.

İslâm tarihinde şehid Emir olarak anılan Ahmed bin İsmâîl yaklaşık 6 yıl 4 ay ve 5 gün hükümdarlık yapmıştır.

4. II. NASR BİN AHMED DÖNEMİ (914-943)

Babası, o sekiz yaşında iken şehit edildi. Yerine tahta geçti. Humeveyh bin Kemal ordu komutanı olurken, Ebû Abdullah Muhammed bin Ahmed el Ceyhani ise vezir oldu⁶⁶. Küçük yaşta bir çocuğun ülkenin başına getirilmesi bir çok karışıklığı ve isyanı beraberinde getirmiştir.

a) Dönemin Önemli Olayları

aa) Sistan'da İsyanın Çıkması : Ahmed bin İsmâîl'in şehit edilmesi haberinin Sistan'da duyulması sakin olan ortamı bir anda gerginleştirdi. Dönemin Sistan valisi Simeûr ed-Devati şehirde sükûneti ve asayîşi sağlamak için oldukça gayret gösterdi. Karışıklığın, şehir halkı arasında meydana geleceği beklenirken Sâ mâni ordusu içerisinde görüş ayrılıkları ve bölünmeler kendini gösterdi. Kumandanlardan Ebû Bekir bin el-Muzaffer, Herat'ta bulunan Hüseyin bin Ali el-Merverudi'nin yanına geldi. Hüseyin bin Ali'ye gelmesinin sebebi, Ahmed bin İsmâîl zamanından kalma bir hesabın kapanmasıydı. Hüseyin Sistan'ın fethedilmesinde önemli bir payı olduğuna inanmaktaydı. Emir Ahmed'in Simeûr ed-Devati'yi, Sistan'a idareci olarak ataması onu

⁶⁵ Nerşahi, 132; Gerdizi, 150; Kazvini, 383; Mirhand, 18.

⁶⁶ Nerşahi, 133; Gerdizi, 150.

rencide etmişti.⁶⁷ Hüseyin'in, bu duygularına ortak olan Ebubekir emirin ölümü üzerine Herat'a; onun yanına gelmeyi tercih etti.

Sâmânî ordusunun büyük bir kısmının şehri terk etmesi ayyarlar başta olmak üzere halkı ayaklandırdı. Durumun aleyhine geliştiğini farkedene Simcûr daha fazla dayanamayıp Kuhistan'a* kaçtı (7 Nisan 914) Halifenin onayı ile Kirman valisi Halid bin Muhammed ile Fazl bin Ahmed Sistan'a vali oldular. Böylelikle Sistan bir kez daha Sâmânîler'in elinden çıkmış oldu.

ab) Amca İshâk ve Oğlu İlyâs'ın İsyanı

Emir Ahmed'in amcası İshâk; bilindiği gibi ilk başta tutuklanarak Buhara'ya gelmişti. 911 yılında Ahmet tarafından serbest bırakılan İshâk yönetici vasfı ile Semerkand'a gönderilmişti. Onun oğullarından biri olan Nasr ise Nişabur'da yöneticilik yapıyordu. Emir'in şehit edildiği haberi üzerine, İshâk ve iki oğlu Nasr'a karşı ayaklandılar. İsyân hareketinin çok geniş bir alana yayılmaması için ordu komutanı Hamuye bin Ali, isyancıların üzerine gönderildi.⁶⁸ İki savaşta da düşmanlarını yenen Hamuye İshâk'ı yakalayıp Buhara'ya götürdü. Nasr ise o sıralar görev yaptığı Nişabur'da öldü. İshâk'ın diğer oğlu İlyâs'a gelince, o, Fergana'ya kaçarak 922 yılının sonuna kadar isyanına devam etti. Başarılı komutan Muhammed bin Esed'in gayreti ile köşeye sıkıştırılınca özür diledi ve Buhara'ya döndü⁶⁹. Böylelikle hanedan üyelerinin başlatmış olduğu isyan sona erdi.

ac) Leyla Bin Numan ed-Deylemi'nin Öldürülmesi

Taberistan'da Zeydi imam el-Hasan bin Ali el-Utruş 914 yılında Sâmânîlere karşı isyan etmişti. Sâmânîleri uzun zaman meşgul etmiş olan el-Utruş ölünce yerine el-Hasan bin el-Kasım geçti (917). Yönetimi ele alır almaz komutanı Leyla bin Numan'ı Cürcan üzerine gönderdi. İlk önce Damgan üzerine yürüyen Leyla, birçok

⁶⁷ Mirhand, 21.

* Dağlık bir yerdir. Asyanın çeşitli yörelerine genellikle bu ad verilir. Acem Kuhistan'ı: Kuzeyde Horasan, doğuda Afganistan, güneyde Kirman ve Faris, batıda acem Irak'ı tarafından sınırlandırılmış İran vilayetlerinden biridir.

⁶⁸ İbni Haldun, IV, 723.

⁶⁹ Frye, Bukhara, 51.

kişiyi öldürdükten sonra Cürcan'a döndü. Sâ mâniler'in bölge komutanı olan Karategin, Leyla üzerine yürüdü. Cürcan'a 10 fersah uzaklıkta meydana gelen savaşı Numan kazandı. Karategin, Nişabur'a çekildi. Daha sonra Nişabur üzerine yürüyen Leyla şehri ele geçirip el-Kâsım adına hutbe okuttu. (Nisan 927)⁷⁰.

Durumun vehametini anlayan II. Nasr, Hamuye bin Ali komutasında bir ordu gönderdi. Ayrıca Karahanlılardan Buğra Han'dan takviye birlik istedi. Tus yakınlarında başlayan savaş Leyla'nın lehine gelişirken, Muhammed bin Abdullah el-Belami, Ebû Cafer Saluk, Bekir bin Muhammed Simcûr ed-Devati kumandasındaki birlikler Leyla bin Numan'ın ordusunu şaşkına çevirdi. Savaşı kaybeden Leyla öldü. Liderlerinin ölümünü gören askerler aman dilediler. Böylelikle Leyla bin Numan belası defedildi.

ad) Cürcan'ın Fethi

Tus yakınlarında yapılan savaşı kaybeden Leyla'nın ordusunun bir kısmı savaş sonrası Cürcan'a* geldi. el-Kasım ise durumu kabullenemeyip Cürcan'a gelerek kendine muhalefet oluşturabilecek birçok önde gelen kişiyi katletti. Bu durum Zeydi öğretisine bağlı kişiler arasında ayrılıklara sebebiyet verdi. Ortalık bir anda karıştı. Cürcan'da durumların karışık olduğunu haber alan II. Mansur derhal bir ordu hazırlatıp Karategin komutasında Cürcan'a gönderdi. Şehri düşmanlardan temizleyen Karategin Cürcan'ı ülkesi toprakları içerisine katmış oldu (923).⁷¹

Karategin'in şehirden ayrılması ile Zeydiler şehre yine gelse de Simcur ed-Devati'nin komutanlığını yaptığı Sâ mânî ordusu şehirde otorite ve asayiş yeniden tesis etmiştir.

ae) Rey Şehrinin İkinci Kez Fethi

Azerbaycan'da valilik yapan Yusuf bin Ebi's-Sac 916 yılında Rey'i Sâ mâniler'i temsilen yöneten Muhammed Saluk'un elinden almıştı. Bir kaç defa el değiştirse de

⁷⁰ Mercil, Simcûriler I, 80-81.

* Taberistan ve Horasan arasında meşhur ve büyük bir şehirdir.

⁷¹ Merçil, Simcûriler I, 83.

Rey şehri Yusuf'un elindeydi. Dönemin halifesi Karamitalara karşı Yusuf'tan yardım istedi. Onun merkezden ayrılmasını fırsat bilen Fatik yönetimi ele geçirdi. Belli ki, halifeyle arası hoş olmayan Fatik'e karşı halife, II. Nasr'ı Rey üzerine sefer yapmaya teşvik etti. Bunun üzerine sefere çıkan II. Nasr, Cebel-i Karın bölgesine geldiğinde Ebû Nasr et -Taberi'nin engeli ile karşılaştı. Ona 3000 dinar ödedi ve yoluna devam etti. Şehri ele geçirip Saluk'u yönetici tayin etti.

af) Kardeşlerin II. Nasr'a İsyanı

Nasr'ın başını ağrıtan olaylardan biri de kardeşlerinin ona karşı isyan etmesiydi. Nasr, üç kardeşini, Ebû Zekeriyya bin Yahyâ, Ebû Salih Mansur ve Ebû İshâk İbrahîm'i, Buhara'da hapsedtirmişti. Onun Buhara'dan ayrıldığı bir sırada Nasr'a karşı muhalif bir gurup emirin başkentten ayrılışını fırsat bilip, kardeşleri hapisten çıkardı. Hapisten üç kardeşle beraber Deylemi, Alevi ve Ayyarlardan müteşekkil bir gurup da çıktı.⁷² Emir adamlarının önde gelenlerinden Ebubekir el-Habbaz da isyancılarla beraberdi. Onlar Yahyâ'ya biat ettiler. Buhara'da meydana gelen bu kaos ortamı II. Nasr'a haber verilince, o sadık adamlarına asker toplaması için emir verdi. Buhara'ya yöneldi. Ebû Bekir el-Habbaz komutasındaki isyancı gurubu mağlup edip Buhara'ya girdi. Yahyâ, Mansur ve İlyâs Buhara'dan önce Semerkand'a, sonra Nişabur'a kaçtı. Emir adamları tarafından takip edilen Yahyâ ve Mansur Nişabur'da ele geçirildi. İlyâs ise Bağdat'a kaçtı. Böylece başkentte asayiş ve sükûn tekrar sağlandı.

Kardeşlerini etkisiz hale getiren Nasr daha sonra Kirman üzerine Mâkân bin Kalî'yi gönderdi.⁷³ Burada eski komutanlarından ve asi olmuş olan Muhammed bin İlyâs vardı. 934 yılında bölgeyi terketmeye mecbur kalan Muhammed bin İlyâs, tekrar bir ordu ile karşı saldırıya geçtiyse de başarılı olamayıp, Dinever'e kaçtı. Mâkân başka bir görevle merkezden çağrılınca Kirman'ın yönetim işini Ebû Ali İbrahîm bin Simcûr ele aldı.⁷⁴

⁷² İbni Haldun, IV, 731-734.

⁷³ İbni Haldun, IV, 737.

⁷⁴ E. Merçil, Simcûriler II, Tarih Enstitüsü Dergisi, S. 21, İstanbul, 1981, 92.

ag) Nasr - Nehşabi Yakınlaşması

Birçok isyan ve ayaklanmalara karşı tahtta kalmayı başaran, asayiş ve sükûnu temin eden, ülke içerisinde deyim yerindeyse "Orta Asya Rönesansı"nı yaşatan II. Nasr'ı köşeye sıkıştıran ve görevden alınmasına neden olan şey, Nehşabi'yle olan ilişkisidir.

Bilindiği gibi Sâ mânî devletinin kurulduğu coğrafya, birçok dini inanca ev sahipliği yapmıştı. Hal böyle olunca dini inanç konusunda kozmopolit bir manzara ile karşılaşyoruz. Durum milletler konusunda da bundan farklı değildi. İranlılar, Araplar ve Türkler başta olmak üzere birçok farklı ırka mensup millet bir arada yaşamaktaydı. Sâ mânîler, Sünnî müslümanlıktan yanaydı. Onları böyle bir tercih yapmaya zorlayan nedenler ne olabilirdi? Kendi istekleri ile mi bu görüşü benimsemişlerdi, yoksa sosyo-kültürel şartlar mı onları böyle bir tutum izlemeye sevk etmişti?

II. Nasr'a kadar gelen hükümdarların dini tutumlarını göz önüne alıp, Sâ mânîlerin, Sünnî görüşü kendi arzuları ile benimsediklerini söylemek mümkün görünmekle beraber, II. Nasr'ın dini konulardaki tavrı kafamızda ciddi şüpheler uyandırmaktadır. Bu durumda yukarıdaki sorunun tek bir cevabı yoktur. Şu halde gönülden Sünnî görüşü benimseme ile sosya-kültürel şartların zorlaması ile Sünniliğin resmi devlet görüşü olarak kabul edilmesini, yukarıdaki soruların yanıtı olarak kabul edebiliriz.

II. Nasr, kendinden önce gelen Sâ mânî hükümdarlarının aksine Sünnî ulema ile arasını hoş tutmuyordu. Babasına karşı girişilen suikastta ulemanın parmağının olduğu varsayımından hareketle Nasr'ın böyle bir tutum sergilediği iddia edilebilirse de, onun Heretik dini düşünceye (Şia ve Şianın ifrat kolları) temayülünü bu şekilde açıklamamız mümkün görünmemektedir.

Heretik dini inancın Orta Asya'da görülmesi, Abbasiler zamanına rastlamaz. Daha önce Emevilere karşı siyasî bir güç oluşturmak için uğraşan Heretiklerin siyasî güçleri Emevi devletinin yıkılması ile arttı. Öyle ki, 909 yılında Kuzey Afrika'da

Fatimiler devletini kurdular. Sünni düşünceye taban tabana zıt olan bu dini düşüncenin taraftarları kendilerine Hz. Peygambere kadar uzanan bir soyağacı çıkarıyorlardı ki, böylece meşrulukları tanınsın. Fatimi öğretilerini yaymak için kısa zamanda birçok misyoner (dai) yetiştirilip, özellikle halifelğin doğu taraflarına gönderildi. Böylelikle Orta Asya'da Sünniliğe rakip olarak Şia görüşü boy göstermeye başladı. İsmâîliler olarak bilinen gurup bölgenin en çok nüfusuna sahip olan şia koludur. İlk defa 900'lü yılların başında Rey yakınlarında etkinlik göstermeye başladılar. Misyonerlik faaliyetlerinin (dava'nın) başkanı Ebû Abdullah el-Hadim'di. Nişabur'da ikamet eden el-Hadim, Horasan ve Mâverâünnehr bölgelerine vekillerini göndererek bölgede etkinlik sağlamak istedi. İsmâîli dailerin amacı üst düzey yönetici ve hükümet bürokrasisiydi. İsmâîliler'in şansı Ahmed bin İsmâîl zamanında komutan olan el-Hüseyn el-Mervezi'nin bu öğretiyi kabul etmesi ile açıldı. Emir Ahmed'in şehid edilmesi ile merkezi otoriteye karşı birçok isyan çıkarmasına karşı 918 yılında esir edilip Buhara'ya getirildi. Bir müddet içeride kaldıktan sonra II. Nasr tarafından serbest bırakıldı. Üstelik el-Mervezi sarayda üst düzey bir göreve getirilerek, 920-925 yılları arasında, davanın Horasan şefi oldu.⁷⁵

II. Nasr İsmâîli'lere karşı göstermiş olduğu ilgi ve muhabbeti daha da ileri götürerek, onların ileri gelen alimlerinden olan Muhammed bin Ahmed el-Nehşabi'yi Buhara'ya. Sâ mânî sarayına davet etti. Neoplatonizm motifli, dini öğretisini sarayda yaymaya başlayan Nehşabi'ye ulema ve ordudan tepki geldi. Ordu komutanları ile ulemanın önde gelen isimlerinin ortak bir tavır sergilemesi son derece ilginç ve dikkat çekicidir. Emir Ahmed bin İsmâîl zamanında gerek saray, gerekse ordu içerisinde önemli mevkilere gelen Türkler, Sünni din anlayışının koruyucusu konumundaydılar. Sâ mânî Devleti sınırları içerisinde yaşayan halkın önemli bir kısmı Türk olup, Sünni anlayış taraftarıydılar. Burada şunu da belirtmek gerekir ki, Halk Sünniliği benimsemiş derken, bu din anlayışı ilahiyatçıların ya da kelimcilerin

---

⁷⁵ Frye. Bukhara, 52- 53.

yorumladığı din anlayışının birebir aynısı değildi. Yani insanların anlayışına "halk dindarlığı"na en uygun dini ekol Sünnilikti. Bunun sebebi ise insanların yerleşik hayata tam intibak edememesidir. Hal böyle olunca insanlar karşılaştıkları bir meseleye pratik bir çözüm bulabilecekleri öğretiyi benimsediler. Sünni öğretinin, diğer anlayışlardan (Haricilik, Şia ve farklı kolları) daha az kompleks oluşu onun yaygınlığını arttırmıştır.

II. Nasr'ın Batını sayılabilecek İsmâîlî öğretileri tasvip etmesi ve kollaması, baş Hacib Aytaş, hususi katib Ebubekir bin Eşas, Ârız Ebû Mansur Çağani ve bir çok üst düzey görevlinin İsmâîlî Batınılığını kabul etmesi⁷⁶ işin Emire karşı suikast planı hazırlanmasına kadar gitmesine neden oldu.

Nasr'ın oğlu Nûh babasına karşı bir darbe planlandığını haber alınca babasını tahttan indirerek isyan ve iç karışıklığı önledi (943). Kısa bir süre sonra da Nasr vefat etti⁷⁷.

II. Nasr devri Samanoğulları Devletinin en parlak günleri sayılabilir. Birçok isyan ve iç karışıklık çıkmasına karşı, isyanları bastıran Nasr, iç ve dış güvenliği sağladıktan sonra kültürel ve ekonomik canlılığın, başta Buhara olmak üzere birçok kentte yaşanmasını sağladı. Siyasî ve kültürel parlak günler yaşayan Nasr'ın yanlış tutumu Onun siyasî sonunu hazırladı. Dikkat çekici nokta Türklerin yönetimi üzerindeki nüfuzlarını ne kadar artırdığıdır. İleride göreceğimiz gibi Türkler artık bu devletin siyasî kaderi üzerinde belirleyici rol üstlenmeye başlayacaklardır.

II. Nasr'ın yönetimden ayrılarak tahtı Nuh bin Nasr'a bırakması ile Sâ mânî Devletinde yükselme devri sona ermiş gerileme ve çöküş devresi başlamıştır.

---

⁷⁶ Barthold, Türkistan, 261.

⁷⁷ Nerşahi, 134; Gerdizi, 154; Kazvini, 383; Mirhand, 28.

II. BÖLÜM

DEVLETİN GERİLEMESİ VE ÇÖKÜŞ DÖNEMİ

1. NÛH BİN NASR DÖNEMİ (943 - 954)

Nasr zamanında hissedilmeye başlayan zayıflama alametleri I. Nûh'tan itibaren gün geçtikçe açık bir hâl aldı. İlk zamanlardan beri hanedan üyeleri arasında yönetimi paylaşma hususunda kavgalar olduysa da, ilk hükümdarların kuvvetli şahsiyetleri ve kurmuş oldukları muntazam mekanizma başarı getirmişti.⁷⁸

Gerçekten de babasının yerine tahta geçen Nûh, onun kadar başarılı olamadı. Onun en büyük şanssızlığı, İran'da ortaya çıkan ve gücünü her geçen gün arttıran Büveyhiler ile mücadele etmek zorunda kalmasıdır. Büveyhilerin, Rey şehrini istila etmesi üzerine bölgeye bir askeri birlik gönderdi. Bu birliğin başında Ebû Ali bin Muhtaç vardı. Büveyhi emiri Rükneddevle kalabalık bir gurubun geldiğini öğrenince şehirden çıktı. Ebû Ali Rey şehrini ve Cebel bölgesini ele geçirdi (Mayıs 945).

Her ne kadar Ebû Ali Emir adına hareket edip Rey ve Cebel bölgesini Sâmânî ülkesi topraklarına katmış olsa da kısa bir süre sonra Nûh bin Nasr'a isyan etme tehlikesi vardı. Şöyle ki, Ebû Ali Nişabur'un yöneticiliğini yaptığı bir sırada, bölgeden bir gurup cemaat gelip onu Emir Nûh'a şikayet etmişti⁷⁹. Şikayetleri önemseyen Emir Nûh bin Nasr, Nişabur'un yönetimini ondan alıp İbrahîm bin Simcûr'a vermişti. Bu da yetmiyormuş gibi Rey'in fethinden sonra Emir Nûh'un kendisine bağlı bir âmili onu denetlemeye göndermesi ve âmilin onunla münakaşa⁸⁰ etmesi ipleri iyice gerdi. Ebû Ali, Hemedan'da bulunduğu sırada Nûh'un amcası olan İbrahîm bin Ahmed'e haber gönderdi. Haberde "Buhara'ya git ve gücü ele geçir. Eğer ben seninle olursam emir sana karşı direnmeyecektir".⁸¹ mesajı veriliyordu. İktidarı ele geçirmek için hırs içinde bulunan İbrahîm bin Ahmed, Hemedan'a; Ebû Ali'nin yanına geldi. Nisan 946 yılında iki muhalif harekete geçti. Durumu bulunduğu Buhara'da öğrenen Nûh acele bir şekilde

⁷⁸ M. Fuat Köprülü, Samanoğulları, "Türk Tarihinin Ana Hatları" Ankara, 1940, 53.

⁷⁹ İbnî Haldun, IV. 742-743.

⁸⁰ Mirhand, 33.

⁸¹ Nerşahi, 137.

Merv'e gitmek için hareket etti. Yolda hoş olmayan bir durumla karşılaştı. Maaşlarını düzenli olarak alamayan ordu mensupları suçlu olarak vezir es-Sülemi'yi gösteriyorlardı. Eğer o, kendilerine teslim edilmezse muhalif kanada geçme tehdidinde bulundular. Çaresiz bir halde vezirini isyancılara teslim eden emir, acı da olsa, ordusu üzerinde bile etkisinin kalmadığının farkına vararak, geri dönmek zorunda kaldı. Bu arada iki muhalif Buhara'ya yaklaştı. Nûh bin Nasr ve iki muhalif arasında 946 yılının sonlarında meydana gelen savaşı iki muhalif (Ebû Ali ve İbrahîm bin Ahmed) kazandı. Emir Nûh Buhara'dan Semerkand'a kaçmak zorunda kaldı.⁸² Buhara'da ilk cuma hutbesi İbrahîm bin Ahmed adına okundu.

İbrahîm bin Ahmed Buhara halkı tarafından sevilmiyordu. İki ay geçtikten sonra Ebû Ali'nin ayrılması üzerine, İbrahîm bin Ahmed, Emir Nûh'la anlaşma yolu aradı. Emir Nûh'un tekrar yönetici olması şartı ile anlaşma yapıldı. Anlaşmaya rağmen Emir Nûh öz amcası ve iki öz kardeşinin gözünü kör ettirdi.

Ebû Ali, aracılar vasıtasıyla emirden af diledi. Büveyhi tehlikesinin farkında olan emir bu teklifi kabul etti. Karışıklık esnasında Sâmânî hakimiyetinden çıkan Rey ve Cebel bölgelerini fethetmesi için Veşmgir bin Ziyar ve Ebû Ali'yi bölgeye gönderdi. İki komutan Rükneddevle'ye zor anlar yaşattı. Onu bir kalede sıkıştırdılar. Çaresiz kalan Rükneddevle her yıl 200.000 dinar vergi vermek koşuluyla muhasaradan kurtuldu.

Ebû Ali'nin bu sefer sonrası göstermiş olduğu hal ve hareketinden kuşkulanan Nûh onu azletti. O ise, vakit kaybetmeden Rükneddevle'ye sığındı. Rüknetdevle ona ikram ve ihsanlarda bulundu. Rükneddevle onu Samaniler'e karşı kullanabileceğini düşünmüş olmalı ki; Horasanın menşûrunu dönemin Abbasi halifesinden onun adına aldırdı.⁸³ Nûh bin Nasr ile hesaplaşmak için yola çıksa da, emir bu sırada hayata gözlerini yumdu.

---

⁸² Frye, Bukhara, 86.

⁸³ Mirhand, 34-39.

Emir Nûh bin Nasr dönemi Samani Devleti için bir gerileme ve çöküş devresinin başlangıcı olmuştur. Onun, özellikle yönetim konusundaki isabetsiz görüş ve uygulamaları hem onu, hem de devleti zor durumda bırakmıştır.

Onun ölümü ile yerine oğlu Abdülmelik geçti.

2. I.ABDÜLMELİK BİN NÛH DÖNEMİ (954-961)

Emir Nûh bin Nasr'ın dört çocuğu vardı: Abdülmelik, Ahmed, Nasr ve Abdülaziz. Onların en büyüğü ise Abdülmelik'ti. Emir hayatta iken yaş sırasına göre dört oğlu için biat almıştı.⁸⁴ Dolayısıyla onun ölümüyle Abdülmelik devletin yönetimini devraldı. Ordu başkomutanlığına Ebû Said Bekir Bin Malik'i, baş vezirliğe ise Mansur Muhammed bin Üzeyr'i tayin etti.

Emir Nûh tarafından teşkil olunan hükümet, uzun süreli iş yapamadı. Horasan sipehsalarlığına getirilmiş olan Bekir bin Malik merkeze çağırıldı. Başını Alptegin'in çektiği emire bağlı Türk komutanları tarafından katledildi (Ocak 957).

Öldürülen Bekir bin Malik'in yerine, Ebû Hasan Muhammed Simcûri tayin edildi. Bu yeni tayinin üzerinden fazla bir zaman geçmemişti ki; Alptegin'in oğlu Ebû İshâk İbrahim resmî emir ve bayrak ile Ebû Hasan Muhammed Simcûri'nin yanına Horasanın başkenti Nişabur'a gönderildi (959)⁸⁵.

Ebû Hasan hakkında şikayetler gelmesi üzerine, Abdülmelik onu görevden azlederek yerine Ebû Mansur'u tayin etti. Kısa bir süre sonra Alptegin'in başını çektiği gurup Buhara'da yönetimi ele geçirip baş vezirliğe Muhammed bin Ebû Ali Muhammed Belami'yi getirdiler. Abdülmelik bin Nûh bu olanlara ses çıkartmıyordu. Çünkü kontrol tamamen Türk hassa ordusunun eline geçmişti. Nişabur'da bulunan Ebû Mansur'u kendi çıkarlarına engel teşkil edeceği için azletti ve yerine Horasan sipehsaları olarak Nişabur'a gitti. İşte bu sırada Emir Abdülmelik'in attan düşüp aniden ölmesi (961)⁸⁶ başkentte siyasî bir kargaşa ortamının oluşmasına neden oldu.

⁸⁴ Gerdizi, 159.

⁸⁵ Merçil, Simcûriler III, T.D., XXXII, İstanbul, 1982, 115-116.

⁸⁶ Nerşahi, 139; Gerdizi, 383.

Merkezde yaşanan gelişmelerden haberdar olan Alptegin başkentte otoritesini devam ettirebilmek için emirin çocuk yaştaki oğlunu tahta geçirmek istediye de, muhalif Türk gurupların bastırmasıyla başarısız oldu. Mansur bin Nûh hükümdar seçildi.

3. I. MANSUR BİN NÛH DÖNEMİ (961 - 976)

Abdûlmelik bin Nûh'un ani ölümünün başkentte büyük bir kargaşa yarattığını daha önce belirtmiştik. Karışık ortamdan faydalanmak isteyen Alptegin, vezir Ebû Ali Muhammed Belami'ye⁸⁷ çocuk yaşıta olan Nasr'ı tahta geçirmesini öğütlemişti. Belami, Nasr'ı tahta geçirirse de onun saltanatı bir gün sürmüştür. Sâ mânî hanedanı mensupları, hassa ordusunun ileri gelenleri ve Faik, Ebû Salih Mansur Nûh'tan yana tavır koyunca, Alptegin'in planları suya düştü. İktidarın Mansur bin Nûh'a geçtiğini gören Belami de saf değiştirdi.

Olayların istediği şekilde gelişmemesi Alptegin'i harekete geçirdi. Horasan'ın askeri merkezi olan Nişabur'dan ayrılarak Ceyhun nehrine geldi. Nehri geçmek istediye de Emir Mansur'un askerleri mevzilenerek onun nehri geçmesini engellediler. Alptegin mücadeleye girişmekten vazgeçerek Nişabur'a dönmek istediye de emirin talimatıyla Muhammed bin Abdürrezzak, Alptegin'in Nişabur'a girişini engelledi. Bunun üzerine Belh'e yönelen Alptegin şehri işgal etti. Emir Mansur, Eşas bin Muammed'i Alptegin ile savaşması için Belhe gönderdi. Eşas, Alptegin'e karşı bariz bir üstünlük sağlayarak onu Belhten çıkardı.⁸⁸ Yenilginin ardından Alptegin Gazne'ye çekildi ve buranın yerel yöneticilerini mağlup edip, bağımsız Gazne devletinin temelini attı (962) O, ölene kadar burada kaldı.

Alptegin'le mücadele etmiş olan Ebû Mansur Muhammed bin Abdürrezzak, Emir Mansur bin Nûh tarafından Horasan Sipehsârlılığına tekrar getirildi. Horasanda

⁸⁷ C.E. Bosworth, "Abu Saleh Mansur bin Nûh b. Nasr", Encyclopedia of Iran, IV, Londra, 1983, 383.

⁸⁸ Nerşahi, 140.

iyi bir idarecilik yapamayan Ebû Mansur azledileceğini anlayıp isyan etti. Daha sonra Cibal hakimi Rûknüddeve'nin yanına; Cürcan'a gitti.

Boşalan Horasan sipehsalarlığına Ebû Hasan Simcûri tayin edildi. Ocak 962 yılında Nişabur'da göreve başladı. Ebû Hasan daha önce yapmış olduğu hataları tekrarlamadı. Halka karşı oldukça müsamahakar davrandı.

Ebû Mansur bin Abdürrezzak, Ebû Hasan'a muhalefet edince merkezden ona karşı harekete geçmesi için emir geldi.⁸⁹ Ebû Hasan aldığı emir üzerine harekete geçti. Bu sıralarda Rûkneddevle Hasan'ın ordusu Nişabur'a bağlı Habuşan⁹⁰ köyü yakınındaydı. Ebû Hasan burada Büveyhi ordusu ve Ebû Mansur'a yetiştirdi⁹¹. Savaş Ebû Hasan'ın galibiyeti ile sona erdi. Ebû Mansur ise bu savaşta öldürüldü.

Ebû Hasan bu olaydan sonra işleri düzeltti ve beş yıl herhangi bir yere gitmeden Nişabur'da kaldı. Bu arada Ziyari Emiri Veşmgir, Taberistan ve Cürcan için Büveyhiler'le mücadele etmekte, Sâ mâniler de onu desteklemekteydiler. Bu desteğin bir parçası olarak Sâ mânî hükümdarı Mansur bin Nûh tarafından Büveyhiler'den Rûkneddevle Hasan'a karşı savaş hazırlıkları yapıldı. Ebû Hasan'a, Veşmgir'e yardım etmesi için emir verildi. Merkezin emri üzerine acele bir şekilde harekete geçen Ebû Hasan, Veşmgirle ordusunu birleştirmek için harekete geçtiyse de, Veşmgir'in bir av sırasında ölmesi ile ⁹² Sâ mâniler'in Rey üzerine yaptığı seferden bir sonuç alınamadı. Veşmgir'in ölümünden sonra ise, onun oğlu Kabus'a biat edilmiş ise de, diğer oğul Bisutin Ebû Hasan'ın desteğini alarak Ziyari yönetiminin başına geçti. Halife tarafından da yöneticiliği onaylandı (971).

Ziyari yöneticisi Bîsutin'in Rûkneddevle Hasan'a tâbi olmasından sonra Sâ mâniler ile Büveyhiler arasında varolan anlaşmazlık barış anlaşmasıyla sona erdi. (972) Bu anlaşmanın imzalanmasında şüphesiz en büyük role sahip kişi Ebû Hasan

⁸⁹ Gerdizi, 162.

⁹⁰ Strange, 388.

⁹¹ Merçil, Simcûriler III, 117.

⁹² Gerdizi, 163.

Simcûri'dir.⁹³ Antlaşmaya göre Büveyhiler her yıl 150.000 dinar vergiyi Sâ mânilere verecekti. Gerdizi'ye göre bu miktar 200.000 dinardır⁹⁴.

Ayrıca barışı sağlamlaştırmak için Emir Mansur bin Nûh, Aduddevle'nin kızı ile evlendi. Böylelikle iki düşman aile arasında 30 yıla yakın süren bir barış tesis edilmiş oldu.

a) Gur Bölgesi Olayları

Büveyhiler ile yapılan antlaşmadan sonra Sâ mânî toprakları içerisinde huzur sağlanıyor gibi oldu. Mansur bin Nûh'un ölümüne kadar, Gur bölgesi haricinde devlete karşı girişilen bir isyana rastlayamıyoruz. Gur bölgesinde ortaya çıkan isyana gelince; Herat vilayetinden Ebû Ali Muhammed bin el-Abbâs Tuleki adında bir asi peyda olmuştu. Kendi adını taşıyan Hisarı (Tulek Hisarı) inşa ettirip etrafına insanları topladı. Sâ mânîler için ciddi tehdit oluşturacak duruma gelince Horasan sipehsâlârı Ebû Hasan Simcûr, komutanlarından; Ebû Cafer Ziyâdî'yi asilerin üzerine gönderdi. Uzun bir direnişin ardından isyan bastırılıp asi olan Ebû Ali Nişabur'a getirildi.

Mansur bin Nûh dönemi birkaç olayın dışında barış içerisinde geçmekte idiyse de, ülke ekonomik bir kriz ile karşı karşıya idi. Özellikle Nûh bin Nasr döneminde başlayan ve merkezi hedef alan siyasî ve ekonomik amaçlı ayaklanmalar ve bu ayaklanmaları bastırmak için hazineden önemli miktarda para harcanmış olması devleti zor durumda bıraktı. Yerel yöneticilerin bir çoğunun halka kötü davranması, halktan toplanan vergilerin önemli miktarda azalmasına neden oldu. Mansur bin Nûh zamanında bu sıkıntılar atlatılamamış olup, sıkıntılar diğer yöneticilere kötü bir miras olarak kalmıştır.

Mansur bin Nûh 976 yılında ölünce yerine II. Nûh bin Mansur geçti. ⁹⁵

⁹³ Merçil, Simcûriler III, 120-121.

⁹⁴ Gerdizi, 164.

⁹⁵ Mirhand, 44.

4. II. NÛH BİN MANSUR DÖNEMİ (976 - 997)

Nûh bin Mansur babasının yerine tahta geçtiği zaman henüz bûlûğ çağına gelmemişti.⁹⁶ Devlet yönetimine bir çocuğun gelmesi kirli menfaat ilişkisinde olanların iştahını kabartmakta idi. Çocuk yaştaki hükümdarın yardımcılığına Ebû Hasan el-Utbi'nin getirilmesi uygun görüldü. Sâ mânî başkentinde bundan sonra büyük bir iktidar mücadelesi baş gösterdi. Vezir el-Utbi, Taş ile, Ebû Hasan Simcûri ise mabeyinci olan Faik ile müttefik durumundaydılar. O dönem Simcûri, Horasan yöneticisi olup, merkezde kendine bağlı bir gurubun, yönetimi üstlenmesini tahayyül etmekteydi. Fakat el-Utbi onun planlarını bozuyordu. Ebû Hasan, Taş'ın el-Utbi ile işbirliği içinde olması onu Faik ile işbirliği yapmaya zorlamıştı. Vezir el-Utbi'nin son derece yetenekli olması⁹⁷ ve başkentte kontrolü tek başına sağlaması rakipler arasında birçok varyasyonlu ittifakın yaşanmasına neden oldu.

Cürcan'ın Aduddevle bin Büveyh tarafından işgal edilmesi üzerine, savaş takip ve yönetme işi vezir el Utbiye kaldı. Faik ve Simcûr için iyi bir fırsat ele geçmişti ve bu fırsat değerlendirilmeliydi. Faik'in adamları tarafından el-Utbi'nin 982⁹⁸ yılında öldürülmesi güç dengelerini altüst etti. Nişabur'da bulunan, Horasan komutanı Taş siyasî konumunun zayıflamaması için Faik, Simcûriler'den Ebû Hasan ve oğlu Ali'ye karşı savaş açtı. Savaşta taraflar arasında üstünlüğün yaşanmamış olması tarafları barış yapmaya sevketti. Neticede Faik'e Belh, Ebû Hasan'a Kuhistan, oğluna Herat'ın yönetimi verildi.⁹⁹ Taş ise Nişabur'da siyasî nüfûzunu devam ettirdi.

Anlaşma taraflar arasında uzun süreli olmamış, el-Utbi'nin öldürülmesi ve Utbi ve Faik düşmanı olduğu bilinen Muhammed bin Üzeyr'in baş vezirliğe getirilişi anlaşmayı geçersiz kılmıştır. Yeni vezir Muhammed bin Üzeyr, Faik ve Simcûr tarafından yönlendiriliyor olacak ki, Ebû Abbas Taş aleyhinde, başkentte yoğun bir siyasî çalışma başlattı. Nihayetinde II. Nûh'u, Taş'ı azlettirerek yerine Ebû Hasan

⁹⁶ Nerşahi, 142; Gerdizi, 164.

⁹⁷ Hasan İbrahim Hasan, İslâm Tarihi (Çev: İsmail Yiğit) VI, İstanbul, 1986, 452.

⁹⁸ Frye, Bukhara, 141.

⁹⁹ Kazvini, 385.

Simcûri'yi getirtme hususunda ikna etti.¹⁰⁰ Bir entrika ile Horasan yöneticiliğinden azledilen Taş, Ebû Hasan Simcûri ile yaptığı mücadeleyi kaybedince çareyi, Fahruddevle bin Büveyh'e sığınmakta buldu. Fahruddevle, Taş'ı iyi bir şekilde karşılayıp onu Cürcan üzerine yönetici tayin etti (989)¹⁰¹.

988 yılı, Taş'ın rakibi olan iki müttefik arasında ayrılığın başlangıcı oldu. Bu yıl içerisinde Ebû Hasan Simcûri'nin ölümü ve yerine oğlu Ebû Ali'nin geçmesi, Sâmânî devletinde, Ebû Ali-Faik anlaşmazlığına neden oldu. Emir Nûh, Ebû Ali'den oldukça endişeliydi. Babasının müttefiki olan Faik'le arasını açmak için zekice bir planı sahneye koydu. Ebû Ali'nin idaresindeki Herat şehrini, Faik'e vererek ittifakı bozma planını hayata geçirdi. Emir Nûh'un, kendisi ile Faik arasında bir savaş çıkmasını temenni ettiğini sezen Ebû Ali, Faik'i savaştan uzaklaştırmak için, Yoğun çaba sonucunda ikisi arasında Herat'ın baş komutanlığı Faik'e verilmek üzere anlaşıldı. Emir Nûh, yeni bir taktikle yöneticilik tayini demek olan hilatı, gizlice Faik'e gönderip merkezin Faik'in yöneticiliğinden yana olduğu mesajını verdi. İktidar hırsına kapılan Faik yaptığı anlaşmaya sadık kalmayınca, Ebû Ali askerleri ile Faik'in üzerine yürüdü ve onu Herat ve Puşeng arası bir yerde mağlup ederek tehlikeyi bertaraf etti. Faik ise hezimete uğrayarak kaçtı.

Başkent'te kendisi için hazırlanan planları altüst eden Ebû Ali, Horasan yöneticiliğini Emir II Nûh'tan talep etti. Emir II. Nûh çaresiz bir şekilde onun yöneticiliğini kabul etti.¹⁰²

a) Buhara'nın İşgal Edilmesi

Horasan'ın idareciliğini üstlenen Ebû Ali, kısa bir zaman zarfında siyasî gücünü sağlamlaştırdı. Bağımsız denebilecek bir duruma geldikten sonra, Sâmânî Devleti'ni ortadan kaldıracak kuvvetli bir müttefik aramaya başladı. Amacı için işbirliği yapabileceği en uygun kişi Buğra Han Harun (Ebû Musa el-Hasan bin Süleyman) idi.

¹⁰⁰ Frye, Bukhara, 142.

¹⁰¹ Kazvini, 386.

¹⁰² Erdoğan Merçil, Simcûriler IV, Belleten Yayınları, S. 195, Ankara, 1986, 549-550.

O. 900 yılında İsficab'ı ele geçirmişti. Ebû Ali Simcûri, Buğra Han'a gizlice bir elçi göndererek onunla anlaştı. Telkinlere kulak veren Buğra Han, Buhara'ya yöneldi. Sâ mânî Emiri II. Nûh, Ebû Ali'den yardım istediye de, o, Buğra Han ile gizlice anlaştığı için emiri oyalamaktaydı. Ebû Ali'den istediği yardımı alamayan Emir II Nûh, İnaç Hacib'in öncülüğünde bir orduyu Karahanlılar üzerine gönderdi. Buğra Han, Sâ mânî ordusunu mağlup etmekte zorlanmadı. İnaç Hacib'i beraberinde askerleri olduğu halde esir edip götürdü. İnaç Hacib'in esir edilerek Türkistan'a götürülmesi, II. Nûh'u çaresiz bıraktı. Kendisine muhalefet eden Faik'i affedip yeni bir ordu hazırlattı. Sâ mânî ordusu Semerkand'a yöneldi. Oraya vardıklarında muhtemelen Herceng yakınlarında iki ordu karşılaştı.¹⁰³ Faik, Karahanlı ordusu ile yapılan savaşta pek istekli olmadığı için savaşı Karahanlı ordusu kazandı. Faik'in, Buğra Han'la gizlice anlaştığı yolunda söylentileri daha sonraki meydana gelen olaylar doğrulamaktadır. Öyleki, Faik, Buğra Han Buhara'ya girmeden kısa bir süre önce şehre gelmiş¹⁰⁴ ve o Buhara'ya geldiğinde ona sadakatini ve bağlılığını bildirmiştir. Buğra Han'ın Buhara'ya giriş tarihi Mayıs 992'dir. Buhara'nın ele geçirilişinden kısa bir müddet önce Emir Nûh yanına güvenilir adamlarını alarak Âmul'a gitti. Böylece Sâ mânî hanedanından biri, ilk kez başkentten uzak sürgün hayatı yaşamaya başladı.

b) Buhara'nın Tekrar Ele Geçirilişi

Karahanlı ordusu tarafından işgal edilmiş olan Buhara'yı elde etmek için Emir II. Nûh çareler aramaya başladı. O, kendisine yardım etmesi için Ebû Ali Simcûri'ye elçiler gönderdi. Buğra Han ile siyasî münasebetleri hoş olmayan Ebû Ali, emirin isteğini dikkate aldı. Emir Nûh'tan yardımına karşılık kendisine Sâ mânîler'e mahsus olan "Veli, Emir" ünvanının verilmesini istiyordu. Ebû Ali belkide bu ünvana sahip olarak kendi yerel devletini kurmayı tasarlıyordu. Emir Nûh için zamanın önemi büyüktü. Bu sebeple Ebû Ali'nin teklifini kabul etti.¹⁰⁵

¹⁰³ Merçil, Simcûriler IV, 551-552.

¹⁰⁴ Mirhand, 60.

¹⁰⁵ Merçil, Simcûriler IV, 553.

Ebû Ali ile ittifak yapılacağı sırada Sâmâniler lehine bir gelişme yaşandı. Buhara'da bulunan Karahanlı hükümdarı Buğra Han, Buhara'nın havasından dolayı şiddetli bir hastalığa giriftar oldu.¹⁰⁶ Hastalığın sebebi olarak Buhara'nın havası gösterilmekteydi. Doktorlarının tavsiyesi ile Buhara'dan ayrılıp Türkistan'a giderken yolda öldü (Ağustos 992). Emir Nûh, Ebû Ali'ye ihtiyaç duymadan yanında bulunan Selçuklu Türkmenleri ile beraber Buhara'ya geldi.

Buhara'nın tekrar Sâmânî yönetimine geçmesi ve civar şehirlerde asayişin sağlanması, Ebû Ali Simcûri'yi endişelendirdi. O, Emir II. Nûh ile barışmanın yollarını ararken, Buğra Han zamanında Belh, yöneticiliği ile ödüllendirilen Faik, Emir Nûh'u ortadan kaldırmak için Buhara'ya yöneldi. Fakat planlar tutmadı ve Sâmânî ordusu karşısında hezimete uğradı. Sığınabileceği tek kişi olarakta Merv'de bulunan Ebû Ali Simcûri'yi görüyordu. Bu yüzden Merv'e gelerek ona sığındı. Faik'in kendisine gelmesi Ebû Ali Simcûri'yi oldukça sevindirdi. O, Sâmânî hükümdarı II. Nûh'tan özür dilemekten vazgeçerek ona karşı ittifak kurdu (993).

Emir Nûh, Ebû Ali ve Faik ittifakına karşı Gazneliler hanedanının atası Sebüktegin'e haberci göndererek Ebû Ali - Faik ittifakını bozmak için yardım istedi.

c) Herat Savaşı

Emir II. Nûh'un yardım isteğini olumlu karşılayan Sebüktegin, donanımlı bir ordu ve Hindistan'da ganimet olarak aldığı ikiyüz fülle, Nûh'la buluşmak üzere yola çıktı.¹⁰⁷ Ebû Ali, Faik, iki bin Deylemi, Ziyarilerden Kabus'un oğlu Dara'dan müteşekkil düşman ordusu Herat* yakınlarında Nûh ve Sebüktegin'i beklemeye başladılar. Sebüktegin'in gönderdiği elçilerle barış yapmak istediye de Ebû Ali gibi düşünmeyen bir gurup öneriyi reddedip elçilerden bazılarını öldürdüler. Sebüktegin barış için tüm yolların kapandığını anlayarak harekete geçti. Savaş Ebû Ali ve

¹⁰⁶ Mirhand, 60.

¹⁰⁷ Merçil, Simcûriler IV, 554-555.

* Afganistan'ın kuzeybatısında Horasan'ın başkentlerinden önemli bir şehirdir.

müttefiklerinin lehine gelişirken ordusu içinde bir gurubun saf değiştirmesi ile mağlup oldu ve çareyi Nişabur'a kaçmakta buldu (994).

Savaş sonrası Mahmud'un donanımlı bir ordu ile Nişabur'a yönelmesi, Ebû Ali'yi korkuttu. Hemen hazırlandı. Cürcan'a gitti. Faik de aynı şekilde müttefiğinin bulunduğu yere yöneldi.

İki müttefik Sâ mâniler için tehdit unsuru olmaya devam edince Emir Nûh, Faik ve Ebû Ali'nin arasını açtı. Ebû Ali'yi kandırarak merkeze çağırttı. Onu yakalattıktan sonra Sebüktegin'e gönderdi. Ebû Ali Simcûr Gerdiz kalesinde hapsolundu ve nihayetinde orada öldü. (997)

Faik el-Hassa'ya gelince; O, Karahanlı İlek Han'a sığındı Ebû Ali'nin sonuna uğramaktan kurtulmayı başarmıştır. Faik, Nasr Han ile sıkı bir dostluk kurmayı başarmış olacak ki, onu Buhara üzerine sefer yapma hususunda ikna etti. Nasr Han Buhara'ya geldiğinde savaş olmadı. O, Nûh ve Sebüktegin ile barış imzaladı. Sâ mâniler'in baş muhalifi Faik el-Hassa'ya Semerkand yöneticiliği verildi. Bu sırada II. Nûh öldü.¹⁰⁸

Nûh ölünce yerine oğlu Ebû Haris Mansur geçti.

5. SON SÂ MÂNİLER

Sâ mânî tahtına çocuk yaşta olan Ebû Haris Mansur geçti.¹⁰⁹ Nûh'un oğlu II. Ebû Haris Mansur yardımcılarını kontrol altında tutamayacak kadar küçüktü. Asi olanlardan biri Nasr'dan yardım talep edince, Karahanlılar gelmişler ve asiye tutuklamışlardı. Faik ile dost olan han onu Buhara'ya göndermiştir. Faik'e güvenemeyen II. Mansur kaçmışsa da Buhara'ya dönmesi hususunda ikna edildi. İktidar Faik'in elindeydi. Sebüktegin'in ölümünden sonra hadiselerin seyri yine Sâ mânilerin meseleye el atmasını gerektirmiştir. II. Mansur daha önce zikredilen komutan Begtüzün'ü Horasan valisi olarak Nişabur'a gönderdi.

¹⁰⁸ Kazvini, 390.

¹⁰⁹ Gerdizi, 172; Frye, Bukhara, 145.

Faik, yönetim üzerinde etkili olmasına karşın, Begtüzünün kendisi için tehdit oluşturacağını da gözönüne alarak Kuhistan'da Yöneticilik yapan Ebû Kasım Simcûri'yi Begtüzün'e karşı kışkırttı. İkisi arasında, 998 yılında yapılan savaşı Begtüzün kazandı. Hiç şüphesiz bu Faik için bir hayal kırıklığı idi. Fakat ikisi arasında düşmanlığa kerhen de olsa son verecek bir düşman belirdi; Gazneli Mahmud.

Gazneli Mahmud kardeşi ile yaptığı mücadeleyi başarı ile sonuçlandırdıktan sonra, Horasan yöneticiliğine göz dikti. İki müttefik (Begtüzün ve Faik) II. Mansur'un ihanet edeceğinden korkarak onu azledip, gözüne mil çektiler. Yerine kardeşi Ebû Fevaris Abdülmelik'i geçirdiler (şubat 999) ¹¹⁰.

Mahmud, Faik ve Begtüzünü Merv'de mağlup etti. (Nisan 999) Mahmud, kardeşi Nasr'ı Horasan yöneticisi olarak kabul etti. Güç merkezi Buhara'dan Gazne'ye taşındı.

Faik el-Hassa Mahmud'a karşı mukavemet için hazırlanırken öldü. Faik'in ölümü ile iyice köşeye sıkışan Sâ mânîler için vakit artık çok geçti. Karahanlı hükümdarı Nasr Han, Sâ mânî Devletini ortadan kaldırmak için harekete geçti. Sâ mânî yöneticilerinin telkinlerine karşı halkı işgalci güce karşı direniş göstermedi ve Sâ mânî yönetimi tamamen sona erdi (999). Karahanlı hükümdarı Nasr Han kendi ordusuna karşı girişilebilecek bir isyan hareketini önlemek maksadı ile Abdülkerimi hapse attırdı. Böylece gayrimüslim Türklerin yapamadığını yukarıda işaret edildiği gibi Müslüman Türkler yaptı.¹¹¹

6. İSMAİL BİN MUNTASIR

Karahanlılardan İlig Nasr bin Ali 999'da Buhara'ya girdi. Sâ mânî devletine son vererek bu hanedanın önde gelen mensuplarını Özkend'e götürdü. Esir alınan hanedan mensupları içerisinde Abdülmelik'in kardeşi Ebû İbrahîm İsmâîl de vardı. O ülkesinin başına gelen felaketleri düşünüyor, bu felaketten kurtulmanın yolunu hapisten kaçmak

¹¹⁰ Frye, The Samanids, 158-159.

¹¹¹ Frye, Bukhara, 146-147.

olarak görüyordu. O bulunduğu hapisshaneden kaçarak Harezm'e geldi.¹¹² Kendine sadık olan kişilerle beraber halktan işgalcilere karşı destek arayışına girişti. Harezm'e gelmeden önce "Muntasır" ünvanını alan İsmâîl az bir zaman içinde topladığı ordunun başına Hacib Arslan Yabgu'yu komutan tayin etti. Arslan Yabgu Karahanlıların Buhara valisi Cafer Tegin'in üzerine yürüdü. Onu mağlup ederek şehirden çıkarmayı başardı.¹¹³ Muntasır beraberindekilerle birlikte Buhara'ya geldi. Buhara'nın tekrar Sâ mânilerden birinin eline geçtiğini haber alan İlig Nasr esas kuvvetlerini Muntasır üzerine sevketti. İsmâîl bin Muntasır kalabalık düşman ordusuna mukavemet edemeyerek , şehri terketmek zorunda kaldı. O, yeni bir saldırı ile 1001 yılı başlarında Horasan sipehsaları Nasr'ı mağlup edip Herat'a çekilmeye mecbur ettiyse de, Nasr kardeşi Mahmud'un gönderdiği takviye birliklerle Onun üzerine yürüdü. Nişabur'da kalamayacağının farkına varan Muntasır, Kâbus bin Veşmgir'in yanına Cürcan'a kaçtı.¹¹⁴

Kabus bin Veşmgir, onu Cürcan'dan uzaklaştırmak için Rey'in kendisi için emirlik yapılacak yer olduğu konusunda ikna etti. O bu telkinlere kulak verip yanında Arslan Yabgu ve Ebû'l Kasım Simcûri olduğu halde yola çıktı. Rey'in yöneticisi, İsmâîl'in niyetine vakıf olarak bir takım tedbirler aldı. Muntasır'ın yanında yer alan Arslan Yabgu ve Ebû'l Kasım Simcûri'yi kandırarak kendi safına çekti. Rey için tasarladığı planları hayata geçiremeyen Muntasır ümitsiz bir şekilde Horasan'ın yolunu tuttu. Muntasır, Arslan Yabgu ve Ebû'l Kasım Simcûri ile Horasan üzerine hareket ettiler. Horasan yöneticisi İlig Nasr, o sıralar olası bir saldırı için hazırlıklı olmadığı için Muntasır'ın kuvvetleri karşısında çekilerek Nişabur'u ona teslim etti. Aynı sahneler tekrar yaşandı. Nasr, Horasan'ı ele geçirirken, Muntasır oradan kaçmak zorunda kaldı (1003).¹¹⁵ Horasandan ayrılan Muntasır, Oğuz Türkleri arasına giderek onlardan Karahanlılar ile yapacağı mücadele için destek istedi. Oğuzların

¹¹² Erdoğan Merçil, Simcûriler V, Tarih Enstitüsü Dergisi, S. 13, İstanbul, 1987, 132.

¹¹³ Barthold, Türkistan, 288.

¹¹⁴ Merçil, Simcûriler V, 133.

¹¹⁵ Frye, Bukhara, 149.

ihtiyatlı davranışları, Muntasır'ı onlara dayalı siyaset gütme fikrinden vazgeçirdi. Umutsuz bir şekilde güneye giden Muntasır, Gazneli Mahmud'la haberleşerek, ona kendi ailesi ile geçmişte olan münasebetlerini hatırlattı ise de, Mahmud onun bu gayretlerini gözardı etti.

1004 yılında Muntasır, Nesa ile Ebiverd'e gelmek istediye de, halkın çağrısı ile Harzemşahlılar tarafından gönderilen orduya mağlup oldu. Bu ani mağlubiyetin etkisini, kısa zamanda üzerinden atan Muntasır, 1004 yılının ortasında Burmanez yakınlarında İlek'in kuvvetlerini mağlup ettiyse de, bu savaşın hemen sonrası Dizək ve İlavas arası bir yerde mağlup oldu.¹¹⁶ Oğuz Türklerinin savaşta Muntasır'ı yolda bırakması, ordu içerisinde bir gurubun İlek'in ordusuna katılması, mağlubiyete sebep olmuştu. Bu da yetmiyormuş gibi akrabalarından birinin ihanetine uğrayarak esir edildi. Nihayetinde Özkent'e götürüldü. Merv civarında bir Arap kabilesinin esiri iken öldürüldü (1005) Böylelikle Sâmânî hanedanı tarih sahnesinden çekilmiş oldu.

7. TÜRKLERİN YÜKSELİŞİ

Mâverâünnehr bölgesi, yüzyıllar boyu İran-Turan arasında doğal bir sınır olmuştu¹¹⁷. Sâsâni-Akhun mücadelesi aynı bölgede yapılmıştır. Sâmânîler ise kurmuş oldukları devlet ile bu sınırın ötesine geçmeyi başardı. Onların karşısında güçlü bir devlet de yoktu. Durum böyle olunca, İran-Turan çekişmesi yeni bir boyut kazandı. Sâmânî hükümdarı İsmail bin Ahmed'in Talas üzerine yaptığı sefer, Türkler için yeni dönemin başlangıcı oldu. Bu savaş sonunda Talas emiri teslim oldu. Şehirde bulunan kilise, cami haline getirildi¹¹⁸. Zaferin ardından çok sayıda Türk memlûk, Sâmânî başkentine götürüldü. Bunlar, sıkı bir disiplin altında eğitim aldılar. Sâmânîlerin hassa ordusu artık Türkler'e emanetti. Talas zaferi sonrası, İslamı kabul eden Türklerin sayısında gözle görülür bir artış yaşandı. Yönetim, bu değişimden faydalanmayı düşündü. Samaniler, Oğuzlar ve Karluklardan oluşan bir aileyi hududa yerleştirerek,

¹¹⁶ Barthold, Türkistan, 290.

¹¹⁷ Strange, 433.

¹¹⁸ Nerşahi, 123; Gerdizi, 147; Mirhand, 6; Mesûdi, Murucu'z-Zeheb, IV, Beyrut, 1966, 156.

Türk ülkelerinden gelecek tecavüzleri, yine Türkler vasıtasıyla önlemeye çalışmışlardır. Bu aileler Müslümanlığı kabul etmişlerdi. Ayrıca, onlar, Mâverâünnehr yöresine gelen göçmenlerin yerleştirilmesinde de İslamlaşmayı ön planda tuttular. Seyhun'un aşağı kısmındaki Cend, Huvare ve Yenikent bu şekilde oluşmuş Müslüman kentlerdir. Bütün bunlar Sâ mâniler döneminde Türklerin arasında İslamiyetin yayılmasını hızlandırdı¹¹⁹.

Emir İsmail bin Ahmed döneminde saray muhafızlığına alınan Türk memlûklar gün geçtikçe güçlenmeye başladılar. Özellikle Türk aileler saray ve ordu yönetiminde söz sahibi oldular.

Sâ mânî yönetiminde adı geçen ilk Türk sülalesi Karategin ailesidir. Bu aileden ve aynı zamanda İsficab şehri hakimi olan Karategin İsficabi önemli bir şahsiyettir. Onun Sâ mâniler için önem arz etmesi 900'lü yıllara rastlar. Karategin İsficabi, Amr bin Leys'e karşı, İsmail bin Ahmed'in yanında yer almıştır¹²⁰. Zaferle biten savaş sonunda devlet içinde önemli mevkilere gelen Karategin 919-920 yılları arasında Cürcan valisi oldu. Daha sonra Belh valiliği yaptı. Merkezi yönetimi hedef alan bir ayaklanmaya katıldı. Mağlup olunca, af diledi. 932 yılından itibaren Afganistan'ın Büst ve Ruhnac bölgesine hakim olan Karategin kısa bir süre sonra vefat etti (933).

Karategin İsficabi'nin vefatı üzerine yerine oğlu Mansur geçti. Mansur, Sâ mânilerin Rey üzerine düzenlediği bir seferde aktif rol oynadı. Mansur, Sâ mânî hükümdarına bağlı kaldı. Ebû Ali bin Muhtac isyan çıkarınca, Emir Nuh'un yanında yer aldı. Nuh desteği sebebiyle onu Horasan valisi yaptı.

950 yılında Büveyhi kontrolü altında bulunan Rey şehrine yapılan seferde yine o vardı. Sefer sırasında askerlerin kendisine tam olarak itaat etmediğini ileri sürerek, affını istedi. Bir müddet sonra vefat etti (951). Mansur'un ölümü ile ailenin başına Ahmet bin Mansur geçti. O da dedesi ve babasının yolunda giderek önemli hizmetlerde bulundu¹²¹.

¹¹⁹ Harun Güngör, Türklerin Dini Tarihi, Ankara, 1997, 203.

¹²⁰ Nerşahi, 125.

¹²¹ Erdoğan Merçil, "Sâ mânî Devletinde Türklerin Rolü", T.D., S. 35, İstanbul, 1984, 256-257.

Karategin ailesi kadar önemli bir mevkiye sahip Türk ailelerden biri de Simcûriler'dir. Bu ailenin etkinlik kazanması hükümdar I. İsmail bin Ahmed dönemine rastlar. Bu hükümdar zamanında ilk kez Herat'ın yönetim işleri bu aileye verildi. Simcûr ed-Devatî hükümdara bağlı kalarak ününü arttırdı. Sistan'ın fethi sırasında aktif rol oynadı¹²². Simcûr'un vefatı ile bu vazifeyi önce İbrahim bin Simcûr, daha sonra Ebû Hasan Simcûr üstlenmiştir¹²³.

Ebû Hasan sonrası ailenin başına Ebû Ali geçti ki, Ebû Ali zamanında devlet gerilemeye başladığından, bu ailenin gücü artmıştır. Ebû Ali bağımsız devlet kurma hayaline kapıldı. Buğra Han'a haberci gönderip, Buhara'yı işgal etmesi için, onu tahrik etti. Sâ mânî hükümdarı tehlikenin farkına vararak Sebüktegin'den yardım istedi. Sıkıştırılan Ebû Ali, yakalanıp, Gerdiz kalesine gönderildi ve burada öldü¹²⁴. Ebû Ali'nin kardeşi Ebû Kasım son Simcûri'dir. O, Muntasır'ın yanında yer aldı. Gözneliler ile yapılan bir savaşta esir edildi ve götürüldüğü Gazne'de 1002 tarihinde vefat etti¹²⁵.

Karategin ve Simcûri ailesinden başka da Türk aileleri mevcut olmasına karşın, bunlar en meşhurlarıydı.

Türklerin yükselişinde en büyük paya sahip kişi, hiç şüphesiz Alptegin'dir. Sâ mânî Emiri Ahmed bin İsmail zamanında saraya girdi. Sahip olduğu meziyetler dolayısıyla zaman içerisinde temayüz eden Alptegin, Emir Nasr bin Ahmed zamanında ön plana çıktı. Nuh bin Nasr zamanında yükselmeye devam eden Alptegin, önce bazı birliklerin komutanlığına, daha sonra da çok önemli bir görev olan Hâcibü'l-Hüccâblığa getirilmiştir. Bundan sonra emir olan Abdülmelik üzerinde büyük etkiye sahipti. Bu sırada Sâ mânî siyasetinde aktif rol oynuyordu. Abdülmelik, onun özellikle de 950'lerden sonra gitgide artmış olan nüfuz ve etkisinden çekinerek kendisini devlet merkezi Buhara'dan uzaklaştırmak istedi. Nihayet Alptegin 961 yılında Nişabur'a gelerek, Horasan valisi oldu. Fakat, başta devletin veziri Belami ve kendi yerine

¹²² Merçil, Simcûriler I, 74.

¹²³ Merçil, Türklerin Rolü, 257.

¹²⁴ Merçil, Simcûriler IV, 547.

¹²⁵ Merçil, Türklerin Rolü, 258.

Hâcibü'l-Hüccâblığa tayin ettirdiği bir kölesi sayesinde sarayda etkisini devam ettirmekten ve gelişmelerden haberdar olmaktan da geri durmadı.

Alptegin'in Horasan'da göreve başlamasından bir müddet sonra attan düşerek ölen Abdülmelik bin Nuh'un yerine, Sâ mânî tahtına Mansur bin Nuh geçince Alptegin, bu değişikliği kendi geleceği açısından uygun görmediği gibi, bozulan ilişkiler sonucu üzerine gönderilen Sâ mânî ordusunu da mağlup etti (962). Gelişen diğer bazı olaylardan sonra Gazne'deki yerli hanedanı devirerek, bağımsız Gazne Devletini kurdu (963)¹²⁶. Sâ mânîler her bakımdan çöküşe geçerken Gazne'de bir Türk devleti kuruldu. Sâ mânî hükümdarları iş ve dış düşmanlarına karşı Gazne hükümdarlarından destek istemişse de, her zaman karşılık bulamamıştı.

Sâ mânîler Devleti'nin çöküşe geçtiği sıralar yıldızı parlayan diğer bir Türk topluluğu da Oğuzlar'dır. Oğuzlar, Cend ve havalisinde yaşamaktaydılar. Göçebe Oğuzlar, sürülerine otlak bulmak gayesiyle bir yandan fetih ile arazilerini genişletmeye uğraşırken, diğer bir yandan da komşu büyük devletlerin müsaadesiyle bazı otlaklar elde etmeye çalışıyorlardı¹²⁷. Her iki tarafın da menfaati olduğu için karşılıklı rıza esasına dayanan bir anlaşma ile Sâ mânî hükümdarı Buhara yakınlarındaki Nur kasabasında sürülerini otlatma müsaadesini verdi (986). Bu izin karşılığında Selçuklu Oğuzları, Sâ mânîler'in sınırlarını düşmana karşı müdafaa vazifesini üzerine aldılar.

Oğuzların, Sâ mânîler ile anlaşma yaptığı sıralar durum Sâ mânîler için pek iç açıcı değildi. Karahanlılar, Sâ mânîler'in ülkesini fethetmeye hazırlanıyordu. Sâ mânî hükümdarları ise kendi hizmetlerindeki komutanların çıkardığı isyanı bastırmakla uğraşıyordu. Bu mücadeleler esnasında devlet iyice zayıflamıştı. Nihayet bu durumu fırsat bilen Karahanlı hükümdarı Buğra Han, saldırıya geçti. Hiçbir direnme ile karşılaşmaksızın Mâverâünnehr'e girdi¹²⁸. Hükümetten memnun olmayan dihkanlar, din adamları ve Ebu Ali ile Faik gibi âsi Sâ mânî komutanları Buğra Han'ı iyi

¹²⁶ Hakkı Dursun Yıldız, İslamiyet ve Türkler, İstanbul, 1976, 108-109.

¹²⁷ Mehmet Altay Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, Ankara, 1989, 26.

¹²⁸ Kazvini, 388.

karşıladılar. Hükümdar başkentten kaçtı. Nihayetinde Buhara Karahanlılar'a geçti. Hükümdar istilacılara karşı Oğuzlar'dan yardım bekledi. Selçuk'a elçi gönderip, yardım istedi. Selçuk bu talebi kabul ederek Arslan Han komutasında bir kuvveti yardım için sevketti. Bu sırada Buğra Han hastalandı. Hastalığının da tesiri ile Buhara'yı terke mecbur kaldı. Böylelikle kaybedilen yerlerden bir kısmı yeniden ele geçirildi.

Selçuklular bir vesile ile yağmada bulunup, birçok ganimet elde etti. Onların intikal devresinde, daha ziyade gayrimüslim ülkelere müteveccih olan faaliyetleri bu hadise ile İslam ülkeleri içine yöneldi. Oğuzların böylece devletlerarası siyasî münasebetlere karıştırılmaları, onların diğer devletler tarafından artık siyasî bir kuvvet olarak tanındıklarını ve devletlerarası münasebetlerde rol oynayacak bir kuvvet haline geldiklerini gösterir.

Karahanlı İlek Han'ın Buhara'yı işgal etmesi ve Sâ mânî hanedan üyelerini Özkend'e götürmesi Sâ mânî-Selçuklu münasebetlerine yeni bir boyut getirdi. Özkend'te esir tutulan Ebû İbrahim İsmail Muntasır bir yolunu bulup esaretten kurtuldu. Karahanlı ordusunun karşısına çıktı. Onların karşısında tutunamayınca Selçuklular'a iltica ederek onlardan yardım istedi.

Hentüz kurulu bir devlet nizamına sahip olmayan, fakat bunun tahakkukuna çalışan Selçuklular, şerefli saydıkları bir hanedana hizmetlerinin, bu emellerinin gerçekleşmesine yardım edeceği kanaatindeydiler. Bu sebeple, Muntasır'ın yardım talebini kabul ettiler.

Arslan Yabgu kumandasındaki Selçuklular, Muntasır'la beraber hareket ederek, Karahanlı kumandanlarından Subaşı Tegin'le savaştılar. Onu mağlup ettiler. Semerkand'a gelen İlek Han'ın ordusunu da yendiler¹²⁹.

Semerkand bozgunundan sonra Sâ mânîler, Oğuz destekli orduyla Karahanlılar'ı bir çok defa yendiler. En son savaşa Oğuz Türkleri katılmadığı için mağlup oldular (1005). Muntasır esir edildi. Daha sonra öldürüldü. Böylelikle bu sülale tarihe karıştı.

---

¹²⁹ Köymen. 28-29.

Netice olarak diyebiliriz ki; Sâ mâniler'in düşüşü, Türklerin yükselişinin habercisi oldu. Devlet yıkılmadan önce Gazne Devleti kurulmuştu. Devletin yıkılmasıyla Mâverâünnehr Karahanlılar'ın Horasan ise Gazneliler'in oldu. Oğuz Türkleri ise kısa bir müddet sonra Selçuklu Devletini kurdu. Devlet olma yolunda tanınma ihtiyaçları vardı. Özellikle Muntasır zamanında kendilerinden söz ettirerek amaçlarına ulaştılar.

III. BÖLÜM

SÂMÂNİLERDE İDARİ TEŞKİLAT

Sâmânilerin meydana getirmiş oldukları devlet teşkilatı muntazam ve bir o kadar da etkileyiciydi. Öyle ki, Onlardan sonra Orta Asya'da kurulmuş olan devletler bu idari teşkilatı örnek alıp güçlü bir yönetim mekanizması tesis etmişlerdir. Oluşturulan idari mekanizmanın Selçuklulara, Gaznelilere ve Moğollar zamanına kadar örnek olup süreklilik arzemesi,¹³⁰ devletin nasıl muntazam bir yapıya sahip olduğuna ve her türlü iç karışıklığa, isyanlara, dış tehditlere rağmen uzun süre varlığını koruduğuna açıklık getirmektedir.

Sâmânilerin idari teşkilatı iki önemli yönetim merkezine sahipti: Dergah (Saray) ve Divan (Meclis).

Biz. idari teşkilatı incelerken, öncelikli olarak Dergah ve Divan üzerinde duracağız.

1) DERGAH (SARAY) TEŞKİLATI :

Tanrı katı, büyüklerin huzuru, eşik, kapı gibi anlamlara da gelen dergah kelimesi mana olarak yönetim mekanizmasının en üst noktasını (sarayı) ifade eder. Dergah sahibi ve ülkenin yöneticisi olan hükümdar, kendisini Allah'a karşı mesul sayar ve otokratik bir özelliğe sahiptir. ¹³¹

Sâmâni Devleti patrimonyal (hanedan esasına göre kurulmuş) bir yapıya sahip olduğu için hükümdarların Sâmâni soyundan olması zorunlu idi. Hal böyle olunca hükümdarlar aynı hanedan soyuna mensup olmak koşuluyla meşruiyet sağlamışlardır.

Hükümdarın başlıca görevi; halkın can, mal, ırz güvenliğini sağlamak , iyi donanıma sahip güçlü bir ordu oluşturmak, ülkeyi iç ve dış tehditlerden korumak, sosyal hayata yönelik ihtiyaçları karşılamaktır. Bu bağlamda Sâmâni hükümdarlarına baktığımız zaman, onların belli bir döneme kadar görevlerini eksiksiz biçimde yaptıklarını, bu sayede ülke topraklarının ekonomik , sosyal yönden canlılık

¹³⁰ Azizullah Beyat. Evza-i İdare-i Sâmâniyan, Tahran 1975, 139.

¹³¹ Barthold, Türkistan, 243.

arzettiğini görüyoruz. Öyle ki, dönemin en önemli şehirleri olan Buhara, Semerkand, Belh ülke dışından gelen tüccarlar ve ilim adamları ile dolup taşmıştır.

Hükümdarın görevini en iyi biçimde yapabilmesi için ilk başta kararlı ve otoriter bir yapıya sahip olması lazımdı. Çünkü, dış ve iç tehditin kendisini her an için hissettirdiği bir dönemde hükümdarın, durumun ciddiyetini kavrayamayıp, tereddüt göstermesi, devlet ricali üzerinde etkili olamaması, devleti mutlak bir çöküşe götürecektir. Hükümdarın başlıca vazifelerinden biri de; idarenin muhtelif kesimlerinde çalıştırılacak kimselerin seçilmesiydi.¹³² Yukarıda belirttiğimiz gibi Sâmâniler'de idare teşkilatı iki kurumdan meydana gelmekteydi. Hükümdar saray teşkilatının en üst kademesinde yöneticilik yaparken aynı zamanda diğer yönetim organı olan divanı da kontrol altında tutuyor ve yapılan işleri mümkün olduğunca kontrol etmeye çalışıyordu. Bununla birlikte her divanın bir yöneticisi vardı. Bu yöneticiler bağlı bulundukları divanın genel işlerini kontrol ediyorlardı.

Hükümdarın dergahta kendisine ait bir hassa ordusu vardı ve hemen hemen Türk memluklardan oluşuyordu. Biz sarayda özel bir ordunun (özellikle Türklerden oluşan) varlığını Abbasi yönetim merkezi olan Bağdat'ta görmekteyiz. Sâmâniler'in Abbasi saray modelini taklit edip uygulamasını bir etkileşim olarak görsek bile, onların böyle bir modelde karar kılmasının arkasında özel bir nedenin yattığı düşünülebilir. Şu halde sarayda olması muhtemel bir darbeyi destekleyecek ilk gurup. saray muhafızlarıdır. Farslı saray muhafızlarının, kimden yana tavır alacağından ve sadakatlerinden emin olunmadığından, Türk memluklardan oluşan hassa birliği hükümdar için daha güvenilir bir yoldu.

Gerçekten hükümdarlar hassa muhafızları yetiştirilmesi işine çok önem veriyorlardı. Öyle ki, onların yetiştirilmesi belli kurallar içindeydi. Türk memluklar bir yıl piyade olarak seyislik hizmetini görürdü. Onlardan biri izinsiz ata bindiği takdirde şiddetle cezalandırılıyordu. İzinsiz ata binmeye çalışan birinin

---

¹³² Barthold, Türkistan, 244.

cezalandırılması tamamen disiplin sağlamaya yönelik bir uygulama olarak değerlendirilebilir. Bir sene sonra hacib, çadır kumandanının izni ile kendisine basit takımlı bir at verirdi.¹³³ Üçüncü yıl Karaçur denilen bir kemer, beşinci yıl daha iyi eyer, tezyinatlı bir gem, daha iyi cinsten elbise ve bir topuz, altıncı yıl ise merasim elbisesi, yedinci yıl visakbaşı (yani çadır kumandanı) rütbesi verilirdi. Visak başı memuriyetinin işareti siyah bir keçe külah ile "genci" elbise idi.¹³⁴ Memluk nihayetinde sırayla hayl ve hacib rütbesine kadar ulaşırdı. Sarayda idarenin başında en rütbeli memur Hacib-i Büzürg (Büyük vezir) idi.

Dergahta ikinci büyük öneme sahip memurluk, zaptiye nazırlığı anlamına gelen Sahib-i Hares makamıydı. Görevi ise, hükümdarın verdiği emirler doğrultusunda hükümdarlık içerisinde otoriteyi temin etmek için her türlü tedbiri almaktı. Bu vazifeyi ilk kez üstlenen kişi, Sâ mânilerin ikinci hükümdarı İsmâ il bin Ahmed'dir. O, ağabeyi Nasr bin Ahmed Semerkand'da bağımsız devleti kurunca bu vazifeyi aldı. Nasr bin Ahmed kardeşine çok güvendiği için o dönemde ekonomik, sosyal anarşinin kol gezdiği Buhara'ya onu göndermiştir.

Bu önemli memuriyetlerden başka bir çok ikinci derece memuriyetler de vardı.¹³⁵ (Kapıcılar, sofracılar, şerbetçiler, ibrikçiler v.s.) bunların görevi genelde saray içi protokol ve teşrifat işlerini belli kurallar içinde yürütmektir.

Memleketin başlıca askeri memurlukları ve bilhassa valilikler, bazen hükümdar ailesi mensuplarına, bazen de liyakat esas alınarak Türk asıllı memluklara verilmekteydi. Devletin merkezi otoritesinin güçlü olduğu zamanlar bu sistem muntazam olarak işlemekteydi. Siyasî, askerî ve ekonomik istikrarsızlıklar bu mekanizmanın sağlıklı olarak işlemesine engel teşkil etmiş olup, devlet tedrici olarak yıkılmaya yüz tutmuştur.

---

¹³³ Nizamülmülk, 128; Barthold, Türkistan, 244-245.

¹³⁴ Beyat, 140.

¹³⁵ Barthold, Türkistan, 245-246.

Devlet yönetiminde rütbe yükseltme durumu varolduğu gibi rütbe tenzili de söz konusuydu.¹³⁶

Yönetim mekanizmasında devletin birinci askeri komutanı Horasan valisi olup, sipehsâlar ünvanını taşırdı. Horasan'ın merkez şehri Nişabur olup, Ceyhun nehrinin güneyindeki bütün vilayetler buradan idare edilirdi. Askeri üs olarak Horasan'ın seçilmiş olması ilk kez Sâmâniler zamanında olmayıp, bu bölgenin seçimi de tesadüfi değildir. Emeviler zamanında da Horasan bölgesi yönetim merkezi olup, yapılacak askeri hareketler ve sağlanacak lojistik destek için uygun bir konuma sahipti.

2- DİVAN TEŞKİLATI

Sâmâniler'de muntazam olarak divan teşkilatı Emir Said Nasr bin Ahmed (913-943) zamanında tesis edilmiştir.¹³⁷ O, Rigistan adı verirlen yere bir saray yapılmasını emretti. Gerçekten gösterişli ve pahalı bir saray onun dediği yere inşa edildi. Divan teşkilatının sağlıklı yürütmesi içinde divan büroları bu sarayın yakınına yapıldı.

Sâmânilerde oluşturulan divan şu bölümlerden oluşmakta idi. 1) Vezir divanı 2) Müstevî divanı 3) Amidül - mülk divanı 4) Sahib-şurat divanı 5) Sahib Berid divanı 6) Müşrif divanı 7) Hükümdar hususi emlak divanı 8) Muhtesib divanı 9) Evkaf divanı 10) Kadı divanı¹³⁸

Yerine getirmiş oldukları görev bakımından divanlara şöyle bir göz atalım :

a) Vezir Divanı :

Divan teşkilatının en üst kademesi hiç şüphesiz vezir divanıdır. Çünkü, bütün idarenin başında vezir bulunmaktadır. Dolayısıyla bu divanda görülecek en küçük bir aksaklık diğerlerinin işleyişini de olumsuz etkileyecektir. Bu durumun farkında olan hükümdar ahlâklı, güvenilir, akıllı olmak vs. özelliklere sahip kimselerin vezir olmasını isterdi. Onların bu isteği her zaman için yerine gelmemiştir. Zaman zaman vezirlik makamına gelmiş yeteneksiz kişiler, devletin gerileyişi karşısında herhangi

¹³⁶ Barthold, Türkistan, 246.

¹³⁷ Frye, History of Bukhara, 25.

¹³⁸ Nerşahi, 46; Frye, History of Bukhara, 26.

bir tedbir almamıştır. Devletin gerilemeye ve çökmeye yüz tuttuğu bir dönemde vezirlerin yetkisi ve gücü inanılmaz derecede artmıştır.

Bu divan, diğerleri gibi Buhara'da bulunmaktaydı. Hal böyle olunca, hükümdarla vezir arasındaki iletişim kesintiye uğramıyordu. Vezir, hükümdara diğer divanların işleyişi hakkında geniş malûmat veriyor, hükümdarın istek ve görüşlerini de dikkate alarak divanlarda değişiklikler yapıyordu. Hükümdar çoğu idari meselede tek başına karar vermiyor, gerekli gördüğü zaman durumu, başta veziri olmak üzere devletin ileri gelen ricali ile istişare ediyordu. Vezirler, güvendikleri, doğru, ahlaklı ve kendisine yakın kimseleri divanların başında görmek istiyordu

Bu divana başkanlık etmiş olan vezirler şunlardır:

a) Ebû Fazl Belami: Vezirliğe Emir İsmâîl zamanında başlamış ilk vezirdir.

b) Ebû Abdullah Muhammed bin Ahmed : Emir Ahmed bin İsmâîl zamanında göreve başlamıştır. Emir Ahmed'in vefat etmesi üzerine birçok isyan baş gösterdi. O, isyancılar ve isyancıların başı Ebû İshâk'ı mağlup edip otoriteyi sağladı. Muhalifleri yeni emire itaat ettirdi.

c) Ebû Fazl Muhammed bin Ahmed el-Hakim: Emir Nasr zamanında göreve gelmiştir. Devlet yönetiminde tecrübe sahibi idi. Birçok isyanın bastırılmasında etkin rol oynadı.

d) Ebû Cafer el-Utbi : Aslı ve soyu yüce olan bir aileden gelen bu kişi aynı zamanda edip ve fazilet sahibi idi. Yönetime Abdülmelik bin Nûh bin Nasr zamanında gelmiştir. Kendisini çekemeyenler tarafından hile yoluyla şehit edildi.

e) Ebû Hüseyin el-Utbi: Emir Nûh bin Mansur zamanında görev yapmıştır. Bu dönemde Ebû Hasan Simcûr itaatsizlik edince emir, onun yerine Ebû Abbas Taş'ı getirdi. Bu sırada batıdan gelen Deylemi tehlikesine karşı Ebû Abbas Taş gönderildi. O, Esterabad'da mağlup olunca durum Buhara'da bulunan hükümdar Emir Nûh'a

bildirildi. O da Ebû Hüseyin'i yardıma gönderdi. O bu işten başarılı çıktı. Hükümdarın yanında önemli bir yere geldi. ¹³⁹

f) Ebû Hüseyin el-Mezni : Bu vezir yöneticilik hayatına Müstevfî Divanında başlamıştır. Ebû Hüseyin el-Utbi'den boşalan yere geldi. Zamanının en önemli olayı Ebû Hasan Simecûri isyanıdır. O merkezi otoriteyi sarsan isyanla epey bir müddet uğraştı. Düşmanları ve muhaliflerinin tahrikiyle görevinden azledildi.

g) Abdurrahman el-Farisi : Bu şahıs Hisamuddevle Ebû Abbas Taş'ın adamlarındandır. Mezni'nin azlinden sonra yerine geçti. Fakat Ebû Abbas Horasan'a gittiğinde Emir Nûh onu azletti ve yerine Abdullah Aziz'i getirdi.

h) Abdullah Aziz : Fars asıllı vezirlerin meşhurlarındandır. Emir Nûh, Hisamuddevle'yi azledince onu vezir tayin etti. Bu arada ikinci kez Ebû Hasan Simecûri Horasan yöneticisi oldu. Emir'in hareketinden ümitsizliğe düşen Hisamuddevle, Fahruddevle Ed-Deylemi'ye sığındı. Onun yardımına rağmen ikinci kez Horasan yöneticisi olamadı. Emir Nûh, Abdullah Aziz'i azletti. O, bu durum üzerine Harezm'e gitti. Emir Nûh ikinci kez onu vezirliğe tayin ettiği sıralar Sebüktegin, Sâmani topraklarına saldırdı. O, Gazneliler tarafından esir edildi.

ı) Ebû Ali ed-Damgani : Abdullah Aziz'in azledilmesinden sonra göreve getirildi. Buğra Han'ın Sâmani topraklarını ele geçirmesine engel olamayışı yüzünden Emir Nûh tarafından azledildi. ¹⁴⁰

j) Ebû Ali Belami : İlim sahibi bir şahıs idi. Damgani'nin yerine bu göreve getirilmiştir. Göreve geldiğinde devlet zayıf düşmüştü. Askerler her türlü entrikayı çevirmekteydiler. Bu şahsın en önemli özelliği, yaptığı ilmi çalışmalarıdır. O, Taberi Tarihi'ne zeyl yapmıştır.

k) Ebû Nasr Ebû Zeyd : Uzun süre Resail Divanında görev yaptı. Sebüktegin, Abdullah Aziz'i hapsedince, Emir Nûh, sırası ile Belami'yi sonra Ebû Nasr'ı göreve

¹³⁹ Gıyaseddin Hondmir, Vuzerau Selâtine ed-Devleti es-Sâmâniyye (Arapçaya Çev: Harbi Emin Süleyman) Mısır, 1980, 212-214.

¹⁴⁰ Hondmir, 216.

getirdi. Devletin içine düştüğü duruma oldukça üzülen Ebû Nasr, bütün gayreti ile devletin devamı için çalıştı. Kendisine düşman ve muhalif olanlar ona karşı ittifak ettiler. Nihayetinde şehit edildi.

l) Ebû Muzaffer Mahmud bin İbrahîm : Parlak zekalı, iyi yaradılışlı bir kimseydi. Ebû Nasr'ın şehid edilmesi, akabinde Emir Nûh'un vefatıyla yerine Emir Ebû Haris Mansur bin Nûh'un geçmesi ile vezirlik makamına geçti. Emir tarafından ilk önce Cürcan'a, daha sonra da Nişabur'a gönderildi. Ömrünün sonuna kadar orada kalmıştır.

m) Ebû Hasan Hamevi: İlk olarak Sultan Mahmud Gaznevi'nin elçisi olarak Buhara'ya gönderildi. Buhara'ya vardığında Sultan'ın iki muhalifi olan Begtüzün ve Faik ile karşılaştı. Begtüzün ve Faik onu vezirlik makamına geçmesi için ikna ettiler. Emir Ebû Haris üzerinde etkili olan bu kişiler (Begtüzün ve Faik) daha sonra onu görevden azletti. O, yaklaşık 1,5 yıl bu makamda kaldı. ¹⁴¹

b) Müstevfi Divanı

Bir devletin güçlü olabilmesinin en başta gelen şartlarından biri de, ekonomisinin sağlam temeller üzerine oturmuş olmasıdır. Mali bakımdan istikrarın güvencesi ise, merkezi otoritenin, ekonominin tüm unsurlarını gözönüne alıp gerekli idari düzenlemelere gitmesidir. Ancak bu şekilde devletin gelirleri ve giderleri dengede kalarak, devlet için gerekli mali imkanlar sağlanır. Sâ mânî yönetim mekanizmasının bir ögesi olan Müstevfi Divanı bu işler için kurulmuştur.

İslâm Devletlerinde gelirler belli şekillerle elde edilmekteydi. Bunlar; Müslüman ve gayrimüslim halktan alınan vergiler, ticaret kervanlarından , maden ocakları ve orman gelirlerinden elde edilen vergiler, savaşlardan elde edilen ganimetlerdir. Devletin gelirlerinin tek bir yönetim organı ile toplaması ve toplanan bu gelirlerin önceden belirlenmiş olan yerlere sarf edilmesi her türlü karmaşa ve istismarı önlemek için en uygun çözüm yoluydu. Hem böylelikle halktan alınan

---

¹⁴¹ Hondmir, 217-218.

vergilerde adaletsizlikten kaçınılmış olunacaktı. Sâ mâniler de, Bağdat'ta tesis edilmiş olan Divanül-Harac'ı model alarak Buhara'da Müstevfi Divanı'nı kurmuşlardır. Bir takım değişikliklere rağmen esas itibari ile Abbasi modelinin bir devamı şeklindedir. Divana başkanlık eden kimseye "Müstevfi" "Hazin" ya da "Hazinedar" gibi isimler verilmekte idi. Bu divan uğraş sahası bakımından Divan-ı vezir ve Sipehsalar makamından sonra gelecek kadar mühim bir konuma sahipti. Öneme binaen emirler ve vezirlerin bizzat kendileri tarafından tertip ve tanzim edilmiş, kontrol altına alınmıştır.

Yönetim, idari siyasî, askeri ve sosyal çalışmalarını yürütmek için çoğu zaman fazla gelire ihtiyaç duyduğu için, vergileri artırıyordu. Bu işin ağırlığını hisseden köylülerdi. Toplanan vergiler harabe olmuş binaların tamiri, mescidlerin ve evliya kabirlerinin bakımı için kullanılmaktaydı.

Vergiler rayiç bedel üzerinden peşin olarak alınmaktaydı. Reaya ise, tahıl, koyun, sürü hesabı vergiyi ödemekteydi. Toplanan vergiler başkentte tutuluyor, herhangi bir savaş, kıtlık, başkaldırı esnasında hükümdarın karar vermesi ile yararlanılıyordu.

Sâ mânilerin Mâverâünnehr bölgesinde tesis etmiş oldukları bu mekanizma Tâhirîler ve Saffârîlere nisbetle daha sağlam ve daha işlek bir yapı arzetymekteydi. Her hükümdar bu sistemi mümkün olduğunca sağlıklı işletmeye çalışıyordu. Öyle ki, Ebû Salih Mansur bin Nûh zamanında her yıl iki kere vergi alınıyordu. Yani; vergi her altı ayda bir alınmakta idi. Ele geçen verginin tutarı yıllık 4.000.000 dirhemi bulmuştu.

142

Devletin aldığı vergiler sadece toprakla sınırlı değildi. Sâ mânî ülkesi ticaret kervanlarının geçiş güzergahında bulunduğu için gelip geçen ticaret kervanlarından bağ (bir nevi gümrük vergisi) alınmakta idi. En çok Ceyhun geçitinde gümrük vergisi toplanırdı. Tarifeye göre beher deve için 2 dirhem , beher süvarinin taşıdığı eşya için

---

¹⁴² Beyat, 145-146.

(ister eşeğe, isterse ata binsin) bir dirhem idi. Gümüş çubukları Buhara'ya taşımak zorunluluğu olduğu için gümrük müfettişliği kurulmuştu.¹⁴³ Menzillerde yarım dirhemden bir dirheme kadar vergi alınmaktaydı.¹⁴⁴

Vergi ve haracın toplanmasında en yetkili kişi tabii ki Müstevfi Divanı başkanıydı. Onun bu işi tek başına yürütmesine imkan olmadığı için, her eyalette, her şehirde ve hatta her köyde temsilcileri, âmilleri vardı. Bu kimseler vergisini topladığı bölgenin mülki ve idari amiri tarafından sıkı bir şekilde kontrol edilirdi.

c) Divan-ı Amidul-Mülk (Divan-ı Resail)

Devleti ilgilendiren her türlü yazışmanın yapıldığı daireye verilen isimdir. Divan-ı Resail ismi ile de anılagelmıştır. Abbasiler zamanında mevcut olan Divan-ı İnşa'nın devamı niteliğindedir. Hükümdarın herhangi bir konuda olan emir ve istekleri (ferman) bu daire tarafından kaleme alınıp, yayınlanmaktaydı. Hükümdarın gerek Bağdat ile olan, gerekse diğer devletlerle olan resmi yazışmalarına yine bu daire bakmaktaydı. Divanın başkanına Sahib-i Divan-i Amidül-Mülk ismi verilmekteydi. Bu dairede ona yardımcı olarak çalışan birçok kimse mevcuttu. Bu daire sadece devletlerarası yazışmaları düzenlemekle kalmıyor, aynı zamanda öneme haiz olan tüm belgeleri biraraya getirip arşiv yapıyordu.¹⁴⁵

Divanın icra etmiş olduğu vazifelerden biri de hiç şüphesiz iç ve dış istihbaratın sağlanmasıdır. Sâmâniler , doğu ve batıda güçlü devletlerle kuşatılmıştı. İçte ise: aynı sülaleden gelen hırs sahibi kimselerin çıkardığı isyanlarla eksik olmuyordu. Hal böyle iken iki ateş arasında kalan bir devletin istihbarat çalışması yapıyor olması son derece yerinde bir davranış sayılır. İstihbarat faaliyetlerinin bu divan bünyesi içerisinde faaliyet göstermesine karşın Sahib-i Divan-ı Amidül-Mülk'e karşı görev ve yetkileri hakkında aydınlatıcı bilgiye sahip değiliz. Dış istihbaratta siyasî ve askeri amaç ön plana çıkarken, iç istihbaratta siyasî ve ekonomik çıkarlar dikkate

¹⁴³ Barthold, Türkistan, 258.

¹⁴⁴ Beyat, 148.

¹⁴⁵ Beyat, 150.

alınmıştır. İç istihbaratın amacına gelince; öncelikli hedef aynı hanedan (Sâmânî) soyundan gelen ve farklı bölgelerde yerel yöneticilik yapan kimselerin siyasi hareketlerinin an ve an gözlenip merkezin haberdar edilmesi idi. Bu konuda zaman zaman fahiş hatalar yapılmıştır. Bunun en çarpıcı örneği Nasr bin Ahmed'i, kardeşi İsmâîl bin Ahmed'le savaşmaya sevkeden süreçtir. Başkent Semerkand'da (o zaman başkent Semerkand idi) devleti yöneten Nasr, kardeşi İsmâîl'i Buhara'ya asayiş ve otoriteyi sağlamak için göndermişti. Buhara'da otoriteyi sağlayan İsmâîl kısa zaman içerisinde halkın teveccühünü kazandı. Nasr, kardeşinin Buhara'daki faaliyetlerini yakından takip ettiriyor, istihbarat uzmanlarından rapor alıyordu. İsmâîl-Râfi bin Herseme yakınlaşması , ¹⁴⁶ Nasr'ın kardeşine karşı şüpheli bir tavır sergilemesine yol açmıştır.

İç istihbaratın yönetim için faydalarından biri de idari ve ekonomik yapının korunması amacına matuftur. Merkezi yönetim, ülkenin en ücra köşesinde vazife yapan görevlisinin kanunlara uygun hareket edip etmediğini, halkla olan ilişkilerini sıkı takibe almıştı. Bir komutan , bir kadı, ya da bir dihkanın haksızlık ve zulüm yapması halkın merkezi otoriteye karşı güvenini ve inancını sarsabilirdi. Hal böyle olunca, devlet adına görev yapan idari, askeri ve adli makam sahiplerinin davranışlarının merkeze rapor edilmesi kaçınılmazdı.

Vergi gelirlerinin Sâmânîler için hayati önemi vardı. Bu sebepten , vergilerin toplanış biçimi, miktarına dair ayrıntılar merkezi yönetim için önem arz etmekteydi. Gelirlerin toplandığı yer her ne kadar Müstevfi Divanı olsa da bu divan başkanı, emri altında çalışan vergi toplayıcılarının hareketlerini takip etmekte güçlük çekiyordu. Vergi toplayanlar hakkında mevcut bilgiler iç istihbarat uzmanları tarafından Divan-ı Müstevfi'ye bildiriliyor. kusuru olanlar bu bilgiler ışığı altında cezalandırılıyordu. Bu çalışmalarda zaman zaman Divan-ı Berid'le işbirliğine gidilmekteydi.

---

¹⁴⁶ Mirhand, 4.

d) Sahib-i Şurat Divanı

Abbasilerin "Türk Askerleri Divanı " örnek alınarak teşkil edilmiştir. ¹⁴⁷

Divanın kuruluş amacı Sâ mânî ordusunun muntazam olarak oluşturulması, ordunun ihtiyacı olan şeylerin tedarik edilmesi, orduya alma, ordunun maaşının düzenli bir şekilde dağıtım işinin yürütülmesidir. Ordu dendiği zaman akla hükümdarın hassa; devletin muntazam ordusu, bağlı beyliklerin kuvvetleri, gönüllüler gelmekteydi. Sâ mânî Hanedanı mevcudiyetini ancak bölge halkının desteği ile sürdürebileceğini farkettiğinden olacak ki, orduyu vücuda getiren askerlerin büyük çoğunluğu Türklerden meydana gelmişti. Ordu içerisinde Farisi unsurların az oluşu hükümdarlara pratik bir fayda daha sağlamaktaydı. O da, merkezi otoriteye karşı hanedan üyelerinin birinin isyanında, askerin isyancılar lehine tavır koymayacağı gerçeğidir. Hassa ordusu için yetişecek Türkler küçük yaşta saraya alınıp özenli bir şekilde yetiştirilmekteydi. Hassa ordusu hükümdarın kendisine en çok güvendiği ordu birimiydi. Sâ mânî ordusunun başkomutanına "Sipehsalar" ismi verilmektedir. Sipehsalar genelde Türklerden seçilirdi. Ordu merkezi Horasan bölgesi olup askeri başkent Nişabur'du.¹⁴⁸ Horasan yöneticiliği dolayısıyla ordu başkomutanlığına seçilmiş olmak. kişilere hem nüfuz, hem de güç kazandırmaktaydı. Sâ mânîlerin son zamanlarına doğru yönetim sivillerden askerlere geçince, başkomutan başkentteki siyasî çekişmelerde belirleyici hale gelmişti. Öyleki, Abdülmelik'in koruması daha sonra Horasan yöneticisi olan Alptegin, emirin ölümünden sonra Nişabur'dan başkentteki siyasî duruma müdahale ediyordu. Bu durum Divan-ı Şurat'ın otoritesini kaybettiğinin en çarpıcı örneğidir.

Divan-ı Şurat savaş ilanında, hükümdara ve diğer yetkililere görüş bildirme gibi fonksiyona sahipti. Savaş zamanı hassa ve muntazam ordu dışında, bağlı hanedanların ve gönüllülerin savaşa dahil olmasını koordine ediyordu. Orduya düzenli olarak maaş

---

¹⁴⁷ Beyat, 152.

¹⁴⁸ Frye, Bukhara. 88.

dağıtılması bu divanın sorumluluğundaydı. Maaşlar üç ayda bir düzenli olarak verilmekteydi.¹⁴⁹

e) Sahib-i Berid Divanı

Haberleşme işinin yürütüldüğü divana verilen isimdir. İslâm tarihinde bu kurumun ilk kez Emevi halifesi Muaviye bin Ebû Sûfyan (661-680) zamanında tesis edilmiş olduğunu görmekteyiz.¹⁵⁰ Bu dönemde yönetim merkezi Şam olduğundan , Irak, Mısır ve İran bölgesi ile haberleşme hayati önem arz ediyordu. Haberleşme sistemi için gerekli her türlü altyapı mevcuttu. Haberin önemine göre habercinin konaklayacağı yerler önceden belirlenmişti. Habercinin tüm masrafları devlet bütçesinden karşılanıyordu. Emevi Devletinden sonra iktidara gelen Abbasiler de (750-1258) haberleşme işine önem vermişlerdir. Divanlar bünyesinde, Divanu'l-Berid ihdas edilmiştir. Sâmâniler de bu divanı, ufak değişiklikleri bir yana bırakırsak, olduğu gibi almışlardır. Berid Divanına başkanlık yapan kimseye Sahib-i Berid denmekteydi. Görevi ülke içerisindeki haberleşme ihtiyacının eksiksiz ve kesintisiz olarak yerine getirilmesidir. Sahib-i Berid ülke içerisinde meydana gelen olayları doğrudan doğruya hükümdara bildirirdi.¹⁵¹ Dikkat edilecek husus böyle bir çalışmada Divan-ı Amidül-Mülk ile koordinasyonun sağlanmış olmasıdır. İşin araştırma ve tahkik yönü Divanı Amidül-Mülk bünyesinde çalışan görevlilere aitti. Onlar merkez için dikkate değer olayları büyük bir titizlikle araştırıp, raporlar hazırlıyorlardı. Raporların önem derecesine göre merkeze gidiş güzergahları ve teslim işlemi tamamen berid görevlilerine aitti. Berid görevlileri taşıdıkları haberin çeşidine göre zaman zaman kıyafet değiştiriyorlardı. Bunların herhangi bir suistimaline karşı da önlemler alınmıştı. Devlet onlara yeteri kadar maaş veriyor, ayrıca yol masrafları hazineden karşılanıyordu. Kuruluşundan itibaren devlet için pek çok faydalı işi gerçekleştirmiş olan berid sistemi siyasî, sosyal, idari yapının bozulmasından olumsuz şekilde

¹⁴⁹ Barthold, Türkistan, 248.

¹⁵⁰ Ziya Kazıcı, İslâm Müesseseleri Tarihi, İstanbul 1996, 273.

¹⁵¹ Beyat, 155.

etkilenmiştir. Özellikle idarenin sivillerden askerlere geçişi, bu bozulmayı aşıkâr hale getirmiştir. Birbirlerine karşı her an tetikte bekleyen nüfuz sahibi aileler, kendileri için önem arzeden haberleri merkezden önce ele geçirip planlarını ona göre yapmaktaydılar. Özellikle vezir el-Utbi'nin öldürölmesi olayında haberin sızdırılması çok ilginçtir. Vezirin Faik ve yandaşı Ebû Hasan Simcûri tarafından öldürölmesi bu ikisine muhalif olan zamanın Horasan başkomutanı olan Ebû Abbas Taş'a çabuk bir şekilde bildirildi. Ebû Abbas Taş kendine bağı kuvvetlerle muhalifler üzerine yürümeye hazırlanırken onun faaliyetleri merkeze sızdırıldı. İki muhalif ona karşı birleşti ve sonunda iki düşman gurup arasında barış yapıldı.¹⁵² Horasan - Buhara arasında gizli bilgileri götüren habercilerin bulunması, son zamanlarda bu sistemin ne kadar bozulduğunu göstermesi bakımından önem arzeder.

f) Müşrif Divanı

Bu divan mâli ve idari işlerin kontrolünü ve denetimini yapmaktaydı. Bu divanın başında bulunan kimseye Müşrif adı verilmekteydi.¹⁵³ Onun ülke içerisinde her şehir ve kasabada yardımcıları vardı.¹⁵⁴ Yerine getirmiş olduğı vazife itibariyle önemli bir yere sahip olan bu divan, idari işlerin muntazam olarak işleyişini sağlıyordu.

Sâmâni devletinde köylüler idari bakımdan yerel yöneticilere (dihkanlar) bağıydılar. Bu şekilde bir yönetim Ortaçağ Avrupasındaki "Serf-Süzeran" ilişkisine benzemekle beraber, birçok bakımdan farklılık arzetmekteydi. Ortaçağ Avrupasında herhangi bir köylü her türlü eziyet ve sıkıntıya katlanıyordu. Uzun süre çalışma, ağır vergiler, angarya Avrupa çiftçisini ve köylüsünü bıktırmıştı. Onların dertlerini dinleyecek herhangi bir yetkili olmamasına karşılık, Sâmâni ülkesi sınırları içerisinde yaşayan köylüler en ufak bir haksızlık karşısında şikayet haklarını kullanıyorlardı. Naibler çiftçilerin dertlerini dinliyor, gerekli tahkikatı yaptıktan sonra durumu merkeze bildiriyorlardı. Merkez, İşraf Divanında durumu görüşüp bir sonuca bağılıyordu.

---

¹⁵² Frye, Bukhara, 142.

¹⁵³ Beyat, 156.

¹⁵⁴ Barthold, Türkistan, 248.

Neticede dihkana hapis cezasıda dahil cezai yaptırım uygulanabiliyordu. Sadece dihkanlar değil, aynı zamanda kadılar, yerel hanedan yöneticileri, ordu komutanları da şikayet kapsamında cezalandırılabilirdi.

Müşrif, mali ve idari işleri sıkı bir şekilde takip ediyordu. Her türlü vergi gelirleri (maden, toprak, gümrük), savaşta elde edilen ganimetlerin kayıtları, arşivlerden çıkarılıp inceleniyordu. Böyle bir çalışma ile yıllara göre vergi gelirlerinin artıp artmadığı tespit ediliyordu. Azalmanın sebepleri (kıtık, üretimin düşmesi vb.) araştırılıp, vergilerin arttırılması için alınacak tedbirler merkeze bildiriliyordu.

g) Divan-ı Muhtesib

İhtisab kurumu Hz. Peygamberin zamanında varolmakla beraber, tam teşkilatlı bir kurum olması Hz. (634-644) Ömer dönemine rastlar.¹⁵⁵ Bu kurumun görevi en basit anlamda "iyiliği emredip, kötülükten men etmektir". Her dönemde hükümdarlar tarafından büyük önem verilen bir müessesedir. Hisbe teşkilatının başında bulunan kimseye muhtesib adı verilmekteydi. Muhtesib de belli başlı özellikler olması lazımdı. Müslümanlık, mükellefiyet, erkek olmak, adalet, izin kudret, ilim, ilmiyle amel etmek gibi. Tüm ihtisab işleri Buhara'da bir divanda yürütülmesine karşın, her şehirde sosyal, ekonomik, dini huzuru sağlayacak muhtesibler mevcuttu. Muhtesiblerin başta gelen vazifesi şehir sokaklarını, pazar yerlerini dolaşmak, asayiş sağlamaktı.¹⁵⁶ Sokaklarda toplumsal huzuru bozan kimseleri etkisiz hale getirme, ödenmesi gereken vergileri ödeyemeyenlerden hesap sorma, çarşıda müşterileri aldatmaya çalışan satıcıları engelleme, gerektiği zaman narh koymak muhtesibin belli başlı vazifeleri arasında sayılmaktaydı. Muhtesibin takip edeceği yol önceden belirlendiği için herhangi bir haksızlığa yer verilmemiş oluyordu. Buna göre muhtesib, ilk önce yapılan kötülükten haberdar olmalıydı. Çünkü asılsız suçlamalar karşısında bilmeden, araştırmadan yapılacak bir takibat hem kuruma hem de görevliye olan güveni sarsabilirdi. İkinci olarak muhtesib suç işlediği kesin olan kişiye istediği fiilin

---

¹⁵⁵ Kazıcı, 142.

¹⁵⁶ Beyat, 155.

yasaklığını izah edecek. Bu aşamadan sonra takdir, gerekirse cebri müdahale yapabilirdi. Sâ mânî başkenti Buhara her türlü sosyal, ekonomik faaliyetlerin merkezi olduğu için Divan-ı Muhtesib büyük öneme sahipti. Muhtesib makamına genel olarak âlim kimselerin ihtiyar Türklerin seçilmesi ¹⁵⁷ önceki uygulamaların aksine cezai müeyyidelerin sertlikler içermediği yolundaki iddiaları güçlendirmektedir.

h) Emlak-ı Has Divanı

Kuvvetli bir ihtimalle Divan-ı Emlak-ı Has'ın başında, iktisadi ve mali işlerle uğraşan bir vekil bulunmaktaydı. ¹⁵⁸ Bu divan Abbasiler devrinde "Divanu'z-Ziya" adını taşıyordu. ¹⁵⁹ Sâ mânî emirleri Mülklerini ya elde tutarlardı, ya da vakıf olarak bağışarlardı. ¹⁶⁰ Bu konuda en cömert olan Sâ mânî emiri İsmâ il bin Ahmed'dir. O, Buharanın Şarg (ya da Carg) ismi verilen ve ticareti ile meşhur köyünü ¹⁶¹ vakfetmiştir.

Vakfedilen topraklar ribat yapmak için kullanılıyordu. ¹⁶² Sâ mânîler yapmış oldukları hayırlarla hem halkın teveccühünü kazanıyorlar, hem de insanları ülkenin sosyal açıdan gelişmesi için önemli bir rol oynayan vakıf müessesesine destek vermeye çağırıyorlardı.

ı) Evkaf Divanı

Sosyal, ekonomik, kültürel hayat üzerinde yüzyıllar boyunca büyük bir öneme haiz olan vakıf müessesesi insanlığa hizmet gibi ulvi bir amaca yönelik olarak tesis edilmiştir. Din tarafından devamlı teşvik gören vakıf müessesesi bu sayede (dini bir kaygı sebebiyle) ilk zamanlardan günümüze kadar varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Zengin kimselerin kendilerine ait malları insanların faydasını gözeterek sadaka olarak vermesi sosyal yönden büyük önem taşıyordu. Böylelikle toplumda zengin ve fakir arasındaki uçurum farkı önlenmiş oluyordu. Nelerin vakıf edilebileceği, vakfin şartları

---

¹⁵⁷ Barthold, Türkistan, 249.

¹⁵⁸ Beyat, 157.

¹⁵⁹ Barthold, Türkistan, 249.

¹⁶⁰ Beyat, 158.

¹⁶¹ Barthold, Türkistan, 152.

¹⁶² Nerşahi, 31.

ve vakıftan yararlanan kimselerin durumu belirli kurallara bağlanmıştı. Bu sayede her türlü düzensizlik ve haksızlığın önüne geçilmiş olunuyordu. Vakıfların işleyişi ve denetimi Evkaf Divanı vasıtası ile yürütülmekteydi. Vakıfların denetimi, Evkaf Divanı'nın lağvedilmesi ile kadılara geçmiştir.¹⁶³ Vakıf arazileri, aristokrat ailenin özel mülkü olabildiği gibi, bu iş için ayrılmış devlet toprakları da mevcuttu. Sağlık, eğitim, sosyal ve dini ihtiyaçları karşılamaya yönelik vakıf müessesesi Sâmâniler sonrası dönemde kurulan devletleri de etkilemiş, farklı bölgelerde sayısız vakıf müesseseleri ihdas edilmiştir.

j) Divan-ı Kaza

Ülke sınırları içerisindeki adli olaylara bakan divan olup, başında "Kadi'l-Kudat" bulunurdu. Ülke sınırları içerisindeki kadılar ve maiyetinde çalışan görevliler bu divana bağlıydı. ¹⁶⁴ Üst düzey askeri ve sivil memurlar hakkındaki şikayetler Buhara'da hükümdar ve üst düzey devlet ricalinin katıldığı toplantılarda ele alınıp sonuca bağlanırdı. Bu özelliği ile daha önce ihdas edilmiş olan Divan-ı Mezalimi anımsatmaktadır. Sivil halk ile ordu mensupları farklı mahkemelerde yargılanmakta, askerleri kazai işlerine askeri hakimler bakmaktaydı. Buna rağmen, askerlerin kadılar tarafından yargılandığı durumlar da mevcuttu. Kaza işlerini yürüten mahkemeler dini ve örfî hukuka göre yargılama yapıyordu. Devletin benimsediği dini görüş Sünnilik olduğu için Hanefî ve Şafî görüşü hakimdi. Buhara, Semerkand, Fergana vs. Şehirlerde Sünnî hukuk okulları, tesis edilmişti.¹⁶⁵ Özellikle Buhara şehri birçok ünlü hukukçunun yetiştiği ve görev yaptığı şehir olmuştur. Devletin kuruluşundan önce Sıbevyh bin Abdülaziz el-Buhari, Muhalled bin Ömer, Ebû Daim Hazim es-Sedusi, İsa bin Musa et-Teymi, Amr bin Ömer bin İmran, İshâk bin İbrahim bin el-Hayti, Said bin Halef el-Belhi gibi değerli hukukçular yetişmiştir.¹⁶⁶

¹⁶³ Barthold, *Türkistan*, 249.

¹⁶⁴ Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, (Çev.: M. Fuad Köprülü), Ankara 1940, 126.

¹⁶⁵ Frye, *The Samanids*, 43.

¹⁶⁶ Nerşahi, 17.

Emir Ahmed bin İsmâîl zamanında görev yapan el-Berkedi, Şafi ekolüne mensup olan Ebuzer Muhammed bin Yusuf, Ebû Fadıl bin Ahmed bin el-Mervezi es-Sülemi bu devrin en tanınan kadılarındandır.

Ülke sınırları içerisinde yaşayan Hanefî ve Şafilere kendi mezheplerine mensup kadılar tarafından yargılanmaktaydı. Gayrimüslimler zımî statüsünde olup yargılanmaları Müslümanlar gibi değildi. Kaza işlerini kadılar müstakîl binalarda görüyorlardı. Kadıların güvenliği sağlayan, dava dosyalarını takip eden, ifadeleri kayıt altına alan yardımcılar mevcuttu. Sâmânî Devletinin muntazam biçimde yürütmüş oldukları adalet sistemi daha sonra kurulmuş olan Gazne, Büyük Selçuklu devletlerine örnek olmuştur.¹⁶⁷

3) ETKİNLİĞİ VE ETKİSİ BAKIMINDAN İDARİ SİSTEM

Aynı coğrafyada kurulmuş Tâhirîler ve Saffârîler'in, Sâmâniler kadar başarılı olamamasının ardında birçok neden vardır. Onların başarısını sağlayan en önemli unsur, idari sistem olmuştur. Tâhirîler Horasan bölgesinde yöneticilik yapmış olmalarına rağmen, sarayı ve divan teşkilatlarını Sâmâniler kadar muntazam tesis edememişlerdir. Bazı Tâhirî hükümdarların halifeye karşı olumsuz tavır takınmış olması, bu devletin bölgedeki gücünü zayıflatmıştır. Sicistan'da patlak veren Harici, Taberistan'da çıkan Şia isyanı Tâhirîleri oldukça zor duruma düşürmüştür. Belli ki, düşmanlarının hamlesine nasıl karşılık vereceği konusunda, zihni netliğe sahip olmayan yöneticiler, yetersiz istihbarat bilgilerinin kurbanı olmuşlardır. Bu durum Saffârîler tarafında ortadan kaldırılana dek devam etmiştir. Tâhirîlerin toprakları üzerine devlet kuran Saffârîler de yanlış idare sebebi ile egemenliklerini kaybetmişlerdir. Saffârîler'in en parlak dönemi olarak sayabileceğimiz Amr bin Leys dönemi aynı zamanda yanlış politikaların izlendiği bir dönemdir. Amr, davasına destek çıkacak insanları, dini duyguları da istismar ederek, etrafına topladı. Ona göre hedef kitle aristokrat ve dihanlar idi. İlk etapta Belh, Kirman aristokrasisi çöktürüldü. Daha

---

¹⁶⁷ Nerşahi, 18.

sonra dihkanlar da mağlup edilip malları müsadere edildi.¹⁶⁸ İlk zamanlar elde edilen zafer ve ganimetler başarı gibi gözükse de aslında sonun başlangıcı idi. Yüzyıllar boyu Doğu İran ve Merkezi Asyanın sosyal, yaşamında önemli bir yere sahip olan dihkanları kendine düşman olarak seçmek Amr'ın sonunu da getirmiştir. İsmâîl bin Ahmed'le yapmış olduğu mücadelede yerel yöneticilerin İsmâîl tarafını tutmuş olması, bu gerçeği teyit etmektedir. Amr bir yana, devletin ileri gelen ricalinin bu gerçeği görememiş olması oldukça düşündürücüdür.

Birer örnekten yola çıkıp Tâhirîler ve Saffârîleri yıkıma götüren nedenlere kısaca olsa gözattıktan sonra Sâ mânileri başarıya götüren unsurları şöyle sıralayabiliriz:

a) Hükümdarın Kişiliği : İlk dönem hükümdarlarının zeki ve ileri görüşlülüğü başarıyı sağlayan unsurların başında gelmektedir. Onlar duyguları ile devlet yönetimini hiçbir zaman birbirine karıştırmamıştır. Nasr bin Ahmed - İsmâîl bin Ahmed çekişmesinden İsmâîl galip çıktığı zaman, meseleyi devlet adamına yakışan bir şekilde çözümlemiştir.

Hükümdarlar, aynı zamanda halkın sosyal, ekonomik problemleri ile yakından ilgilenmekteydiler. Halkın büyük bir bölümü kırsal alanda yaşadığı için onların tarım, hayvancılık v.s. ile ilgili sorunları yakından takip edildi. Sâ mâniler ülkede sağlam bir hükümet kurarak asayiş sağlamaya çalışırken , yüksek sınıfın hegemonyasına karşı aşağı tabakadan insanların koruyuculuğunu üstlenmişlerdir.¹⁶⁹

Tarihçiler, İsmâîl bin Ahmed'i ideal hükümdar prototipi olarak tasvir ederler. Buhara sokaklarında at üzerinde soğuk ve yağışlı havaya aldırmaksızın sabaha kadar caddeleri kontrol etmesi¹⁷⁰ onun bu şerefe lâyık olduğunu göstermektedir. O ekonomik, sosyal, idari hayatın birbiriyle uyum içinde olması gerektiğine inanmıştır. Buhara başta olmak üzere; Semerkand, Belh, Fergana, Nişabur, refahın hakim olduğu

¹⁶⁸ Frye, Bukhara, 42.

¹⁶⁹ Barthold, Türkistan, 229.

¹⁷⁰ Frye, Bukhara, 42.

bölgeler olup, birçok yerden edebiyatçı, ilim adamı Sâ mân'i topraklarına gelmiştir. Hükümdar, halkı ile olan iyi münasebetlerini zamanın Abbasi halifeleri ile de sürdürmüştür. Halifenin siyasî nüfuzunun azaldığı bir zamanda halifeye karşı saygılı davranması hükümdarı halkın gözünde daha da yüceltilmiştir.

b) Dergah - Divan Uyumu : Yönetimin iki ana organı arasındaki uyum devletin yükselmesinin başlıca sebebi olmuştur. Divan ülkenin ekonomik sosyal, idari, adli ve askeri yapısıyla ilgili olduğu için, divanı oluşturan şubelerde meydana gelecek herhangi bir aksaklık divan teşkilatını, dolayısıyla bu teşkilatla bağlantısı olan saray yönetimini etkileyecekti. Divanın muntazam çalışması tamamen yöneticilerin kabiliyetlerine bağlıydı. Devlette otorite sivillerin elindeyken dergah-divan arasında herhangi bir uyumsuzluk söz konusu değildir. Yönetim askeri kanada kayınca açık bir çatışma kendisini göstermiştir. Devlet yönetimi konusunda güç sahibi olmak isteyen komutanlar, divanlar içerisinde bulunan taraftarlarını kendi menfaatleri için kullanıyordu. Bozulma öyle bir hale gelmişti ki, başkentte bulunan yöneticiler diğer bölgeler hakkında sağlıklı bilgilere zaman zaman ulaşamıyorlardı. Vakıflar denetimden uzak kaldığı için layık olmayan kimseler, vakıflardan yararlanıyordu. Güçlü olan taraf, zayıf olan hakkında asılsız iddialar ortaya atıp, onları adli yollarla sindirebiliyordu. Güç mücadelesinde taraflı olan vezirler bile mevcuttu. Bütün bu olumsuzluklar devletin iç ve dış güvenliğini tehdit eder hale gelmiş, neticede devlet yavaş yavaş çökmeye yüz tutmuştur.

c) Güçlü Otoritenin Olması : Otorite merkezi, kuruluş yılları sırasında Semerkand'ken, daha sonra Buhara'ya taşınmıştır. Yönetimin farklı iki kesime ayrılmamış olması tek bir sülale vasıtasıyla (Sâ mânî soyu) yürütülmüş olması Buhara yönetimini güçlü bir konuma getirmiştir. Ülke sınırlarının zamanla genişlemesi karşısında otokratik yapı muhafaza edildi. Hükümdarlar, yerel hanedanın ve dihanların merkeze bağlı olarak varlıklarını sürdürmelerine izin verdi. Mahalli hanedanlar bulundukları bölgelerde yönetim işlerini üstleniyorlardı. Her yıl belirli

vergileri merkeze göndermekteydiler. Bazı mahalli hanedanlar vergi yükümlülüğünden muaftı. Bunlar merkezi yönetime bağlılığını göstermek için sembolik olarak dört akçe ve bir süpürge gönderiyorlardı.¹⁷¹ Mahalli hanedanlar, kendilerine ait birliklere sahip olup, savaş esnasında Sâmânî ordusuna dahil olmaktaydılar. Merkezin üzerinde otorite kurduğu diğer bir zümre ise dihkanlardı. Bunlar Sâsâniler döneminden beri varlıklarını sürdüren aristokratik ailelerdi.¹⁷² Bunlar geniş topraklara sahip olup, toplumun bel kemiği konumundaydılar.¹⁷³ İranın doğusu ve Orta Asya'da yüzyıllarca süren yönetim tecrübesine sahiptiler. Sâmân Huda da dihkanlık görevi yapmıştı. Bu sebeple dihkanlar Sâmânîlerin pek de yabancı olmadığı yöneticilerdi. Sâmânîler, Saffârîlerin düştüğü hataya düşmeyip, onların varlıklarını sürdürmelerine izin vererek , onların desteğini kazandılar. Dihkanlar devletin kendisine verdiği araziye kullanıp, karşılığında güvenliği sağlayacak askerler yetiştirirdi. Savaş anında bu askerler Sâmânî ordusuna dahil olurdu. Bu sistem iktanın ilk prototipi sayılabilir. Devlet dihkanlara karşı hoşgörülü davranmasına karşı, halk ile dihkanlar arasında denge politikası izlemekteydi.

d) Dini Motiflerin İyi İşlenmesi : Sâmânîler'i yükselişe götüren idari başarılarının nedenlerinden biri de "Sünni" kimliğin ön plana çıkarılmasıdır. Sâmânî-Saffârî çekişmesinde güç dengelerini etkileyen en önemli faktör dini görüş farklılığı olmuştur. Abbasi halifesi, casuslarını Mâverâünnehr bölgesine göndererek halkı Sünni görüşü desteğe davet etmiştir. İslâmı kabul etmiş Türkler, Sünniliği benimsediği için Araplar, Farisilerle birlikte Saffârîlere karşı güç birliği oluşturmuşlardır. Sünni öğretiyeye bağlı kaldıkları müddetçe çoğunluğu Türklerden oluşan askerlerin desteğini alan yönetim, II Nasr (914-943) zamanında tepki çekmişti. II. Nasr'ın görevi bırakması ile merkeze karşı darbe yapmaktan vazgeçtiler. İyi işlenen dini motiflerden biri de "cihad" anlayışıydı. Sâmânî topraklarını o dönem en çok tehdit eden gurup İslâmı

¹⁷¹ Barthold, Türkistan, 251.

¹⁷² Barthold, İslâm Medeniyeti Tarihi, 44.

¹⁷³ Frye, Bukhara, 32.

kabul etmemiş Türklerdi. Sünni İslâmı, Türkler arasında yaymaya çalışan Sâ mâniler, amaçlarında başarıya ulaşmışlardı. Belirgin bir Türk zümresi İslâmı kabul etmiş bunları gayrimüslim Türklerden ayırt etmek için Türkmen de yimi o zamanlar kullanılmaya başlanmıştı. İslâmı kabul eden Türkler, düşman saldırılarını püskürtmek için sınır bölgelerine yerleştirildi. Bunun içinde binlerce ribat (sınır karakolu) inşa edildi.¹⁷⁴ İsmâ il bin Ahmed zamanında Uşrusana'da bulunan Afşin sülalesi üzerine yapılan sefer sonucu Talas şehrinin ele geçirilmesi ¹⁷⁵ cihad anlayışının olumlu neticelerinden sadece biriydi. İslâ miyetin Türkler arasında hızla yayılması, Karahanlılar'ın İslâmı kabul ediş i, "cihad" anlayışını Sâ mânî yöneticilerinin menfaati açısından işlevsiz hale getirmiştir. Halkın Karahanlı işgaline karşı direnç göstermemiş olması bu durumu doğrulamaktadır.

---

¹⁷⁴ Güngör, 204.

¹⁷⁵ Denis Sinor, Erken İç Asya Tarihi "Orta Asya'da İslâ miyetin İlk Dönemleri ve Karahanlılar" (Çev: Halil Berktaş), İstanbul 2000, 472.

IV. BÖLÜM

SÂMÂNİLERİN TESİS ETMİŞ OLDUKLARI KÜLTÜR VE

MEDENİYET

Medeniyetler nehir ve ırmaklar etrafında kurulmuştur. Mâverâünnehr bölgesi de yüzyıllar boyunca farklı ırk ve dinden milletlerin yerleşim alanı olmuştur. Su kaynaklarına yakın olan Buhara, Semerkand, Belh vb. Şehirlerde nüfus yoğunluğu yaşanmıştır. Türkler yoğun nüfusa sahipti. Bölgede yaşayan İranlılar ise, Sâsâniler devrinde dini baskıya dayanamayan ve çareyi daha doğuya kaçmakta bulan Zerdüştlere torunlarıdır. Sadece dini baskıdan dolayı değil, aynı zamanda ticaret maksadıyla bölgeye gelen ve burada yerleşmeyi uygun bulmuş insanlar da Farisi unsurları oluşturmuştur. Arapları ise, Emevilerin, Mâverâünnehr'e yaptığı akınlarda bölgeye gelmiş yerleşimciler olarak görmekteyiz. Özellikle Kuteybe bin Müslim, Buhara, Semerkand, Uşrusana gibi şehirleri fethedince önemli miktarda aile bu bölgeye getirildi. Bu üç milletin dışında herhangi siyasî ve idari başarısı olmayan mahalli kabileler de var olup, bunların en meşhuru Kaşkata kabilesiydi. Bunlar Buhara'da ekonomik bakımdan söz sahibi aileydi. Kuteybe bin Müslim Buhara'yı ele geçirince, bunlardan evlerini ve mallarını Arap yerleşimciler ile paylaşmalarını istedi. Bunun üzerine Buhara'yı terk ederek şehir dışında kendilerine ait yerleşim birimi kurdular.¹⁷⁶

Tâhirîlerin Saffârîler tarafından ortadan kaldırılması, bölgede büyük bir otorite boşluğu doğurdu. Düzensizliğin hakim olduğu bir ortamda devletin kuruluş aşamasını tamamlayan Sâmâniler, Semerkand'ı başkent yapıp nüfuzlarını arttırmaya başladılar. Semerkand'da güçlü bir otoritenin varolması anarşi içinde yıkıma giden Buhara ahalisini iyiden iyiye umutlandırmıştı. Sâmânî başkentine haberciler gönderilip yardım istendi. Emir Nasr, kardeşi İsmâîl'i Buhara'ya göndererek talebi reddetmedi. Kısa sürede asayiş sağlandı ve Sâmânilere bağlı bir şehir olan Buhara'da sosyal hayat yeniden canlandı. Sâmânilerin kısa zaman zarfında siyasî güçlerini arttırıp ve

---

¹⁷⁶ Nerşahi, 52.

topraklarını her yönde genişletmesi, onların iyi bir idari sisteme sahip olduğunu gösterir. İdari bakımdan başarılı olunması, köklü kültür ve medeniyetin oluşturulmasına zemin hazırlamıştır. Öyle ki, Sâ mânî kültür-medeniyeti, geçmiş Sâ sâ nî medeniyeti üzerinde, Abbasilerle etkileşim halinde vücuda gelmiş ve kendinden sonra gelmiş devletleri derinden etkilemiştir. Kurulan medeniyet, taklit olmayıp, Orta Asya'nın sosyal ve siyasî şartlarına uyumu sağlayacak biçimde şekillendirilmiştir. Böylelikle Sâ mânîler, kendilerinden önce ve kendilerinden sona kurulmuş olan devletler arasında bir nevi köprü vazifesi görmüştür. Birçok iç isyan, dış tehditlere rağmen bir asrı aşan bir süre mevcudiyetlerini sürdürmelerinin başlıca sebeplerinden biri de budur. Üç farklı milleti bir arada tutmayı başararak bölgede bir ilki de gerçekleştirmiş oldular.

Sâ mânîlerin tesis etmiş oldukları medeniyeti, sosyal hayat, ekonomik ve mali durum, sanat ve mimari, ilmi faaliyetler, dil, dini hayat ve askeri yapı başlıkları altında inceleyeceğiz:

1) SOSYAL HAYAT

Bir milletin sosyal hayatı, aynı zamanda bağlı bulunduğu devletin siyasî ve idari durumunu göstermesi bakımından önemlidir. İç isyanların ve dış tehditlerin baskısını hisseden bir devletin halkının sosyal yaşantısının iyi olduğunu iddia etmek safdillilik olur. Bu sebeple devletin en güçlü olduğu dönemde Buhara başta olmak üzere, tüm şehirlerde sosyal hayat canlılık kazanmış, Sâ mânî toprakları ilmi ve edebî çalışmaların çekim noktası olmuştur. Sadece ilmî çalışmalar değil, ticari hayat da canlanmış , şehir pazarları Çin'den tutunda İskandinavya'dan gelen ithal mallarla dolmuştur. Siyasî olumsuzluklar, ülkenin işgale uğraması ise, insanların yaşantısını olumsuz olarak etkilemiştir.

İnsanlar şehir ve kazalarda yaşamaktaydı. Başkent Buhara, siyasî olayların merkezi olması yanında, ticari hayatın kalbi, ilmi çalışmaların merkeziydi. İnsanlar genel olarak ticaretle uğraşıyordu. Farklı ülkelerden gelen ticaret kervanları öncelikle

Buhara'ya gelirdi. Tüccarlar getirdikleri malları daha önce bağlantı sağladıkları kimselere satarlardı. Malları ya peşin satarlar, ya da takas yolunu seçerlerdi. Hükümet ticari hayatı canlı tutmak için belli noktalara güvenlik merkezleri (ribat), konaklama yerleri inşa ettirmişti. Buhara dışında Semerkand, Belh, Kirman, Büst, Nişabur, Merv, Talas, Cürcan, Kabil, Gazne şehirleri de önemli yerleşim merkezlerindendi. Şehirlerin güvenliğine merkezden atanan ve Sahib-i Şurat'a bağlı görevliler bakardı. Bunların görevleri gece gündüz şehirde asayiş sağlamaktı. Güvenlik işlerini üstlenenlerin en meşhuru Hüseyin bin el-'Aladır. Emir İsmail bin Ahmed zamanında, Buhara'nın sahib-i şurtası olan bu kişi, Ramitin ve Berked arasında türeyen ve sayıları 4000'e ulaşmış eşkiyayı yok etmek için görevlendirilmişti. O, bu eşkiya ve haydut sürüsüne karşı savaşmış, galip geldi. İsyancıların başını Buhara'ya getirmeyi başardı.¹⁷⁷ Böylelikle Buhara yolu, her tür faaliyet için güvenli hale getirildi. Şehir pazarlarının, sokaklarının denetlenmesi işine muhtesib bakmaktaydı. Muhtesiblerin görevi, Sahib-i Şurtaya göre daha karmaşık ve bazen çok zordu. Muhtesibler ticari faaliyet gösteren insanların devlete olan borçlarını toplamak, çarşı - pazarda fahiş fiyata ürün satan esnafı cezalandırmak, fiyatların astronomik rakamlara ulaşmasını önlemek (narh koymak), camilerin ibadet için uygun hale getirilmesini denetlemek gibi görevlere sahipti. Muhtesiblerin imkan dahilinde alimler ve yaşlı ihtiyar Türkler'den seçilmesi¹⁷⁸ oldukça manidardır. Alimlerden seçilen muhtesibler ilmi ile başarılı olur düşüncesi sebebi ile tercih edilirken, Türk nüfusun yoğun olduğu yerlerde ihtiyar Türklerden muhtesib seçilmesi tamamen idari maslahat gereğidir.

Günlük hayatta insanların içine düştükleri anlaşmazlıkların çözüm yeri mahkemelerdi. Mahkeme başkanı (Kadı) davalara Hanefi ve Şafii görüşüne göre çözüm getirirdi.¹⁷⁹ Kadılar hakkında şikayetler zaman zaman olmasına rağmen,

¹⁷⁷ Frye, History of Bukhara, 81.

¹⁷⁸ Barthold, Türkistan. 249.

¹⁷⁹ Frye, Bukhara. 46.

halkın onlara karşı güveni tamdı. Kadılar sadece kişiler arası davalara bakmakla kalmaz, aynı zamanda vakıfların denetimini yapıp, vergi toplayıcılarını kontrol ederdi.

Sâmâni ülkesinde insanlar; çiftçiler, zanaatkarlar, tüccarlar, dihkanlar (yerel yöneticiler), ilmiye sınıfı ve askerler diye guruplara ayrılmıştı. Bu ayırım hiçbir zaman insanlar arasında bir uçurum oluşturmamış, herkes üzerine düşen vazifeyi hakkıyla yerine getirdiği nisbette devlet ileri gitmiştir.

Şehir dışında yaşayan insanlar, köylüler çiftçilikle uğraşmaktaydı. Çiftçilik yapmayanlar ki bunların büyük bir kesmi Türk olup, göçebe olarak hayatlarını sürdürüyorlardı. Dihkanlar sahip oldukları topraklar bakımından toplumun belkemiği olan aristokratik zümre olarak biliniyordu.¹⁸⁰ Dihkanlara karşı kötü davranmış olan Amr bin Leys'in, İsmail bin Ahmed karşısında almış olduğu mağlubiyetin arkasında bu gerçek vardı. Dihkanlar sahip oldukları toprakları belirli vergiler karşılığında ya çiftçilere kiralyıyorlar, ya da ücretli köylü çalıştırıyorlardı. Dihkan-köylü münasebetini Ortaçağ Avrupasındaki Serf-Süzeran ilişkisine benzetmemize rağmen, Sâmâni topraklarında görev yapan çiftçilerin onlara göre daha iyi bir konumda olduğunu söyleyebiliriz. Öncelikle dihkanlar sorumsuz insanlar değildi. Merkeze bağlı oldukları için görev ve yetkilerini biliyorlardı. Merkezde dihkan ve köylü arasında dengeli bir politika izlemeye dikkat etmekteydi. Dihkan hiçbir köylüyü haksız yere cezalandıramaz, aşırı vergi yükleyip, zorla angarya işlerinde çalıştıramazdı. Aksi durumda köylüler dihkanları şikayet edebilirlerdi. Avrupadaki uygulamayla Mâverâünnehr'deki uygulama arasındaki en önemli fark buradan kaynaklanıyordu. Dihkanların toprakların düzenli olarak işlenmesini kontrol etmek dışında, merkez için asker yetiştirme görevi de vardı. Bu sistem "ikta" nın Mâverâünnehr'de ilk uygulamasıdır. Bu sistem daha sonra Selçuklular zamanında daha da yaygınlaşacaktır.¹⁸¹ Dihkanlar yetiştirdikleri askerler nisbetinde vergiden muaf oluyorlardı. İşin açıkçası, vergi gelirleri askerlerin yeme, içme, donanım masraflarına

¹⁸⁰ Frye, Bukhara, 32.

¹⁸¹ Frye, Bukhara, 38.

gidiyordu. Böylelikle devlet, arazilerin harap hale gelmesinin önüne geçiyor, masrafsız bir şekilde asker yetiştiriyordu. Askerler savaş esnasında dihanlar yönetiminde merkezi orduya dahil oluyorlardı.

Köy yaşantısının bozulup insanların akın akın şehirlere hücum etmesi şehirler için birçok sıkıntının doğmasına yol açmıştır. Özellikle artan nüfusla birlikte işsizler, başıboş gezen insan topluluğu ortaya çıkmıştır. Şehir içi güvenlik eskisi gibi sağlanamıyordu. Yöneticiler, insanları tekrar geldikleri yerlere dönmeye ikna edemediler. Bu durumdan en kazançlı çıkan tüccar ve ordu mensupları oldu. Vakıf arazileri satılmazken usulsüz yollarla arazileri ele geçiren gurup yüzünden devletin elde etmiş olduğu gelirler de azaldı. Vakıf gelirleri ile mâmur olan birçok hastane, okul, imarethane çürümeye terkedildi. Toplumda tam anlamıyla bir kaos yaşanıyor. Halkın isteği kendi durumlarını düzeltebilecek idarecilerdi. Bu sebeple Karahanlı akınları sırasında halk herhangi bir mukavemet göstermemiştir.

Sâmânî şehirlerini o dönemin Avrupa şehirleri ile karşılaştıracak olursak, gelişmiş bir medeniyetin var olduğunu görürüz. Buhara başta olmak üzere birçok şehirde su problemi, şehir altından geçen karışık bir sisteme sahip borularla sağlanıyordu. "Kariz" adı verilen bu sistemde ihtiyaç duyulan su, en uzak yerlerden şehirlere taşınıyordu. Su boruları sadece şehir suyunu temin için değil, aynı zamanda çiftçilerin faydalanması için de hizmet görmekteydi.¹⁸² Böyle bir sistem ancak yüzyıllar sonra Avrupa şehirlerinde görülmektedir. Şehirlerin planlı şekilde yapılmış olması, esnaf ve tüccarların işyerlerinin belirli olması estetik açıdan önemli sayılabilecek gelişmelerdendir.

Günlük olarak hareketlilik arzeden sosyal hayat, dinî gün ve bayramlarda daha da canlı hale geliyordu. Merkezi camiler dinî bayramlarda cemaat ile dolup taşmaktaydı. Buhara'da bulunan Mâh Camii bunların en görkemlisi idi. İslâm öncesi dönemde Suk-ı Mâh diye anılan panayırların kurulduğu ve panayırda put satışının yapıldığı

---

¹⁸² Frye, Bukhara, 69.

yer olan bu mekanın camiiye çevrilmesi oldukça anlamlıdır. Bu uygulamayı ilk defa yapan Kuteybe bin Müslim olmuştur. Buhara'ya girince, Mecusilere ait yere büyük bir cami yaptırdı ve cuma namazlarına gelecek her kişiye iki dirhem verileceğini vaadetti¹⁸³. Onların Farsça olarak kıraat etmelerine müsaade etti.¹⁸⁴ Bu şekilde Buhara başta olmak üzere birçok şehre camii yaptırılmıştır. Genel olarak da mahalleler camilerin etrafında kümelenmişti.

Halkın faydalandığı sosyal ve dini amaçlara yönelik binalar, hastaneler, imarethaneler, medreseler, camiler genelde devlet tarafından inşa edilirdi. Bu yapıların bakım ve onarım masrafları ise vakıf arazilerinden elde edilen gelirlerle karşılanırdı. Son dönemde vakıf arazilerinin yağmalanmış olması, tabiatıyla bu yapıların ya harap hale gelmesine, ya da eksik hizmet vermesine sebep olmuştur. Sağlık konusunda kurulan hastahaneler, maddi imkanı olmayan insanlara ücretsiz hizmet veriyordu. Sağlık şartları Avrupa ile kıyas edilemeyecek kadar ileriye. Çöküş yıllarına doğru Buhara'da aşırı kalabalıktan dolayı deri ile ilgili hastalıklar çoğalmışsa da ¹⁸⁵ Avrupa'da ki gibi ölümcül boyutlara ulaşan sağlık problemi olmamıştır.

Devletin sınır şehirlerine kurulan ribatlar; askerî ve ilmî faaliyetleri bu dönemde yürütmüştür. Birçoğu tasavvuf erbabı olan gaziler, kendilerine tahsis edilmiş olan ribatlarda tasavvuf başta olmak üzere, dini konularda insanları aydınlatmakta, gerektiği zaman düşman üzerine akın düzenlemekteydiler. Ribatlar eğitim merkezleri olarak hiçbir zaman medreseler gibi düzenli ve sistematik bilgi sunamamıştır. Buna rağmen, özellikle göçebe Türkler arasında İslâm'ın yayılmasında etkin olmuşlardır. Böyle bir başarı herhalde girift teolojik tartışmalardan uzak duran ve basit olarak dini bilgilere ihtiyaç duyan insanların varlığından kaynaklanmaktadır. Şehirlerde türeyen, iş ve meslek sahibi olmayan insanlar ribatlarda istihdam edilerek şehirde asayiş sağlanıyordu.

¹⁸³ Nerşahi, 40; Frye, History of Bukhara, 48.

¹⁸⁴ Nerşahi, 78.

¹⁸⁵ Frye, Bukhara. 159-161.

Diyebiliriz ki, Sâ mânî ülkesindeki hayat "Binbir gece masalları" kadar görkemli olmasa da Avrupa'nın insanlarını kışkandıracak derecede iyi seviyedeydi. Bu durum çöküş yıllarına kadar bu şekilde devam etmiş, neticede, siyasal gerilemeye paralel olarak sosyal hayat sönükleşmiştir.

2) EKONOMİK VE MALİ DURUM

Çin'e kadar uzanan tarihi ipek yolu Sâ mânî ülkesi sınırları içerisinde geçtiği için ticaret oldukça canlıydı. Doğu Avrupa'da çıkan ve küçük bir ordu büyüklüğünde olan kervanlar, ticaret amacı ile ipek yolu rotasını takip edip, Sâ mânî topraklarına kadar geliyordu. Başkent Buhara'ya uğrayan kervanlar Doğu Avrupa'dan getirdikleri malları (gümüş, bakır kaplar, tabaklar, silahlar, mücevher gibi)¹⁸⁶ Buhara'da satarlar, ya da Sâ mânî topraklarını katederek Çin topraklarına ulaşırlardı. Ticaret kervanları sadece Doğu Avrupa'dan gelmeyip, Çin'den, at başta olmak üzere, cam işleri ile ilgili eşyalar tüccarlar vasıtasıyla getirilirdi. Ticaret kervanları ülke içerisindeki ekonomik hayatı canlandırmakla kalmamış, aynı zamanda gümrük vergisi sebebi ile ülke için önemli bir gelir kaynağı olmuştur. Ticaret kervanları sadece eşya değil, köleler de bulunurdu. Gümrük tarifesi belli ve sabitti. Buna göre, en çok vergi Ceyhun geçitlerinde toplanırdı. "Tarife, beher deve için iki dirhem, beher süvarinin (ata yahut eğere binmiş olsa da) taşıdığı eşya için bir dirhemden ibaretti. Gümüş çubukları, bilhassa Buhara'ya taşımak zorunluluğu olduğunda gümrük müfettişliği kurulmuştu. Menzillerde yarım dirhemden bir dirheme kadar gümrük alınırdı. Türk memluklar için her defasında hükümetten özel izin almak lazımdı. Bu izinlerin masrafı 70-100 dirhem kadardı. Esir Türk kızları için aynı miktar alınırdı fakat özel izine gerek yoktu. Evli kadınların nakli için 20-30 dirhem ödenirdi."¹⁸⁷ Sâ mânîler zamanında Türk köle ticareti o kadar yaygındı ki, gün geçtikçe köle fiyatları aşağı iniyordu. Özellikle İsmâîl bin Ahmed'in Taraz (Talas) üzerine yapmış olduğu sefer sonucu elde edilen Türk memlukler,

---

¹⁸⁶ Frye, Bukhara, 71.

¹⁸⁷ Bathold, Türkistan, 258.

piyasayı ucuzlattı. Bu seferde esir alınan Türk memluk sayısı doksan bindi.¹⁸⁸ Esir alınan Türkler yeteneklerine göre Sâ mânî ordusu içerisinde istihdam edilmekteydi.

Devlet için en büyük getiriyi toprak gelirleri sağlamaktaydı. Sâ mânîlerin yıllık geliri 45 milyon dirhemi buluyordu.¹⁸⁹ Buhara ve Karmaniya'nın yıllık geliri sadece 1.168.566 dirhemdi.¹⁹⁰ Elde edilen gelirlerin büyük bir bölümü ordu ve memur maaşlarına gitmekteydi. Vilayetlerde görev yapan memurların ücreti bulundukları şehrin önemine göre değişmekteydi. Rütbe sırası da ücreti etkileyen faktörlerdendi.

Sâ mânîler, kendi dönemlerinde istikrarı ön planda tutmuşlardır. İstikrar sebebiyle ticaret ve tarım önemli bir atılım yapmıştır. Mâverâünnehr şehirleri ticaret ve sanayi merkezleri olmuştur.¹⁹¹ Ülkede kalkınmanın çiftçiler vasıtasıyla olacağına inanan Emir İsmâîl, çiftçilerin menfaatlerine çalışmalarda bulunmuş, onların haklarına riayet etmiştir. Meraların tahsis edilmesi, sulama kanallarının (kariz) yapılması çiftçileri korumaya yönelik çalışmalardandır.

Mâverâünnehr bölgesinde pamuk ekimi dolayısıyla, elbise, yün yatak imalatı yapıyordu. Özellikle Nişabur ve Merv şehri pamuk sanayinin merkezleri konumundaydı. Keten dokuma ücretleri, uygulanan istikrar politikası sayesinde ucuzladı. Semerkand şehri ise kağıt üretimi ile şöhret bulmuştu. Müslümanlar kağıt imalatını Çinlilerden öğrenmişti. Semerkand'ın kağıt üretimi meşhurluk bakımından Mısır'ın parşümenini geçti. En uzak İslâm beldesine bile bu kağıtlardan gönderiliyordu. Böylelikle ihracat getirisi sağlanıyordu.

Başkent Buhara'da tekstil imalathanası vardı ve Beytüt-Tıraz ismi ile anılmaktaydı. Buhara'da bulunan tekstil imalathanesinde sadece hükümdarlara özgü elbiseler imal edilmeyip, bunun yanı sıra halılar, seccadeler, komutanlara özgü elbiseler de imal ediliyordu. Bu imalathanelerde üretilen ürünler çok kıymetliydi. Öyle ki, Bağdat'tan gelen vergi toplayıcıları vergilere mahsuben, burada üretilen kumaşları

¹⁸⁸ D. Sinor, 472.

¹⁸⁹ Barthold. Türkistan, 256.

¹⁹⁰ Nerşahi, 56.

¹⁹¹ el - Cemili, 168.

alıyordu. Üretimi devamlı kılan sebeplerin başında çok iyi bir pazarlama sisteminin geliştirilmiş olması gelmekteydi. Öyle ki, Suriye, Mısır, Bizans'tan gelen tüccarlar bu ürünlere rağbet ediyordu. En gözde olan ürün ise "Zendegi" adı verilen ve adını ham maddesinin getirildiği yerden alan kumaştı. Bu kumaştan yeşil, kırmızı, beyaz renkte olup da giymeyen kral, emir, komutan yoktu.¹⁹²

İhraç malları Sâ mânî ekonomisinin belkemiğiydi. Ticari mallardan ihracı yapılan şunlar idi: "Tirmizden sabun ve hiltit (kötü kokulu bir bitki) Buhara'dan yumuşak kumaşlar, seccadeler, hanlara mahsus yaygılar, örtüler, koyun postu, başa sürülecek yağ; Debusiye ve Vezâr'dan tek renkli Vezâri kumaşlar, Rebincan'dan kırmızı keçeden harmaniler, seccadeler, madeni kaplar, deriler, kinnap, kükürt, Harezm'den samurlar, sincaplar, kakumlar, tilkiler, kunduzlar, dağ tavşanları, keçiler vs. kürk hayvanları, mum, oklar, kayın ağaç kabuğu, külahlar, balık tutkalı, balık dişleri, kunduz hayası, kehribar, tabaklanmış at derisi, bal, fındık, şahinler, kılıçlar, zırhlar, kalenc ağacı, Slav köleleri, koyun sığır. Bunların hepsi Bulgardan gelirdi. Harezm'den ise şunlar ihraç edilirdi; yaş üzüm, çok miktarda kuru üzüm, badem tatlısı, susam, kumaşlar, halılar, battaniyelik kumaşlar, hediyelik dibalar, mülham kumaşından yapılmış örtüler. Arenc kumaşları, ancak çok kuvvetli adamların gerebilecekleri yaylar, rahbin (bir nevi peynir) mayası, balıklar, kayıklar (Tirmizden de ihraç edilirdi) Semerkant'tan ihraç edilen mallar şunlardı, gümüş renginde kumaşlar, (simgû) Semerkandî kumaşlar, büyük bakır kaplar, zarif kadehler, çadırlar, üzengiler, at başlıkları, kayışlar, Dizekten zarif yünlü kumaşlar, Benakeş'ten Türkistan kumaşları, Şaştan at derisinden yapılmış eğerler, ok kılıfları çadırlar, Türkler'den alınmış ve tabakalanmış deriler, harmaniler, seccadeler, meşin hırkalar; keten tohumu, yaylar, kötü kaliteli iğneler. Türklere ihraç edilmeye mahsus pamuk, makaslar, yine Semerkand'dan Türklere ihraç edilen dibalar, mümeccel denilen kırmızı kumaşlar, Sinizi kumaşlar, ipek ve ipekli kumaşlar, fındık, ceviz, Fergana ve İsficab'tan Türk köleleri, beyaz

¹⁹² Nerşahi, 39; Frye, History of Bukhara, 20.

kumaşlar, silah ve kılıçlar, bakır demir, Talas'tan, keçi derisi, Şalci'den gümüş, Türkistan ve Huttal'dan atlar ile katırlar o mahallere götürülürdü. Buhara'nın etleri, eş-Şâk (yahut eş-Şâf) dedikleri bir cins kavun Harezmi'nin yayları, şaş'ın porselenleri ve Semerkand'ın kağıdı emsalsizdi."

Mâverâünnehr sanayii ve ticari malların bolluğu ülkede sıkıntı olmamasını sağlamıştı. Sanayinin gelişiminde Çinli tüccarların, dolayısıyla Çin teknolojisinin önemli bir payı vardı. Üretim için gerekli imalathanelerin faaliyeti ile Çin mallarının satışı doğal olarak azalmıştı. Böylelikle ithalat-ihracat dengelenir oldu.

Sâmâni ülkesinde göçebe halk ile olan ticari münasebetler ayrı bir öneme haizdi. Onlardan çok miktarda kasaplık ve yük hayvanlarından başka, deriler, kürkler ve köleler satın alınırdı. Yerleşik ahali ile ticaret, göçebeler için çok lüzumlu idi. Göçebeler onlardan giyecek ve hububat alırlardı. Mâverâünnehr de, Çin ve Rusya'da olduğu gibi göçebeler, kervanların bozkırlara gelmesini beklemeden sürülerini kendileri civardaki iskan yerlerinin hudutlarına götürürlerdi. Göçebeler ile ticaretten en çok istifade eden Harezmîler olup, bilhassa Türkler ile olan ticari münasebetlerine dayanıyordu"¹⁹³

Bahsettiğimiz canlı ekonomik yaşam Sâmâni otoritesinin gücünü hissettirdiği zamanın bir ekonomik panoraması niteliğinde olup, devletin gerilemesi ile birlikte iktisadi hayat parlak günlerini aratır olmuştur.

3) SANAT VE MİMARİ

Sâmâniler döneminde sanat ve mimari bakımdan üç unsurun etkileşimi ve sentezi göze çarpar. Sâsâni, Orta Asya ve İslâm. Sâmâniler gerçekten İslâm öncesi döneme ait olan sanatları (Sâsâni), Orta Asya bölgesi sanatlarına uydurup, İslâmi motifleri de ekleyerek yeni bir sentez oluşturmuştur. İşin ilginç tarafı , "İslâm dönemindeki İran sanat formu ile Ortaçağ özelliğini ayırt etmek oldukça zordur. Sanat eserlerinin fazla olmayışı ve yapıldıkları yerin kesin olarak tesbit edilememesi de

¹⁹³ Barthold. Türkistan, 253-255.

işleri güçleştirmiştir. Sâ mânî sanat ve mimarisinde göze çarpan en önemli unsur Abbasi etkisidir. Samarra sitili olarak adlandırılan yapı biçimi taklit edilerek Orta Asya şartlarına uydurulmaya çalışılmıştır. Emir İsmâ il'in türbesi başta olmak üzere birçok yapı bu özelliği gösterir. Yapılan binalar (ister dini, ister sosyal amaçlı olsun) İran mimarisinin tipik özelliklerini çağırıştır. Eski İran'da "chartag" adı verilen ve dört sütun üzerine bir küçük kubbenin kondurulması ile tanzim edilen yapının¹⁹⁴ Sâ mânî ülkesi içerisinde oldukça yaygın olması dikkat çekmektedir. Muhteşem özelliklere sahip olan binaların sadece hükümdar ailelerine ait olmadığını görüyoruz. Bölgenin yerli halkından olup, maddi bakımdan ileri olan kabileler de görkemli binalar inşa etmekteydiler. Bunların en meşhuru Kaşkata kabilesiydi¹⁹⁵.

İklim şartları Orta Asya'da inşaat için kullanılan malzemenin seçimini de etkilemiştir. Genel olarak yapılar briket ya da kerpiçten yapılmıştır. Halk yaptığı evlerde öncelikli olarak sıvayı iç kısımlarda kullanmaktaydı. İslâm öncesi dönemde hantal bir yapıya neden olan kemerlerin yerini yuvarlak kubbeler aldı.

Ağaç çalışmaları da önemli bir biçimde gelişirken, ağaç üzerine işlenen çiçeksi motiflerin zamanla taş oymacılığa kaydığını görürüz. Canlı tasvirlerini yapmanın doğru olmadığı yönündeki alimlerin görüşü etkili olsa da, şarap içmenin yaygın olduğu yerlerde pek etkili olmadığı görülmektedir.¹⁹⁶ Canlıları resmetmeye getirilen kısıtlamalar doğal olarak soyut geometrik şekiller ve çiçekli desenlerin yaygınlaşmasını hızlandırdı. Özellikle bina ve seramik eşyalar bundan nasibini aldı. Semerkand ve Nişabur şehri, seramik sanatının başlıca merkezlerinden sayılmaktaydı. Süslemelerde Arap Kûfi yazısının görülmesi Arap etkisini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Arapça Kufi yazılar genellikle özdeyiş, ya da alışlagelmiş iyilikleri belirten tek manalı yazılarla dekore edilmişti.¹⁹⁷ Seramik üretiminde tek bir

¹⁹⁴ Frye, Bukhara, 78-79.

¹⁹⁵ Nerşahi, 22-23.

¹⁹⁶ Frye, Bukhara, 79-80.

¹⁹⁷ Linda Kamaroff, "Samanid Art and Architecture" Dictionary of the Middle Ages, X, Newyork, 1989, 636.

tarz ve üretim olmadığından farklı üretim teknikleri ile güzel eserler vücut bulmuştu. Üretilen eşyalar sadece iç pazara arz edilmeyip üretim fazlası ihraç ediliyordu. Ev eşyalarında gümüş, bronz madeni kullanılmış olması herhalde altına karşı yaygın olan inancın etkisinden çok ekonomik durumla alakalıydı. Porselen ev eşyalarında göze çarpan en önemli özellik, Çin etkisiydi. Özellikle süslemeleri ile insanları etkileyen "Çin" sanatı Çinliler vasıtası ile kullanılmaya başlamıştı. Yaygın seramik işleri ile saray seramikleri kalite ve zerafet bakımından birbirinden ayırdedilebilmekteydi.¹⁹⁸

Sâmânî döneminde yerleşimde görülen en önemli gelişme, koruma amaçlı surların inşa edilmesiydi. Bu uygulama İslâm öncesi dönemde de mevcuttu. Surlar Merv'de olduğu gibi dalgalı bir yüzeye sahip olabiliyordu.¹⁹⁹ Buhara, Rigistan başta olmak üzere birçok şehir surla çevriliydi. Buhara'nın ilgi çekici bir özelliği muhkem edilmiş bir iç kaleye sahip olmasıydı. Şehirler her ne kadar surla çevrilmiş olsa da insanların sosyal ihtiyaçlarını karşılamak için geniş bir meydana ihtiyaç vardı. Buhara şehri bu özellikleri en cazip şehirlerin başında gelmekteydi. Ekonomik ve sosyal yapının bozulması ile başkente önemli sayıda insan gelmişti. Bu ise, şehrin yerleşim planını altüst etti. Sosyal problemler kendini başkentte açıkça hissettirmeye başladı.

Sâmânîler döneminde inşa edilen cami, kümbet, hastane, imarethane gibi yapıların ortak özellikleri biriktiren yapılmalarıydı. Bu ise daha önce değindiğimiz gibi Mezopotamya mimari anlayışının Mâverâünnehr'e taşınması anlamına geliyordu. Belhte bulunan caminin yanında inşa edilmiş, Nûh Künbedi (dokuz Kubbelidir) bu dönemin en dikkat çekici yapılarındandı. Çapları 1.56 m olan 6 kolondan müteşekkil yapının kolonları biriktir olmasına rağmen duvarlar kerpiçten yapılmıştı. Yine Buhara yakınlarında kurulan Hazara Cami de Sâmânî mimarisi bakımından önem arz etmekteydi. Caminin ayırt edici en önemli özelliği, kible kubbelerinin diğerlerinden

---

¹⁹⁸ Frye, Bukhara, 80.

¹⁹⁹ Yolande Crowe, Samanids "The Encyclopedia of İslâm (New Edition), VIII, Leiden, 1995, 1030.

yüksek olmasıydı. Dört girişe sahip, köşe dayanaklarına sahip ve biriket işçiliğinin önemli özelliğini gösteren Sâ mâniler mezarlığını unutmamak gerekir. Saydığımız yapılar dışında Arab Ata mezarı, Şir Kebir anıtı dönemin özelliklerini yansıtan çalışmalardandı.

Horasan ve Mâverâünnehr'de yeterli madenler olduğu için metal ve maden işçiliği de doğal olarak gelişmişti. Özellikle ilk müslüman Arap yöneticiler merkezdeki yöneticilere değerli madeni eşya göndermişlerdi. İnsanlar günlük hayatta bakırdan yapılmış ibrik, kova, mangal vs. kullanıyorlardı. Bunun yanısıra bronzdan yapılmış kaşıklar, küpeler, cımbızlar vardı. Demirden ise kılıç, hançer, kaşık ağzı ve ok başı yapılmaktaydı.²⁰⁰ Sayısız ve zarif şekilde dizayn edilmiş bronz çaydanlık ve ibrikler Sâ mânî işçiliğın değer bulduğu eşyalar olup, Sâ mâniler sonrasına kadar imal değerini korudular.²⁰¹

Müzik diğer sanatlarda olduğu gibi Arap ve İran karışımı olarak gelişim göstermiştir. İslâm öncesindeki İranlılar müziğın gelişmesine önem vermişlerdi. Böylelikle İslâm dünyasında kullanılan birçok müzik aleti Sâ sâni ya da daha erken İran menşelidir. Sâ mânilerden önce Tâhirîler müzisyenlerin koruyuculuğunu yapmıştı. Tâhirî soyuna mensup birçok kişi müzisyendi. el-Farabi ve er-Razi müzik hakkında çalışmış, hatta müzik üzerine kitap bile yazmıştı.²⁰²

Sâ mâniler döneminde "şahrud" adı verilen "harp"ın bir çeşidi olması muhtemel yeni bir müzik aleti icat edilmişti. İbni Sina yazdığı eserde Arap ve İran müziği arasındaki farkı belirtmekteydi.

Genel olarak Sâ mânî sanat ve mimarisine baktığımız zaman İran-İslâm ve Orta Asya karışımı şeklinde meydana gelmiş olduğuna şahit oluyoruz. Bu oluşum sadece bu dönemle sınırlı kalmamış, Gazneliler başta olmak üzere birçok Müslüman - Türk devleti tarafından alınıp, geliştirilmiştir. Bu özelliği ile Sâ mânî sanat ve mimarisinin

---

²⁰⁰ Crowe, 1030-1031.

²⁰¹ Frye, Bukhara, 81.

²⁰² Frye, Bukhara, 82.

homojen bir yapı arzemediğini ve evrensel çizgileri bünyesinde taşıdığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

4) İLMİ HAYAT

Sâmâniler zamanında Mâverâünnehr ve Horasan'ın büyük şehirlerinde ilmî ve fîkrî hayat büyük bir gelişim göstermiştir. Özellikle Buhara, başkent olması nedeniyle bir nevi çekim merkeziydi. Hükümdarlar başta olmak üzere ileri gelen devlet ricali, fikir ve ilim adamlarını koruyor, maddî ve manevî olarak onları destekliyordu. Hükümdar meclisine giren kimseler, saygılarının bir nişanesi olarak yer öpme adetini yerine getirirken, alimler bu usûlden muaf tutulmuştu. İlim adamlarının sarayda destek görmüş olmaları ilmin sarayla sınırlı olduğu anlamına gelmez. Kültürel hayat sarayla sınırlı kalmamıştı.²⁰³ Batı dünyasında Avicenna olarak anılan İbni Sina hayatının ilk dönemlerini Sâmânî ülkesinde; başkent Buhara'da geçirmişti. O, Buhara'da kitapçı dükkanları ile meşgul olmuş, hatta Farabi'nin felsefî görüşlerinin yer aldığı metinleri bu kitapçı dükkanlarında bulmuştu. Buhara'da bulunan kitapçı dükkanları zamanın doktor, şair, felsefeci, astronomlarını toplayan bir merkezdi. Astronomi ve astroloji, astroloji hakkındaki yanlış inançtan dolayı fazla gelişmemiş olmakla birlikte güneş ve ay yıllarının uyumu, dini tatillerin başlangıç ve bitimi, namaz vakitlerinin doğru tesbiti için astronomiye ihtiyaç vardı.

Astronomi ile meşgul olunması, ister istemez insanın aklına bu ilimlerin nasıl geliştiği sorusunu getiriyordu. Daha sonra kurulan Nizamiye medresesinde bilimler sistematik olarak öğretilirken. Sâmâniler döneminde böyle bir sistematik öğretimin varlığı konusunda elimizde herhangi bir delil yoktur²⁰⁴. O zaman eğitim ve öğretim hoca-talebe ilişkisi çerçevesinde, kitapevlerinde, zengin kimselerin konaklarında yapılıyordu. İslâm hukukunun öğretilmesi için açılmış Hanefî ve Şafîî görüşünün okutulduğu, Sünnî içerikli medreseler de vardı. Sınır boylarında düşman saldırısını önlemek için kurulan ribatlar mücahid yetiştirmenin dışında tasavvufî eğitim

²⁰³ Frye, Bukhara, 58.

²⁰⁴ Frye, Bukhara, 69.

merkezleri haline gelmiştir. Selçuklular zamanında Anadolu'nun fethi için akın yapan gazilerin ilk selefleri burada yetişmiştir.

İsmâîl bin Ahmed ile genişleme sürecine giren devletin en parlak günleri II. Nasr bin Ahmed zamanı olmuştur. Birçok dalda meşhur olmuş ilim adamı, ortamın uygunluğundan dolayı Buhara, Semerkand başta olmak üzere ülkenin her tarafına yayılmıştı. Şiir, felsefe ve astronominin yanında tarih ve coğrafya ilmi de oldukça ilerleme göstermişti.

a) Sâmâniler Dönemi İlim Adamları :

Bu dönemde, felsefe, tarih, coğrafya, tıp gibi bilimlerde birçok değerli fikir adamı yetişmiştir. Bu değerli fikir adamlarından bir kısmı ömürlerinin bir bölümünü Sâmânî ülkesinde geçirmiştir. Bu ilim adamlarının meşhurlarına şöyle bir bakalım:

aa) Belami (v. 997/Siyaset Adamı / Tarihçi) :

Emirek diye anılan ve Ebû'l Fazl Muhammed-i Belami'nin oğlu olduğu için Belami-yi Küçük de denilen Ebû Ali Belami, Sâmânilerden Abdülmelik bin Nûh'un (954-961) son zamanlarında vezir oldu. Mansur bin Nûh devrinde de (961-976) aynı görevde kaldı. İkinci hükümdar dönemindeki vezirliği hakkında bir takım iddialar ileri sürülmüştür. İddialara göre onu bu göreve getiren Alptegin olmuştur. Yetenekli bir devlet adamı olan Belami'nin ölüm tarihi 992-997 yılları arasındadır.²⁰⁵

Belami sadece devlet adamlığı yapmamış, bunun yanı sıra tarihle ilgilenmiştir. Onu üne kavuşturan çalışması, "Taberi Tarihi"ne yaptığı zeyl'dir. Onu Farsça'ya çevirmiş, bu çeviri işini kendine hükümdar Nûh bin Nasr emretmiştir. O çalışmasına 963 yılında başlamış bir kaç yıl sonra bitirmiştir.²⁰⁶ Taberi'den yaptığı çeviri daha kısa olmuştur. Arapça orijinalinde bulunmayan bir takım bilgileri (bunların bir kısmı İran mitolojisi ile karışık ayrıntılar) eklemiştir.²⁰⁷ Bu çeviri "Tarih-i Belami" olarak şöhret bulmuştur.

²⁰⁵ İ. Kutluer. "Belami" T.D.V. İ.A.; V, İstanbul 1992, 390.

²⁰⁶ Frye, Bukhara, 103.

²⁰⁷ Şemsettin Günaltay, İslâm Tarihinin Kaynakları,(Hzr: Yüksel Kanar), İstanbul, 1991, 44.

Belami, İslâm dünyasında klasik rivayetçi tarih anlayışının dışına çıkamamış olması nedeniyle eserin içerdiği bilgiler orjinallik arzetmemiştir. Taberi'nin Tarihinde olmayan bilgileri içermesi, derli toplu olması eserin olumlu yönüken, İran çıkışlı mitolojik bilgilerin yer alması bir eksikliktir.

ab) el-Belhi (v. 934 / Filozof, Ahlâkçı, Tabip ve Coğrafyacı):

850 yılında Horasan'ın Belh şehri yakınındaki Şamistiyan köyünde doğdu. Kafasında devamlı olarak Irak'a gitmek , oranın bilginlerinden ders almak geçiyordu. Hedefine ulaşarak Irak'ta sekiz yıl boyunca eğitim aldı. Onun en önemli hocası o zamanın en meşhur felsefecisi Kindi idi. Onun yanında felsefe sistematigini öğrendi. Tıp ve dini ilimleri konusunda da bilgi edindi. Astrolojiye merak sarmasına rağmen, matematikteki ilerleyişi onu bu hevesinden vazgeçirdi. Ebû Zeyd Belhi eğitimini ikmal edince doğup büyüdüğü şehre döndü. Belh'te ününü arttırdı. Emir Nasr bin Ahmed (914-943) döneminde merkez ile olan ilişkilerini yoğunlaştırdı. Kendisi başlangıçta İmamiye fırkası taraftarı iken Irak'a gidip gelişinde Sünni görüşü benimsedi. Bu sebeple merkezde bulunan heretik inanç yanlıları tarafından hoş karşılanmadı. O, Arap-Fars rekabetine taraf olmayarak, ortamın sakinleşmesi için her türlü çabayı gösterdi. Ömrünün son zamanlarına doğru kendisine vezirlik teklif edilmiş olsa da teklifi kabul etmeyip. Şamistiyan'a geri döndü ve burada vefat etti.

Belhi din ile felsefe arasında bir uzlaşma sağlamaya çalışmıştır. Şüphesiz böyle bir çaba ilk defa bu dönemde görülmez. Abbasiler döneminde kurulan ve Yunan felsefesine ait metinlerin Arapça'ya çevrilmesini sağlayan Darul-Hikme bu tartışmanın başlanmasına sebep olmuştu. Müslümanlar farklı din ve ırklarla karşılaşmışlardır. Buna ilave olarak, Yunan felsefesine ait metinlerin çevirisi ister istemez din-felsefe arasındaki ilişkinin sorgulanmasına neden olmuştu. Din ile felsefeyi uzlaştırma çabası o zamanlardan başlamıştır.

Belhi çok yönlü bir ilim adamıydı. Bir yandan tefsir çalışmaları ile uğraşırken, diğer taraftan coğrafya, matematik, astronomi, tıp, ahlâk gibi alanlarda ciddi

çalışmalarda bulunmuştur. Dini araştırmalardaki ilerlemenin, beşeri çalışmalardaki başarıya bağlı olduğunu düşünüp, felsefeyle uğraşması, Kindi etkisini göstermesi bakımından önem arzeder. Ona göre "din yüce bir felsefedir" bir kimse dinin emirlerini yerine getirmedikçe filozof olamaz. Böylelikle Belhi dini düşünce sınırları içerisine felsefeyi sokmak istemiştir.²⁰⁸

Aklî ilimler içinde matematiğe ve astronomiye ilgi duyan Belhi ancak matematik ve fizik bilimine dayalı astronominin olabileceğini ileri sürerek bunun dışındaki astronomi öğretilerini reddetmiştir.

Belhi'nin yeteneki bir kişiliğe sahip olması merkezin dikkatini çekmiştir. Vezirin kendisi onu Buhara'ya davet etmiş olmasına rağmen, Belhi bazı sebeplerden dolayı bu çağrıyı kabul etmemiştir.²⁰⁹

Belhi'nin coğrafya hakkında yapmış olduğu çalışmalar, onun X. yüzyılın meşhur coğrafyacıları arasında gösterilmesine neden olmuştur. Coğrafya hakkında kaleme almış olduğu eser; haritalar ve haritaların izahından ibaret olup, şehirler hakkında da kısa bilgiler vardır.²¹⁰ Onu coğrafyada etkileyen kişi Sâ mânî vezirlerinden olan Cafer el-Hazin olmuştur. el-Hazin'e ait haritalar ona geniş bir ufuk kazandırmıştır. Belhi'nin kaleme almış olduğu eser daha sonraki İslâm coğrafyacıları İstahri ve İbni Havkal'ı etkilemiştir.

Belhi'nin Eserleri : 1) Mesalihu'l-ebdân ve'l-enfûs: Belhi'nin tıp ve ahlâk konusundaki çalışmalarını içeren eseridir "el-Makâlateyn" olarak da bilinmektedir. O zamana kadar beden sağlığı hakkında birçok eser verilmesine karşılık ruh hakkında eserin kaleme alınmamış olmasını eksiklik kabul ettiği için eserinde ruh sağlığı üzerinde durmuştur. Bu haliyle eseri orjinallik arz etmektedir. Belhiye göre hastalığın nedenleri sadece maddi olmayıp manevi (ruhi) nedenlere de bağlıdır. Çünkü insan madde-ruh bütünlüğüne sahip bir canlıdır. İnsanın korkuları, endişeleri, vücudun zarar

²⁰⁸ Kutluer, V, 412-413.

²⁰⁹ Frye, Bukhara. 56.

²¹⁰ Barthold, Türkistan, 13.

görmesine sebebiyet verebilir. Böylece o, psikolojik hastalıklara da atıfta bulunmaktadır. Ona göre ruhi hastalıkların tedavisinde müzik önemli bir değere sahiptir. Belhi'nin müzik hakkındaki görüşü zamanın tıp kurumlarında kullanılıp kullanılmadığı meçhul olmakla birlikte iki yüz yıl sonra Anadolu'da kurulan ve alanındaki ilk olma özelliğine sahip "Gevher Nesibe Darüşşifa"sında uygulanmış ve olumlu neticeler alınmıştır.

2) Suverül ekalim (Takvimul Buldan): Coğrafya ile ilgili bilgileri içeren kitabıdır.

3) Kavâri'ül Kur'an Garibul Kur'an Nazmül Kuran: Tefsir ile ilgili eseridir.

4) el-İbane an iled'diyane : Dinler tarihi ve kelam ile ilgili eseridir.

5) es-Sema ve'l Alem : Bu eserin bir bölümünü vezir Ebû Cafer el-Hâzin'e ithaf etmiştir. Bu eserde astronominin mekanik zemininin tahlili vardır.²¹¹

6) Edebüs - Sultân ve'r-ra'iyye: Fazlül Melik, Kitabü's-Siyaseti'l-Kebir: Yönetim esası ile ilgili siyaset felsefesi özelliği taşır.

ac) el- Ceyhani (v. 942 / Meşhur İslâm Coğrafyacısı ve Sâmanî Veziri) :

Hayatı ve yazdığı eserler hakkında fazla bilgi yoktur. Ceyhani, Sâmanî hükümdarı Nasr bin Ahmed'in (914-943) hizmetine girip, vezir oldu. Ceyhani felsefe, astronomi gibi ilimlerde yetenekli ve geniş bilgi sahibi bir insandı.²¹² Özellikle coğrafyaya olan merakı onu bu alanda çalışmaya teşvik etmişti. Özellikle Sâmanî başkentine uğrak vermiş olan seyyahlardan, geldikleri bölgelerin iklimsel özellikleri hakkında bilgiler edinmişti. Onun coğrafya kitabı olarak yazdığı eser diğer yazılan eserler gibi "Kitabu'l Mesalik ve'l Memalik adı taşımaktadır. Bahsettiğimiz gibi, "o, yabancıları toplayıp, onlara memleketleri, oraya giden yollar, yıldızların o memleketteki yükseklikleri ve o bölgelerin genişlikleri hakkında sorular sordu. Bu suretle o, yıldızlar ve gök kubbenin tavır ve hareketi hakkında sağlam bilgi sahibi olmayı düşünüyordu. Dünyayı yedi iklimsel bölgeye bölmüş ve herbirine bir yıldız tayin etmiştir. Bu kitap yıldızlar ve geometriden . halk için lüzumlu olmayan maddelerden bahseder. Hind

²¹¹ Kutluer, 414.

²¹² Rıza Kurtuluş "Ceyhani" T.D.V., İ.A., VII, İstanbul, 1993, 467.

putlarını ve Sind harikalarını anlatır. Vergiler ile gelirleri sayar. Eyaletleri saymaz ve askeri kuvvetlerin bölünmesinden bahsetmez: şehirler hakkında fazla bilgi vermez."

Yazar, eserinde ayrıca doğu-batı kuzey-güney istikametindeki yollardan ve bu yollar üzerinde bulunan ırmak, dağ, ova, tepelerden bahseder. Kitap uzun olmasına rağmen önemli şehirler kitapta atlanmıştır. Ceyhani eserini telif ederken birinci el kaynaklardan bilgi toplamış, Hurdazbih'in Kitabı'l-Mesalik ve'l Memalik" adlı eserinden de yararlanmışır.²¹³

ad) el-Farabi (v. 950 / İslâm Felsefecisi)

Türkistan'ın Farab şehri yakınlarındaki Vesiç'te yaklaşık 871-72 yılında doğduğu sanılmaktadır. Babasının Vesiç kalesi komutanı olduğu dışında, ilk döneme ait daha fazla bilgi mevcut değildir. Sâ mâni Devletinin önemli bir ilim ve kültür merkezi olan Farab'ta eğitimini tamamlamıştır. İlim tahsilinden sonra bir süre kadılık yapmış olmasına rağmen, seyahat edip, ilmini arttırmaya çalıştı. Sırasıyla Buhara, Semerkand, Merv, Belh gibi dönemin önemli kültür merkezlerini gezdikten sonra Bağdat'a gitmiş orada meşhur Arap alimi İbnü's-Serrac ile karşılaşmıştır. Farabi Bağdat'ta Nesturi bir Hristiyan olan, mütercim ve şarih Ebû Bişr Matta bin Yunus'tan mantık okumuştur.

214

Yaklaşık yirmi yıl Bağdat'ta kalan ve eserlerinin çoğunu burada kaleme alan ilim adamı Dimeşk'e gider ve burada 950 yılında vefat eder.

Eser ve Görüşleri : "İhsâul-Ulum" adlı eserinde kendi dönemindeki ilimleri tasnifini yapmıştır. Filozof öncelikli olarak ilimleri beş ana başlık altında ele alır ve her ilmin kapsamında diğer ilimleri sıralar. Bu sıralama : 1- Dil: Sarf, nahiv 2- Mantık: Organon'un kapsamında yer alan sekiz kitap 3- Matematik, aritmetik, geometrik optik, astronomi, müzik, mekanik 4- Fizik ve Metafizik (buradaki fizikten maksat Aristo'nun tabiat ilimleri alanındaki sekiz kitabıdır. 5- Medeni ilimler : Ahlak, siyaset, fıkıh, kelam şeklindedir.

²¹³ Barthold, Türkistan, 13-14.

²¹⁴ Mahmut Kaya, "Farabi", T.D.V. İ.A., XII, İstanbul, 1995, 145-146.

Farabi, en büyük başarısını hiç şüphesiz, mantık alanında göstermiştir. Özellikle Yunan felsefesinin önde gelen üstadlarından olan Aristo'nun "Organon" adlı eseri üzerinde durmuştur. Mantık içerisinde yer alan kıyas ve ispat teorisi ile ilgili problemleri çözme başarısını göstermiştir. Mantığın her bölümü için müstakil eserler vermiş bu başarısından dolayı kendisine "Muallim-i Sani" denilmiştir. Mantığı "kavramlar" ve "hükümler" (önergeler) diye ayırması bu alanda bir ilk sayılır. Çünkü, böyle bir ayırım önceden yapılmamıştır.

Farabi dil ile mantık arasında bir ilişki bulunduğu üzerinde ısrarla durmuştur. Ona göre dil bilgisi, hatasız konuşmanın, mantıkta doğru düşünmenin kurallarını vermektedir. Dil dışı mantık, iç konuşmadır. Gramer bir milletin diline ait özelliklerden oluştuğu için sınırlıyken, mantık evrenseldir. Farabinin mantığa sarsılmaz bir güvenle bağlandığı aşıkardır. Öyle ki; sıradan bir mantık probleminden hareket ederek metafiziğin en karmaşık meselelerini gündeme getirir ve mantık açısından bunları çözümlemeye çalışırdı. Öte yandan, batıda Kant'la birlikte önem kazanan önergelerin analitik ve sentetik olmak üzere iki kategoride değerlendirilmesi gerektiği düşüncesi Farabi tarafından yüzyıllar önce ortaya atılmıştır.²¹⁵

Farabi'nin ilahiyat alanındaki görüşleri İbni Sina üzerinde büyük bir etki meydana getirmiştir. Ona göre, Tanrı zatı varlığını gerektiren yahut varolmasında bir illetten müstağni bulunan, ya da varlığı zorunlu olan "şey"dir.

Farabi'nin Allah anlayışının merkezinde tevhid ve tenzih vardır. Bu çizgi İbni Sina vasıtasıyla devam ettirilmiştir. Yine Farabi'ye göre Allah'ın varlığı apriorik olarak insanın zihninde mevcuttur. Bu haliyle Allah'ın ispatı iki şekilde oluyor a) Ontolojik delil b) Kozmolojik delil.²¹⁶

Ontolojik delil apriorik özellik arzeder. Kozmolojik Deliller içerisinde, hareket, imkan, fail-sebep delilini görürüz. Ayrıca eserlerinde Tanrının sıfatları, Tanrının

²¹⁵ Kaya, 147-148.

²¹⁶ Necip Taylan, İslam Düşüncesinde Din Felsefeleri, İstanbul, 1994, 113-115.

bilinmesi. Tanrı-alem ilişkisi üzerinde kafayı yormuş, birçok insanın zihnini meşgul eden kötülük problemi üzerinde durmuştur. Kötülüğün mutlak olmadığını (izafi olduğunu) hayra göre eksiklik olduğunu belirterek, amentü esasları içerisinde yer alan "Herşey ve oluş Allah'ın kader ve kazası iledir, kötülükler de ondan ²¹⁷ prensibini uzlaştırmıştır. Onun bu görüşü aynı zamanda Mâverâünnehr ve Doğu İran'da varlığını devam ettirip, iyilik ve kötülük tanrısı anlayışını kabul eden dualist öğretilere bir reddiyedir.

Farabi "Medinetül Fazıla" adlı eserinde yüzyıllarca hayali kurulan erdemli toplum olma rüyasını dile getirir. Ona göre devleti yönetenler bilgili, erdem sahibi insanlar olmalıdır. Böylelikle o, bir nevi entellektüel özelliklere sahip kimselerin oligarşisini istemektedir.

ae) el-Harizmi (v. 997 / Ansiklopedist) :

Hayatı hakkında fazla bilgimiz olmamakla beraber Harizm'li olduğu bilinmektedir.²¹⁸ Harizmi'yi meşhur eden ve bilinen tek eseri "Mefatihul Ulûm" dür. O, eserini Sâ mânilerin ilim adamlarını seven, onları koruyan ünlü baş veziri Ebû'l Hasan Ubeydullah Ahmed el-Utbi'ye ithaf etmiştir. Utbi'nin 977 yılında bu makama geldiğini düşünecek olursak, eser bu yıllarda yazılmış olmalıdır. Eser doğal bilimler ve İslâmî konuların her kesimini (hukuk, gramer, hadis gibi) ele alan küçük ansiklopedi türündedir.²¹⁹ Eserde Nişabur, Semerkand, Belh ve Başkent Buhara olmak üzere, felsefeci, astronomi alimi ve diğer ilim adamlarından bahsetmektedir. Eserin içeriği bununla sınırlı değildir. Harizmi'ye göre eserinin okuyucu kitlesi; lûgat ilminin tek başına kafi gelmeyeceğinin farkına varmış edebiyatçıların yanısıra, çeşitli bilgi ve becerileri kazanma konusunda ihtiyaçları gözardı edilemez olan katiplerdir. O dönemin katiplerinin sadece dini ve edebi ilimleri bilmekle yetinemeyeceğini farkederek yazar, eserine kamu yönetimi, maliye, bayındırlık, mühendisliğe ait temel bilgiler,

²¹⁷ Taylan, 118.

²¹⁸ İlhan Kutluer, "Harizmi", T.D.V. İ.A., XVI, İstanbul 1997, , 222.

²¹⁹ Frye, Bukhara, 107.

astronomi vb. ilimleri almıştır. Ansiklopedik eser yazabilmek için Arapça ve Farsça'ya hakim olan müellifin birçok konuda Yunanca kaynaktan yararlandığı düşünülebilir. Eserinde dikkat çeken nokta, İslâm çıkışlı bilgilerle yabancı orjinli bilgileri bir ansiklopedi içerisinde toplanmış olmasıdır. Eseri iki bölümden oluşur. "Altı babtan oluşan birinci bölümde fıkıh, kelam, nahiv, hitabet, şiir, aruz ve ahbar (tarih) ilimleri vardır. Burada dikkat çeken nokta, Harizmi'nin temel İslâmi ilimler olarak yalnızca fıkıh ve kelamı sayması, tefsir ve hadise bu şemada yer vermemesidir.

Harizmi'ye göre yabancı ilimlerde alt ilimler felsefenin etrafında kümelenmiştir. Felsefe, ona göre bir ilimler sistemi olarak kabul edilmiştir. Felsefe başlığı altında ilimler "Nazari" ve "Ameli" olmak üzere iki kısma ayrılmış, nazari ilimler içerisinde metafizik, fizik ele alınırken, ameli ilimler içerisinde ahlâk ve siyasete yer vermiştir.²²⁰

af) er-Razi (v. 932/ İslâm Filozofu)

Razi, ortaçağın mühim kültür merkezlerinden olan ve Tahran yakınında bulunan Rey şehrinde doğdu. Batı dünyasında "Rhazes" adıyla şöhret buldu. Batılılar muhtemelen onu tefsirci Fahrüddin Razi ile karıştırmamak için böyle bir yol seçmişti. Tabiat ilimlerinde, özellikle de tıp alanındaki öneminden dolayı kendisi İslâm dünyasında Calenos'a (Galen) ünvanını ile de bilinir.²²¹ İslâm felsefe tarihinde tabiat felsefesinin kurucusu olarak da bilinen Razi, 932 yılında Rey'de ölmüştür. Razi'nin aşırı şekilde rasyonalist oluşu, bir dönem kendisi hakkında ağır ithamların yapılmasına neden olmuştur.

Razi, İslâm'ın metafizik düşünce tarihi bakımından önemli bir yere sahiptir. Onun sistemi beş ezeli prensip üzerine kurulmuştur. a) Evreni yaratan (le demiurge) b) Evrensel ruh c) İlk madde (metaria prima) d) Mekan e) Zaman ²²² Razi'ye göre evreni yaratan Tanrı'dır ve ona herhangi bir eksiklik atfedilemez. O herşeyi ile mükemmeldir. O kemal sahibi ve saf akıldır. Tanrı, herşeyi var eder, hiçbir şey O'nun

²²⁰ Kutluer. 222-223.

²²¹ Taylan, 66.

²²² Henry Corbin. İslâm Felsefesi Tarihi (Çev: Hüseyin Hatemi) İstanbul, 1994, 255.

kudretinin dışında değildir, hiçbirşey O'nun iradesine karşı gelemez. Nefs, sadece tecrübe edilen şeyleri bildiği halde, Tanrı herşeyi tam bilir, ruhu akıl ve idrak ile doldurmuştur. Filozofun bu düşüncesinde İslâm akidesi bakımından bir terslik yok gibi görünse de, dört unsuru ezeli olarak kabul edişi birçok İslâm alimi tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Ruhun ezeli oluşu ve zevk almak için bedenlere yerleştirilmiş olması iddiası, Yunan felsefesi izlerini göstermektedir. Razi'ye göre ilk madde hacmi bulunan atomlardan meydana gelmiştir. Atomlar parçalanan en küçük parçadır (zerre - cüzü lâ yetecezza) Ona göre, madde ezelden beri mevcuttur. Çünkü bir şeyin yoktan geldiğini kabul etmek mümkün değildir. Bu alemdeki herşey yaratma yoluyla değil, terkip yoluyla meydana getirilmiştir. Bunun delili de şudur: Tanrı ezeli olarak sani'dir. Sâninin bulunmadığı hiçbir zaman yoktur. Bu durumda O'nun sun'u maddede ortaya çıkar. Öyleyse madde de kadimdir. Bu, Tanrının varolan ortaya çıkan kudretinin delilidir. Bir başka ifade ile yaratılmış maddeye şekil verme meselesi sadece ondan önce bulunan bir yaratıcıyı değil, aynı zamanda bu fiilin kendisinde ortaya çıkacağı bir maddeyi gerektirir.²²³

Razi'nin bu görüşü açık bir şekilde Yunan felsefesi etkisini gösterir. Çünkü, Yunan felsefesinde atomcular olarak bilinen ve başı Demokritos ve Epikür'ün çektiği bir gurup bu düşünceyi yüzyıllar önce belirtmişti. Gerçi onlar Tanrı'nın varlığını inkar etmekle Razi'den ayrılmakta, maddenin ebedi olduğunu ileri sürmekle örtüşmektedirler.

Razi mekan ve zaman konusunda da ezellilik fikrini ileri sürmüştür. O, zamanı mutlak ve sınırlı diye iki kısma ayırmıştır. Bu ise, Zervani kozmolojisinde "sınırsız zaman, kıyasız zaman" hükmü arasındaki ayrıma benzemektedir.²²⁴ Böylelikle onun Zervani kozmolojisinden etkilendiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

---

²²³ Taylan, 67-68.

²²⁴ Corbin, 256.

ag) İbni Sina (v. 1037 / İslâm Tıp Alimi, Felsefeci)

İbni Sina, Buhara yakınlarında Afşana köyünde hayata gözlerini açmıştır. Babası Belh'ten gelme, bürokraside görevli bir kimse olup, İsmailî sempatizanıydı.²²⁵ İbni Sina küçük yaşına rağmen yetenekli bir çocuktur. Tıp ve ilaçlar konusunda küçükten beri meraklı olup, Sâ mâni hükümdarı II. Nûh bin Nasr'ı iyileştirmişti. Genç birinin hastalığa tedavi bulması Sâ mâni hükümdarını çok etkilemişti. Neticede onun ünlü saray kütüphanesini kullanmasına müsaade edildi. O zaman, Sâ mâni saray kütüphanesi gerçekten eşine rastlanmayacak el yazmaları ile doluydu. İbni Sina, buradan imkanı elverdiğince yararlanmıştı. İbni Sina kraliyet kütüphanesini anlatırken, kütüphanenin odalardan meydana geldiğini, her bir odanın belirli ya da özel yazmalar için ayrıldığını söylemiştir. Örnek olarak odalardan birinin İslâm hukuku ile yazmalara ayrılırken, diğer birinin şiirler için ayrıldığını belirtmişti.²²⁶ El yazmalarının kutularda saklanması ve kopyalarının çıkarılması o zamanın şartları için oldukça ilginç uygulamadır. Kağıtların, bol miktarda bulunması, onların diğerlerinden (parşümeden) daha ucuza mâledildiğini gösterir.

İbni Sina'nın tasvir ettiği eşsiz yazmalara sahip olan hükümdarlık kütüphanesinin bilinmeyen bir sebepten 998 yılında yanması İslâm kültürü için büyük bir kayıp olmuştur.²²⁷ İbni Sina ilmi ve fikri gelişimini sadece hükümdarlık kitaplarından sağlamayıp, Buhara'da bulunan kitapçı dükkanlarından da istifade etmiştir. Hatta o, Aristo'nun görüşlerini anlamasını sağlayan; Farabi'nin eserini burada bulduğunu söylemiştir.²²⁸ Sâ mâni ülkesinin 999 yılında işgale uğraması, 1001 yılında babasının vefat etmesi İbni Sina'yı 1004 yılında Harezm'e gitmeğe zorladı. Burada el-Biruni ile buluştu. Altı yılını burada geçirdikten sonra Rey, Hemedan ve

---

²²⁵ Frye, Bukhara, 107.

²²⁶ Frye, Bukhara, 59.

²²⁷ Frye, Bukhara, 107.

²²⁸ Frye, Bukhara, 58.

İsfahan gibi şehirleri gezdi. 1037 yılında Hemedan'da vefat etti. Mezarı hala buradadır.²²⁹

İbni Sina İslâm dünyasında yetişen en büyük tıpçılardan sayılmaktadır. "el-Kanun fi't -Tıb" adlı eseri yüzyıllar boyu batı üniversitelerinde okutulmuştur. Kendisi batıda "Avicenna" ünvanı ile bilinmekteydi. Felsefe, tıp, geometri, astronomi, ilahiyat, felsefe ve güzel sanatlarda yazdığı diğer eserler. çalışmalarının sayısını doksan dokuza çıkarmıştır.²³⁰

İbni Sina, İslâm dünyasında, felsefe ve ilahiyat alanındaki fikirleri tanınmıştır. Aristo'dan etkilenen ve bu etkiyi de Farabi'nin eserlerinden alan İbni Sina'ya göre metafizik "ilk felsefedir". Aynı zamanda konusu itibari ile ilahidir. Din ve Ahlak felsefesi, insanın kainattaki yeri, Tanrı ile olan ilişkileri incelenecek temellerdir. Alime göre, hikmet iki kısma ayrılır Nazari hikmet, ameli hikmet²³¹.

"Filozofumuz her iki hikmeti kendi içinde kısımlara ayırır. Buna göre ameli hikmet: a) Medeni (siyaset) b) Menzili(ev yönetimi) c) Hulki (ahlaki) kısımlardan ibarettir. bunların ilkeleri ilahi şeriattan alınır. Nazari (teorik) hikmet ise a) Tabii (el-ilmül Esfel) b) Riyazi (el-ilmül evsat) c) İlk Felsefe (el-ilmül ulâ) diye taksim edilir ve bu üç ilim varlığın bütününe içine alır. İlahiyat bunun bir kısmıdır. O da rububiyet bilgisidir. Anlaşıyor ki, filozofumuza göre varlıklar içerisinde nefsin bilici gücü sadece kendisinde bulunan insan, bu güç sayesinde nihai gayenin saadet (mutluluk) olduğunu bilir. Bu hususta ona peygamber ve filozoflar yardımcı olur Nazari hikmetten gaye ise insani fiillerle ilgili olmayan varlık hakkında, kesin bilgi vermektir. Burada sadece bir bilgi ve görüşün meydana çıkması esastır."²³²

Ona tıpçı ünvanının verilmesine neden olan el-Kanun fi't - Tıb'ba gelince; "On ikinci asırda Cremona'lı Gerard tarafından latinceye tercüme edilen el-Kanun (Canon), ansiklopedik muhtevası, sistematik tanzimi ve felsefî planı sayesinde kısa zaman

²²⁹ Frye, Bukhara, 107.

²³⁰ P.K. Hitti Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi (Çev. Salih Tuğ) IV, İstanbul 1995, 562.

²³¹ Taylan, 178-179.

²³² Corbin, 300.

zarfında aranan bir kitap oldu. Onbeşinci asrın son otuz yılı içinde onbeş latince tercümesi neşredilmiş ve bir de İbranice çevirisi yayınlanmıştı. Bu kitap iledir ki Pleurisy (göğüs zarı iltihabı, zatülcenb) mediastinitis (akciğer ve kalp zarının dışında ve bu anda kalan sahada görülen parazitler bir hastalık) 'in ilmî yönden teşhisi ve tanıtılması yapılmış ve bunun sebebi olarak da bir çeşit bağırsak kurdu gösterilmiştir. Onikinci asırdan on yedinci asra kadar bu eser, batı ülkelerinde tıp ilmine giden yolda, baş rehber rolü oynamıştır. Bugün bile zaman zaman müracaat edilen bir kitaptır.²³³

ah) en-Nerşahi (V. 959 / Sâ mâniler Dönemi Tarihçisi)

Nerşahi. Sâ mâniler döneminde yaşamış ve Tarihu Buhara adlı eseri ile tanınmış bir tarihçidir. Bu eseri Nûh bin Nasr'a (943-954) ithaf etmiştir. Eser, Arapça'dır. Konusu itibarı ile Buhara ve özelliklerinden bahseder. Sâ mâniler dönemi ile ilgili olarak elimizde mevcut birinci el kaynaktır. Eser takdimden sonra Buhara'nın kadılığını yapmış kişilerden bahseder. Kitapta yer alan ikinci konu Buhara'da yöneticilik yapmış bayan melikedir. Buhara ve ona bağlı olan yerler üçüncü konudur. Zikru Beytü't-Tiraz başlığı altında dönemin ekonomik hayatı anlatılmıştır. İslâm öncesi ve sonrası dönemde sosyal hayat için önemli bir yer alan Suk-ı Mah bölümü sosyal hayata ışık tutar. Buhara'nın isimleri kısmı, Erek kalesi, Buhara'da yöneticilik yapan hükümdarlar kısmı diğer göze çarpan bölümlerdendir. Buhara ve ona bağlı yerlerin Haracı, Kanpirak olarak adlandırılan Sur, Buhara'daki ribatlar kısmını hemen, Buhara'da Gümüş dirhem basılması konusu takip eder. Buhara'nın fethi konusunda İslâm fetihleri üzerinde durulmuştur. Sonraki bölümünde Kuteybe bin Müslim'in Buhara'yı fethi üzerine dikkat çekilmiştir. Kuteybe'nin fetihlerinden sonra Buhara'da İslâmın yayılması ve Mescid Camii yapımı hakkında bilgiler yer alır. Bayram namazgahı, Buhara'nın Arap ve İranlılar arasında taksim edilmesi diğer bölümlerdir.

Sâ mânilere ait bölüm, "Sâ mâniler Ailesi ve Soyları" adlı kısımda yer almaktadır. Kitabın ilerleyen bölümlerinde Sâ mânî soyuna ait bilgiler vermeye devam

---

²³³ Hitti, 563.

edilmektedir. Sâ mâniler ailesinin yöneticiliğe başlaması bölümünde, Abbasiler döneminde Horasan'da çıkan bir isyan ve bu isyanın bastırılmasında Sâ mânî soyundan gelen kişilerin oynadığı rol üzerinde durulmaktadır.

Emir İsmâ il bin Ahmed'in yöneticiliği, Buhara'ya girişi²³⁴ kardeşi ile olan mücadelesinden bahsedilir. Ahmed bin İsmâ il dönemi, Nasr bin Ahmed zamanı, Nû h bin Nasr, Abdû melik, Salih Mansur bin Nasr, II. Nû h bin Mansur²³⁵ dönemi ile kitap bitmektedir.

ai. el-Mâtüridî (v. 944)

Asıl adı Ebu Mansur Muhammed bin Mahmud el-Matüridî'dir. Mâ verâ ünnehr bölgesinde Semerkand'ın²³⁶ Matürid kasabasında doğmuştur. Matüridî'nin yaşadığı dönem, dinî hayatın canlılık arzettiği bir zamandır. Bistami, Cüneyd Hallac gibi tasavvuf erbabı bu dönemde yetişmiştir²³⁷.

Matüridî'nin yıldızı Sâ mâniler'in güçlü yönetim devrinde parlar. Semerkand ve civarı o zamanlar ilmî bir muhittir. Bu devir ve muhit içerisinde yetişen Matüridî, İslam Dininin anlaşılması ve savunulmasında önemli bir rol oynamış, kendini İslam dünyasına kabul ettirmiştir²³⁸.

Matüridî. Sünniliği savunan ve bu sebeple mantikî deliller sunarak bir ekol oluşturan İslam alimidir²³⁹. Sünni kelamının esaslarını ortaya koyan Matüridî'dir. Onun formüle ettiği esaslar Türkler tarafından benimsenmiştir. Durum böyle olunca Türkler fıkhıta İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin mezhebinde karar kılarken, itikatta da Matüridî'ye intisap etmişlerdir.

Türklerin arasında yer eden bu Hanefilik-Matüridî'lik ilahi irade ve cüzi irade, yani insan aklı arasında diğer mezheplere göre ahenkli bir denge kuruyor, ilahi emir.

²³⁴ Nerşahi, 112-116.

²³⁵ Nerşahi, 131-141.

²³⁶ H.H. Scheader, "Semerkand", İ.A., X, İstanbul, 1966, 468.

²³⁷ Ahmet Emin, Zuhru'l-İslam. IV. Kahire, 1964, 91.

²³⁸ A. Vehbi Ecer, Türk Bilgini Matüridî, Ankara, 1978, 18-19.

²³⁹ D.B. McDonald. "Matüridî", İ.A. VII, İstanbul, 1970, 404.

akıl ve delillerle ispat yoluna gidilerek şeriat akli plana intikal ettiriliyordu. Onun hukukî muhtevası daha ziyade Türk örf ve âdetlerinden alınıyordu²⁴⁰.

Matürîdî'nin ömrü boyunca hep Mâverâünnehr şehirlerinde kaldığı, eğitimi burada tamamladığı, eserlerini burada yazdığı rivayet edilmektedir. Nihayetinde Sâmerkand'da vefat etmiştir²⁴¹.

Onun eserleri daha çok tefsir, kelim ve usûl üzerinedir. En önemli iki eseri: Kitabu't-Tevhid ve Tevilat el-Kuran'dır²⁴².

5) DİL VE EDEBİYAT

X. yüzyılda Buhara'da bulunan Sâmânî sarayı, Doğu İran kültürünün etki alanındaydı. Bazılarına göre bu dönem Yeni İran Rönesansı'nın ortaya çıktığı bir zamandır. Bu kültürel gelişim sadece Buhara ve civar şehirlerle sınırlı kalmayıp, tüm Doğu İran platosuna yayıldı. Aslında rönesansla kastedilen şey genelde hoş bakılmayan ve Arap İslâmına karşı bir İran milliyetçilik reaksiyonudur.²⁴³ Yeni bir sentez girişimi olan bu hareket sayesinde İslâm kültürü salt Arap anlayışından sıyrılarak daha evrensel bir kültüre doğru yol aldı. Sâmânîlerin en büyük başarısı da zaten bu olmuştur. Onlar uzlaşmaz gibi gözüken İslâm dini ile İran kültürü arasında bir ahenk sağlamayı başardılar. İran dili ve edebiyatının en üst düzeyde olduğu dönem hiç kuşkusuz X. yüzyıldır. X. yüzyılda eserlerini Arapça veren coğrafya alimleri Sâmânîler döneminde Buhara'da Farsça kadar, Soğd dilinin de konuşulduğunu iddia etmişlerdi. Böyle bir iddia zayıftır. Çünkü o dönemde Soğdça köylü kesiminin bir kısmının konuştuğu ölü bir dildir.²⁴⁴ Bu dönemde Farsça yanında kullanılan diğer bir dilde Arapça'ydı. Arapça sadece namaz ve törenlerde değil, aynı zamanda dini konular üzerinde yapılan yazışmalarda, adli tutanaklarda, bilim ve felsefede kullanılırdı. İsmâîl bin Ahmed zamanında Buhara'ya üşüşen ilim adamları görülürken.

²⁴⁰ Güngör, 206.

²⁴¹ R. İhsan Eliaçık, İslâmın Yenilikçileri I, İstanbul, 2000, 285.

²⁴² Eliaçık, I, 286.

²⁴³ R.N. Frye, "Development of Persian Literature Under the Samanids and Qarakhanids" İslâmîc Iran and Central Asia 7th - 12th Centuries, Londra, 1979, 69.

²⁴⁴ Frye, Bukhara, 60.

diğer yandan Mâverâünnehr'den Bağdat'a giden alimler mevcuttu. Bağdat ve Samarra bir nevi Soğd ticaret kolonisi olup, geçici Abbasi başkenti neredeyse Orta Asya şehriydi. Mâverâünnehr'den gelip Bağdat'ta yaşayan ve Arapça eserler veren şair ve yazarlar mevcuttu.

İslâm öncesi dönem, ya da eski dönem değil; X. yüzyılın diliyle yapılan çeviriler önemli bir ayrıntı olarak öne çıkmaktadır. Anti-Arabist görüşleri ile dikkati çeken ve edebi türde ürünler veren "Şuubiye", halifelik topraklarının bir başından diğer başına kadar büyük bir kitleye sesleniyordu.

Şiirler Müslümanların eseri olmasına karşın İslâm dışı öğelerle de alakalıydı. Kullanılan dil Farsça'ydı. Farsça eserler veren şairlerin önündeki en büyük engel yerel olarak tanınmanın verdiği sıkıntıydı. Onlar, Arapça'ya yaptıkları çevirilerle halifelik topraklarının bir ucundaki insanlara ulaşma imkanına sahip oldular.

Bir çevirmenin "Halk, Arapçayı öğrenmek hususunda tembeldi" sözlerinde belirtilen nedenden dolayı birçok Arapça nesir, Farsça'ya çevrildi.²⁴⁵ Bu çevirilerin büyük bir bölümü Taberi tefsirinin, ya da Kuran'ın yorumu ve aynı müellifin tarihinin Farsça'ya çevirisinde olduğu gibi, Sâmanilerin son zamanlarında yapıldı. Her iki çeviri de Emir bin Nûh'un (961-976) veziri olan Belâmi'nin oğlu tarafından emredildi. Çevirilerin çoğunun gerekçesini tahmin etmek zor değildir. Fakat şiir başlı başına bir meseledir. Günümüzdeki Arapça şiirden daha ziyade, eski ve klasik şiirlerin Farsça'ya çevirisi özel bir anlama sahipti. İslâmın ilk dönemine ait şairlerin yazmış oldukları şiirler, Sâmaniler yönetimi altında Farsça'ya çevrildi. Fakat bugünkü anladığımız manada Arap şiiri X. yüzyılda çevrilmemişti. Yerli İran şairleri, o dönem için Arapça, ya da Farsça; sahip oldukları şiirleri yazıyorlardı. Onların Arapça şiirlerini yerli Arapların şiirlerinden ayırt edebilecek bir kriter mevcut değildi.

Sâmaniler döneminde saray ve çevresinde kullanılan Yeni Farsça yapı bakımından basitti. Oysa bu dönemde "Farisi" terimi basitten çok süslü ve çoğunluğu

²⁴⁵ Frye, Persian Literature, 70-71.

Arapça kelimelerle karışık yeni Farsça modelinin işaretiydi. Bu sonuncu tarz baskın oldu. Netice de Darice yazmalarda kaldı. Nûh bin Nasr'ın 950 yılında Sinbad kitabının Darice'ye çevrilmesini emretmesi bunun en ilginç örneğidir. Fakat iki yüzyılı aşan bir müddet sonra Darice'den Farsçaya çevrildi (Takriben 1160). Darice'nin tercih edilmemesinin sebebi açıktı. Popüler olamamak. Basit Dâri metinleri, eski ve unutkanlık yolu üzerinde bulunduğu için dil olarak tercihe şayan görülmemiştir. Bazı alimler, Rudeki gibi şairler tarafından okunan, yazılanlara bakıp Pehlevi'nin Orta İran dili olduğunu düşündüler. Bu ise tamamen ihtimal dışıdır. Buhara'da bulunan Zerdüşth rahiplerinin varlığı da probleme açıktır.²⁴⁶

Önceden zikretmiş olduğumuz Darice çevirinin Arapça'dan değil de bizzat Pehlevi'den yapıldığı iddiası vardı. Buhara'da saray çevresinde münnevverler tarafından oluşturulan eserlerin bu yolla meydana geldiğini düşünmek imkansızdır. Fakat böyle birşey varsa, o, antika özelliğe sahip önceki döneme ait çalışma olup alışılmış değildi.

Doğu İslâm dünyasında o dönem için edebi sınıf; dini liderlerden, katiplerden ve bürokratlardan oluşmaktaydı. Yazışmalarda da tercih edilen Yeni Farsça idi. Sâ mânî bürokrasisinde İsmâ il bin Ahmed döneminde Arapça yaygınlığını devam ettirir gibi gözükse de kısa bir müddet zarfında Farsça Arapça'nın yerini aldı. Sâ mânîler'in yıkılışından sonra da Farsça kullanılmaya devam etti. Gazne Devleti hükümdarlarından biri olan Gazneli Mahmud, 1014 yılında bütün bürokratik yazışmalarda Farsçanın yerine Arapçanın kullanılmasını emretti. Fakat değişim yaygın değildi ve uzun sürmedi.²⁴⁷ Buna rağmen Gazne sarayında Arapça'nın etkisi her zaman için Sâ mânî Buhara'sından daha şiddetli olmuştur. Yeni Farsça, Sâ mânîler döneminde başladığı yolculuğuna Karahanlılar döneminde de devam ederek XII. yüzyılda halkın rağbet ettiği bir dil oldu.

²⁴⁶ Frye, Persian Literature, 71-72.

²⁴⁷ Frye, Persian Literature, 72-73.

Daha sonra kurulan Türk devletlerinde hükümdarlar sahip oldukları lehçeleri konuşmalarına karşın, yazılı iletişim dili Farsçaydı. Teolojik ve felsefi yazılarda ve tefsir alanında Farsça yaygınlaşmasına rağmen Arapça varlığını korudu. Yazışmalarda Farsça'nın Türk lehçelerine karşı baskın bir rol oynamış olması, bu döneme kadar kendi dilini. sistemini oturtmasından ileri gelmiştir. Daha sonra, çoğu Arap edebiyatının gözdeleleri sayılan nadir ve eski olan Arapça ibareler ile Farsça daha süslü hale geldi. Daha sonra Arapçayı Farsça'dan temizleme çabaları, İngilizce'den Fransızca'yı temizlemek kadar verimsizdi.²⁴⁸

a) Bazı İsimler

aa) Rudeki (Rubai tarzının ilk örneğini veren şair) :

Emir II. Nasr'ın sarayının değerli kişilerinden biri de Ebû Abdullah Cafer bin Muhammed Rudeki idi. Belki de ismi Semerkand'ın doğusundaki Rudek köyünden gelmektedir. Yaşamı hakkında fazla şey bilinmemekle birlikte I. Nasr zamanında mesleğinin zirvesinde olduğu kesindir. Nûh bin Nasr'ın hükümdarlığından kısa bir zaman önce hayata gözlerini yummuştur. Rudeki kariyerine geleneksel halk şairi, derleyici ve şiir söyleyen biri olarak başlar. Buhara'ya ne zaman geldiği konusunda herhangi bir bilgiye sahip değiliz. O, yazdığı şiirlerle Nasr'ın ilgisini çekti. Hükümdar ona karşı fazla lütfekar davranmıştır. Bununla birlikte hayatının sonlarına doğru gözden düşüp saraydan ayrılmak zorunda kalmıştır. O dönemde heteredoks düşüncenin önde gelen liderlerinden olan Nehşabi'ye olan hayranlığı, onu bir anda sevenlerinin gözünden düşürmüştür. Rudeki siyasî ve dini inanışları bir yana, erken Fars edebiyatının en büyük şairi olarak sayılmaktadır. Öyle ki kendinden sonra gelen şairler onun tarzını taklit etmiş bir çoğu bu sayede şöhret bulmuştur. Şüphesiz onun şiirleri daha sonraki kuşaklara notlarla, antolojilerle ya da daha sonraki yazarların sözlüklerinde muhafaza edilerek ulaştırılmıştır.²⁴⁹ Rudeki'nin rubailer konusundaki ustalığını kaside yazma konusunda da görmekteyiz. O, farklı ölçü ve vezin şiirlerinde

²⁴⁸ Frye, Persian Literature. 73.

²⁴⁹ Frye, Bukhara. 63-64.

kendisini kollayan ve himaye eden emiri övmekle kalmayarak aynı zamanda, kadeh şarap gibi motifleri şiiri içerisine serpiştirmiştir. Bununla birlikte Rudeki'nin şiirleri özelliği ve manası bakımından basit kolay anlaşılır tarzdaydı. Edebiyat çevreleri, Rudeki'yi lirik (coşkun, şiirler yazan) şair olarak bilir. Daha sonraları Rudeki tarafından kullanılan genel formun yayılması problemi uzun yıllar tartışılmıştır. Doğal olarak bu sorunun cevabı kesinliğe bağlıdır. Bir çok manaya gelen gazel terimini erkek, ya da kadın aşkı ile ilişkilendirirsek, o zaman bu formun ilk temsilcisinin Rudeki olduğu ortaya çıkar. Eğer dar manada teknik gelişimi üzerine yoğunlaşırsak Hafız'ın ustalık eserleri olarak gösterilenler gibi, bu Rudeki zamanında mevcut değildi.

Duyguları heyecanlandıran Rudeki'nin yeteneğinin nasıl oluştuğu konusunda hikayeciler bir çok örnek anlatır. O, ordu yöneticilerinin evlerinden uzak kalma konusunu işleyip emiri Herat'tan Buhara'ya dönmeye ikna etmişti. "Cu-i Muliyan biz seni zihninizde çağırırız / Biz arkada bıraktıklarımızı özledik" şeklinde başlayan coşkun dizeler Rudeki'ye aittir.

Rudeki'yi okuyan biri, kuvvetli bir "Pesimizm" ile çarpılacak, insan kaderinin bedbahtlığı hayatın kısıtlılığı üzerinde düşünecektir.²⁵⁰ Her ne kadar şiirlerinde pesimizm olsa da bununla birlikte hayatın kendine göre güzellikleri, özellikle de kadın, şarap temasını işler. Bu bakımdan şairin "hedonist" bir anlayışa sahip olduğunu söyleyebiliriz. Rudeki'nin zihninde Zerdüşlülükle ilgili inançlar ve İslâm öncesi değerler hakimdi. Böyle anlayış sadece Rudeki'ye has olmayıp bir çok İranlı şairde gizli ya da açık kendini göstermiştir. Bunun sebebine gelince; binlerce yıllık köklü bir kültüre sahip olan İran toplumu İslâm'ın birçok değerini kendi kültürlerine adapte etmeye çalışmıştır. Sonuçta bir çok sapkın dini görüş kendini göstermiştir. Kadın, şarap, put gibi temalar, aslında İslâm dinini tam olarak özümseyememenin ortaya çıkardığı bir problemdir. Siyasî olarak tepki kendisini II. Nasr zamanında gösterecektir. Halk

---

²⁵⁰ R.N. Frye, Bukhara, 67.

arasında, özellikle çoğunluğu Türk olan ordu üyelerinde rahatsızlık meydana getiren bu durum, II. Nasr'ın siyasî hayatını sona erdirecektir. Rudeki'nin yazmış olduğu iki satırlık şiir aslında herşeyi özetliyor. Artık çok söz söylemeye gerek yok "Yüzünü mihraba koy, ne kazandın? / Benim gönlüm Buhara ve Tarazın putları ile dir"

ab) Dakiki (v. 976)

Kendisi ve ailesi un işiyle uğraştığı için Dakiki nisbesini almıştır.²⁵¹ Her ne kadar Buhara, Belh ve Semerkand doğum yeri olarak anılmış olsa da asıl doğum yeri Tus'tur. ²⁵² Doğum tarihi kesin olarak tespit edilememiştir. Çağaniyan Emiri Ahmed bin Muhammed'i övdüğü sıralar en az yirmi, Sâmâni emiri Mansur bin Nûh'u övdüğü zamanlar en az otuz yaşında olduğu tahmin edilebilir. Bu sebeple 932-942 yılları arasını doğum tarihi olarak tahmin edilmiştir. O, Nûh bin Mansur zamanında İranlıların kahramanlıklarını anlatan "Şehname" yazmakla görevlendirilmiştir. Firdevsinin "Şehname"yi yazdığı sıralar (980-981) kölesi tarafından öldürülmüş olması, ölüm tarihinin (976-980) arası olduğunu gösterir.²⁵³ Şiirlerinde ele almış olduğu tema onun Zerdüşî dinine döndüğü söylentilerinin ayyuka çıkmasına neden olmuştur.

Birçok gazel ve kaside yazmış olan şair, bu gazel ve kasideleri Ebû Salih Mansur bin Nûh, Ebul Kasım Nûh bin Mansur bin Nûh, Çağaniyan emirlerinden Fahrüddeve Ahmed bin Muhammed'e ithaf etmiştir. "Dakiki'nin İran edebiyatına en büyük hizmeti, İran milli destanı olan manzum bir şehnameyi yazmaya başlamış olmasıdır. Kendisinden önce yazılmış olan mensur şehnamelerden üçüncüsü ve en derli toplu olan Ebû Mansur'un şehnamesinin, rağbet görmesi üzerine bu eseri manzum hale getirme görevi Nûh bin Mansur tarafından, ona verildi. ²⁵⁴ Ancak Güştasb. destanı ve Zerdüşî'nin ortaya çıkışını konu edinmiş 1000 beyitlik ilk

²⁵¹ Tahsin Yazıcı, "Dakiki", T.D.V. İ. A., VIII, İstanbul 1995, 423.

²⁵² John Rypka, The Samanids (Ed. : Karl John) Leiden 1968, 158.

²⁵³ Yazıcı, 423.

²⁵⁴ C.E. Bosworth, İslam Milletleri Tarihi, (Çev: E. Merçil-M. İpşirli), İstanbul, 1990, 128; Rypka, 153.

bölümünü (Güştasbname) tamamliyorken, Türk kölesi tarafından öldürüldü.²⁵⁵ Dakiki'nin öldürüşünde herhangi bir maksat olup olmadığı hiçbir zaman anlaşılamamıştır.²⁵⁶

6) DİNİ HAYAT

Mâverâünnehr, ilk zamanlardan beri farklı din mensuplarına ev sahipliği yapmış bir bölgedir. Bu bakımdan bölgede bir dini birliktelikten söz etmemiz mümkün değildir. Bu sebeple dini yapı homojen bir durum arz etmeyip heterojen karakterdedir. (Zerdüştlük, Maniheizm, Budizm, Nesturilik vb)

Hristiyanlık V. Yüzyıldan itibaren Sistan bölgesinde kendini göstermişti. 498 yılında Eftalitler (Akhunlar) Hristiyanlara kapılarını açarlar. İlk Nesturi merkezi Merv'dir. Burada psikoposluk kurmuşlardır²⁵⁷. İslamiyetin ilerlemesi karşısında İslam dışındaki dinler faaliyetlerini doğuya kaydırmışlardır. Sâ mâniler döneminde, Sır-Derya nehrinin güneyinde Nesturi Hristiyan cemaatleri mevcuttu. Merv'den başka Semerkand'da da Nesturi cemaatleri vardı. Harezm'de birçok Monofizit Hristiyan cemaati bulunuyordu²⁵⁸. Buhara, Semerkand ve Belh'te Yahudi ticaret kolonileri ve Maniheist cemaatler mevcuttu. Buhara yöresinde ve Harezm'de Zerdüştlük varlıklarını sürdürmekteydiler. X. Yüzyılda Buhara yakınlarında Ramus'ta bir Mecûsi mabedi hala ayaktaıdı. Buhara şehrindeki periyodik panayırılarda, muhtemelen Budist putlar satılmaktadı²⁵⁹. X. Yüzyılda ve XI. Yüzyılın başlarında, Budist mabetler yıkılmıştı. Bununla birlikte, iç kısımlarda kırsal yörelerde ve göçebelerin arasında Budizm ve aynı şekilde dualist inançlar muhtemelen bir ölçüde varlıklarını sürdürdüler. Onlar Sufilik kanalıyla ve özellikle de veli kültlerinde odaklaşan halk dindarlığı içerisinde şekil değiştirmek suretiyle varlıklarını sürdürmüşlerdir.

²⁵⁵ Yazıcı, 153.

²⁵⁶ Rypka, 154.

²⁵⁷ Jean Paul Roux, Orta Asya (Çev: Lale Arslan), İstanbul, 2001, 218.

²⁵⁸ Güngör, 213.

²⁵⁹ Nerşahi, 18.

İslâmın (Sünni anlayış biçimiyle) Türkler arasında yayılması Sâ mâniler dönemine rastlar. Sâ mâniler İslâm'a yapmış oldukları hizmetler sayesinde X. yüzyılı, Müslüman Orta Asya'nın bir altın çağı yapmayı başarmışlardır. ²⁶⁰

Sâ mâniler şehirleşmeyi hızlı ve planlı bir şekilde tamamladıklarından sosyal ve dini hayat gelişmişti. Bu durum şehir planı ile paraleldi. Şehirlerde muntazam mahalleler ve bunlar arasına serpiştirilmiş okullar, camiler mevcuttu. Buhara, Semerkant, Belh, Nişabur iç şehirleşmesinin en canlı örneklerindendi. İslâm dini sadece şehirlerde kalmayıp özellikle ticaret vasıtasıyla Türkler arasında yayılmaya başlamıştır.

İşin ilginç Sâ mânî hanedanı İranlı bir soydan gelmesine karşın halkın ve ordunun büyük bir kısmı Türklerden oluşmaktaydı. Bu sebeple ilk etapta devlet sınırları içerisinde yaşayan Türklerin İslâm dinine girmesi sağlanmalıydı. Türkler arasında İslâmı yayma projesi hayata geçti. Özellikle kutsal savaş sloganı ön plana çıkarıldı. Müslüman olmayanlara karşı kutsal savaş ilanının yanında devletin Sünni görüşe bağlı olduğu özellikle vurgulandı. Fergana ve Semerkand'a bağlı Harezm bölgesinde gayrimüslim Türklerin akınlarına karşı ribatlar inşa edildi. Zaman zamanda ribatların sayısı binlerle ifade edilmeye başlandı. Ribatların kuruluş amacı kutsal savaşçıların (gazilerin) meccanen beslenmesiydi. Daha sonra bu alan eğitim ve askeri özellik arz etmeye başlamıştır. Özellikle devlet sınırları içerisinde yaşayan işsiz güçsüzler bu ribatlarda istihdam ediliyordu.

Sâ mâniler gayrimüslim Türkler'e karşı akınlar düzenleyip fetih hareketine başlayan İlk Orta Asya'lı yöneticiler sayılabilir. Sâ mânî Emiri İsmâîl bir Ahmed'in, (892-907) 893 yılında Talas şehri üzerine yaptığı sefer, bu fetih hareketlerin en önemlilerinden biridir. Emir şehri ele geçirince büyük kiliseyi camiye tahvil edip, insanların İslâm dinine girmesine ön ayak olmuştur. 903 yılında Türkler karşı atakla

---

²⁶⁰ Güngör, 201.

Sâmânî topraklarına saldırıp geçici süreyle hakim oldularsa da, uzun süre bu işgali sürdüremeyip püskürtüldüler.²⁶¹

Türklerin müslüman olması genelde fetih hareketleri sonucu ya da ticaret vasıtasıyla olmuştur. Bu bakımdan Türklerin zorla İslâm'ı kabul ettiği yönünde bir bulguya rastlamış değiliz. Aslına bakılırsa İran'da İslâmın yayılması Mâverâünnehr'de yayılmasından daha zor olmuştur. Bunun sebebi İranlılar'ın köklü bir medeniyete sahip olmasıdır. Şöyle ki, İran'ın gerek Pers, gerekse Sâsâniler döneminden kalma köklü bir kültürü vardı. İslâm fetihleri ile İran fethedilmesine karşın (Nihavend savaşı 642) İslâm'a karşı bir tepki kendini günden güne hissettirmeye başladı. Mazdeizm ve Zerdüştlük gibi iki dinin çıktığı coğrafya halkı, kendi bakış açıları ile İslâmı özümsemeye çalışmışlar neticede bu dinlerden öğeleride içine alan inanç tesis etmişlerdir. Türklere gelince, İslâm dini (Sünni anlayış) kendini Türkler arasında çabucak kabul ettirdi. Bu, yerleşik hayata uzak duran göçebe Türkler için gayet doğal bir durum sayılabilir. Eğer Türkler yerleşik hayata daha önce geçmiş olsalardı ve dini inançları daha sistematik olsaydı İslâma karşı nasıl bir tepki verirlerdi? Bu tamamen bir sırdır. Şurası bir gerçek ki, Sünni din anlayışı Türkler tarafından kolayca benimsendi. Onların büyük kısmı (ordu içerisindeki askerlerde) Türk olduğu için Sâ mânîlerin bölgede ki varlığının devamı için hayati önem arzeden "şeylerin" başında Sünnilik gelmekteydi. Özellikle Abbasiler zamanında devlet görüşü haline gelmiş olan Sünnilik, Orta Asya'da Şia anlayışına karşın bariz bir üstünlük sağlamıştır. Sâmânî yöneticileri Başkent Buhara'da Hanefî öğretilerinin okutulduğu okullar tesis etmişlerdir.

Mâverâünnehr bölgesi ve Horasan dini görüntü bakımından homojen yapı arzemediği için, zamanla Batını gurublar ve esas olarak Şia inancı Sünniliği tehdit eder hale gelmiştir. Özellikle Kuzey Afrika'da kurulan Fatimiler Devleti'nin göndermiş olduğu dâiler, halka kendi bozuk fikirlerini anlatmaktaydı. Batı İran'da

²⁶¹ Güngör, 202-204.

zaten Şia görüşü hakimdi. Dinler kendilerine yayılma sahası aramaktaydı. Bunun için en elverişli saha Sâ mânî Devleti sınırları görülüyordu. Şia ve gulat inançlı guruplar Sâ mânî sarayına sızmak için uğraşılsa da, II. Nasr dönemine kadar başarılı olamadılar. Bu dönemde Horasan ve Mâverâünnehr Şiilerinin lideri olan Muhammed bin Ahmed Nehşabi, II. Nasr'la buluşma fırsatını buldu. Bunu iyi değerlendirdi. Hatta sarayda dini konularda tartışmalara katıldı.²⁶²

Hükümdarın bu şekilde Şialığa temayül etmesi, başta ulema olmak üzere ordu kesimini rahatsız ediyordu. Sonuçta Tolun Üge komutasındaki Türk ordu mensubları II. Nasr'ı tahttan indirip, yerine Nûh'un geçmesini sağladı.²⁶³ Neticede Şiaların Sünni devletin hükümdarı ile olan ilişkisi kısa süreli olmuş, Şiaların ele başları yakalanıp cezalandırılmış, diğerleri sürgün edilmiştir. Böylelikle Sünni görüş yıpranmadan bu badire atlatılmış oldu.

Sâ mânî yöneticileri bir müddet daha halkın desteğini almışsa da bu desteği yavaş yavaş yitirmeye başlamış ve özellikle 960 yılında büyük bir Türk topluluğunun Karahanlı devleti sınırları içerisinde müslüman olmasıyla bu süreç hızlanmıştır. Öyle ki, belli bir müddet sonra halk Sâ mânîler'i kendi kaderiyle başbaşa bırakmış 999 yılında Sâ mânî başkentini ele geçirildiğinde Karahanlılar'a karşı tepki oluşmamıştı. Çünkü onlar Müslümandı ve iki Müslüman devlet arasında yapılacak tercih doğal olarak Türklerden yana olacaktı.

Dini hayatta kısaca bir göz atarsak; Samaniler vasıtasıyla Sünni İslâm'ın Türkler arasında yayıldığını görürüz bu yayılma süreci X. yüzyılın ikinci yarısına kadar yavaş bir süreç takip ediyordu. Bu dönemde Türklerin kitleler halinde İslâm'ı benimsemesi 'gayrimüslim Türkler'de cihat fikrinin zayıflamasına yol açmıştır. Özellikle II. Nasr'ın Sünnilikten yüz çevirmesi halk ve ordu nazarında Sâ mânî hanedanının meşruiyetinin sorgulanmasına yol açmıştır. Neticede Sâ mânîler, kendilerini destekleyen unsurun güvenini kaybettiği için yıkılmıştır.

²⁶² Frye, The Samanids, 43-44.

²⁶³ Güngör, 205.

7- ASKERİ TEŞKİLAT

Sâmâniler, X. yüzyıl için ileri bir askeri teşkilat meydana getirmişlerdir. Bu müessesenin teşkili için Bağdat model olmuştur. Abbasilerin oluşturdukları Samarra modeli yapılanma onlar için cazipdi. Askeri bölge olarak Horasan seçildi. Askeri bölgenin merkezi konumunda olan şehir ise Nişapur idi. Nişapur gelişigüzel seçilmiş bir şehir olmayıp askeri seferler ve ordunun barınması için en ideal yerd. Sâmâniler öncesi: Tâhirîler döneminde de bölge stratejik öneme sahipti²⁶⁴. Sâmânilerde, Abbasiler'de olduğu gibi askeri işlerin muntazam işlemesi için Divan-ı Şurat mevcuttu. Menzillerde ordudan en üst rütbeye sahip kişi Sipehsalar (baş komutan) ünvanına sahip olup, Horasan'da ikamet ederdi. Başkomutanla koordineli olarak çalışan şehirlerin askeri komutanları vardı. Sâmânî ordusunun bel kemliğini, hassa ordusu oluştururdu. Bunun yanı sıra bağlı eyaletlerin ve bağımsız hanedanların askeri gücü savaş esnasında Samani ordusuna dahil olurdu. Mahalli yöneticilerin meydana getirmiş olduğu ordunun tüm ihtiyaçlarını (yemek zırh vs.) o hanedan karşılardı. Bu sebeple toprak gelirleri kullanılır, fazlalık ise fakirlere sadaka olarak dağıtılırdı.²⁶⁵ Samani ordusuna daha sonraları dahil olan bir grup vardı ki, bunlar ayyar, saluk, fityan ismi ile anılan, çoğunluğu işsiz olup etrafa zarar vermesinler diye savaşçı kadroya dahil edilen guruptur.²⁶⁶ Bu grup daha öncede Saffârî hükümdarı Yakûb bin Leys zamanında etrafa korku salmıştı. Yöneticiler bu toplulukları ordu içinde istihdam etmekle hem savaşlarda güç kazanıyorlar, hem de onların haydutluk, zorbalık yapmalarını engelliyorlardı.

Sâmânî ordusu savaş için her türlü techizatla donanmış olup, tüm ihtiyaçları Divan-ı Şurat denetiminde karşılanmaktaydı. Orduda görev yapan askerlerin maaşı üç ayda bir verilip, maaş dağıtım işlemi bir törenle yapılırdı. Devletten düzenli olarak maaş verdiği askerler sabit orduyu oluşturmaktaydı. Devlete bağlı hanedanlar

²⁶⁴ Frye, Bukhara. 30.

²⁶⁵ C.E.Bosworth. A. Contribution to Samanid Military History, Londra, 1977, 4-5.

²⁶⁶ Frye, Bukhara, 124.

kendilerine ait askerlerin maaşlarını kendileri karşıladı, Savaşta elde edilen ganimetlerden faydalanırlardı.

Ordu süvari ve yayalardan oluşmakta olup, bunların büyük bir kısmı Türkler'den oluşurdu. Çok sıkı bir disipline tabi tutulan Türk memluklar belli bir eğitimin ardından derece alarak yükselebiliyorlardı. Sâmânilerin ordu oluşturma biçimi bir nevi "devşirmecilik " sayılabilir. Emir İsmâîl zamanından itibaren sayıları ve nüfuzları artan Türk askerlerinin ordu içinde istihdamı, belli bir amaca matuf uygulamadır. Gerçekte bu uygulama devletin bekası için gerekli bir durumdu. Herhangi bir taht mücadelesinde ordu üyeleri kendilerine taraf seçebilir, dolayısıyla ordu, yönetime doğrudan müdahale edebilir, bir biri ile kanlı bir mücadeleye girişebilir, ya da hanedana karşı tertip edilecek bir komploda güç unsuru olabilirdi.²⁶⁷ Türklerin çoğunluğunu teşkil ettiği bir ordudan bu şekilde bir tehdit gelmesi zayıf bir ihtimaldi. Ayrıca Türkler yüzyıllar boyu mücadeleye alışmış savaşçı bir millettir. Bu bakımdan Türklerin tercih edilmesi manidardı.

Ordu komutanları törenlere katılırken yanlarında kendilerine eşlik eden 1000 Türk memluk bulunurdu. Bunların başlarında samur kürkünden başlıkları vardı. Eşlik eden askerlerden on tanesinde altın kılıç, kemer bulunurdu. Ayrıca gürz, topuz gibi savaş aletleri ile techiz edilmişlerdi. Nasr bin Ahmed döneminde yapılan bir karşılama merasiminde görünüş böyleydi.²⁶⁸

Sâmânî yöneticileri, ordunun ve halkın desteğini sağlamak için ilk önce Sünni öğretiyi devletin resmi görüşü ilan etti. Ardından cihat fikrini benimseyip, devlet politikası yaptı. Halk ve ordu bu çerçevede hanedanı desteklemiştir. II. Nasr'ın heterodoks gurublara teveccüh göstermesi, başta halka ve ordu üzerinde soğuk düş etkisi yapmıştır. Ordu, II. Nasr'ı tahtı bırakmaya zorlamıştır. Belki de, hanedanın ordu ile olan iyi münasebetlerinin bozulması bu olay yüzündendir. Bu olaydan sonra ordu

²⁶⁷ Frye, Bukhara, 122.

²⁶⁸ Bosworth, Samanid Military, 5-6.

tarafsızlık ilkesini bir yana bırakmış, tarafgir bir tavır almıştır. Böylelikle Sâ mânî ordusunun yapısı bozulmuştur.

SONUÇ

Mâverâünnehr bölgesinde bir asrı aşan bir süre hüküm süren Sâ mânî hanedanı, bölgenin siyasî, askeri ve idari yapısı üzerinde yüzyıllar sürecektir derin bir iz bırakmıştır. Bu etki sadece bu alanlarla sınırlı kalmayıp, kültür ve medeniyet sahasında etkisini derinden hissettirmiştir.

Türkler arasında İslâm Dini'nin yayılması yine bu döneme tesadüf etmektedir. Emeviler döneminde hiçte iç açıcı olmayan manzara, Abbasilerle birlikte yerini bir yumuşama ve uzlaşma havasına bırakmıştır. Sünnî İslâm anlayışını devlet politikası haline getirmiş olan Sâ mânîler, kendi siyasî menfaatleri doğrultusunda İslâm'ı Türkler arasında yaymaya başlamışlardır. Bu dönemde Müslüman olan Türkler'i diğerlerinden ayırmak için "Türkmen" kelimesi sıklıkla kullanılır olmuştur. Türkmenler, hanedan tarafından sınır boylarına yerleştirilmiş, olası düşman saldırılarının önü kesilmek istenmiştir.

Sâ mânî Devleti, bir hanedan ve bu hanedan soyundan gelenlerin meydana getirdiği bir yapılanma olduğu (patrimonyal) için, zaman zaman hanedan soyundan gelen kişiler merkezi otoriteyi hedef alan bir çok ayaklanmaya katılmışlardır. Yöneticiler, merkezin gücünün sarsılmaması için kendilerine sadık bir ordu oluşturmuşlardır. Ordu üyelerinin büyük çoğunluğu Türk memluklerden müteşekkildi. Türk nüfus gözönüne alınca gayet doğal gözükten bu uygulamanın pratik bir faydası vardı: Ordunun olası isyanlara katılmasını hemen hemen imkansız hale getirmek. Askeri bir disipline tabii olan Türk memluklar, devletin gerilemesi ve çöküş dönemine girmesi ile tarafsızlık ilkesini bir kenara bırakıp, yönetimde ağırlıklarını iyiden iyiye hissettirmeye başlamışlardır. Alptegin'in merkezdeki kargaşayı fırsat bilip yönetime kendi istediği kişiyi getirmek istemesi bunun en çarpıcı örneğidir.

Sâ mânî Devleti içerisinde yaşayan halkın ve ordunun büyük bir kısmının Türk oluşu, hükümdarları duruma uygun politikaları takip etmeye zorlamıştır. Sünnî görüş vurgulanıp, inanmayanlara karşı yapılan mücadelede destek sağlanmıştır. Bu siyaset II.

Nasr dönemine kadar kusursuz bir şekilde uygulanmıştır. II. Nasr'ın, heterodoksi mensuplarına vermiş olduğu taviz, halk, ulema ve ordu, mensupları arasında tepkiye neden olmuştur. Neticede, II. Nasr tahtı oğluna terketmek mecburiyetinde kalırken, heretikler cezalandırıldı. Her ne kadar Sünnilik aleyhinde faaliyette bulunmuş kişiler cezalandırılmışsa da, insanların hanedan üyelerine olan güvenleri, o günden sonra yavaş yavaş azalmaya başladı. İlk Müslüman Türk Devleti olan Karahanlılar'ın varlığı bu süreci daha da hızlandırmış, neticede 999 yılında Buhara'nın ele geçirilmesine karşı halk ciddi bir tepki vermemiştir.

Sâmaniler'in atası olan Sâ mân Hûda'nın mecusi iken; Esed bin Abdullah vasıtasıyla müslüman olması. yaşadıkları coğrafi bölge ve eski Fars dilini canlandırmaları dikkate alınırsa, Sâ mâniler'in muhtemelen İranlı soydan geldiği, tahmin edilebilir. Eski Sâsâni döneminde görülen dihkanların (yerel yönetici) bu dönemde eski parlak günlerine kavuşmaları, İranlı soy iddiasını güçlendirmektedir. Gerçekten, eski İran'da toplumun belkemiği olan dihkanlar, Sâ mâniler ile birlikte büyük bir önem ve nüfûz kazandılar. Yöneticiler güvendikleri kimseleri bu göreve getirerek merkezi otoritenin gücünün ülke sınırları içerisinde en ücra köşeye kadar hissedilmesini sağlamışlardır. Bu sayede ülke toprakları en uygun biçimde kullanılarak ülke ekonomisine katkı sağlanmıştır.

Sâ mâniler döneminde sanat, mimari, ilim büyük bir gelişim göstermiştir. Başkent Buhara başta olmak üzere, Semerkand, Belh, Nişabur, vb. şehirler çekim merkezi olmuştur. Sâ mânî sanatı kısa bir zaman içerisinde büyük bir atılım göstermiştir. Az bir zamanda bu kadar başarının sağlanması tesadüfi bir olay olmayıp, başarının ardında yatan neden çeşitliliktir. Şöyle ki; Sâ mânî sanatı homojen bir yapıya sahip olmayıp, İslâm, Orta Asya ve İran kültürü izlerini taşır. Netice de bu üç değişik anlayışın bir araya gelmesiyle kozmopolit bir uyum sağlanmış oldu.

Herbiri İslâm kültür ve medeniyetine mal olmuş düşünürler, Farabi, Belhi, İbni Sina vb. bu dönemde yetişmiştir. Coğrafya, felsefe, ilahiyat alanlarında söz sahibi olan

alimler bu dönemin muhteşem ortamına şahitlik etmişlerdir. Birçok alanda evrensel boyutta eserler verilmesine rağmen, Rudeki ve onun gibi düşünen kimseler meseleye ulusculuk çerçevesinde bakmış, eserlerinde İslâm öncesi döneme duyulan özlem açık bir şekilde ilan edilmiştir. Bu sebepten (evrensel bir kaygı gütmediklerinden), diğerleri arasına dahil olamamışlardır.

Bir zamanlar Tâhirî ve Saffârîler'in düşüşü, Sâ mânîler'in yükselişine işaret ediyorken, X. yüzyılın ortalarında Türklerin gözle görülür bir yükselişi dikkatten kaçmıyordu Devlet içerisinde belli mevkilere gelmiş olan Türk aileler (Simcûriler Bars soyu, Karategin ve sülalesi, Alptegin soyu) devletin kaderini çiziyordu. Öyle ki, son Sâ mânî olarak bilinen İsmâ il bin Muntasır, mücadelesinde kendisine yardım etmesi için Oğuz Türklerinden yardım istemiş, bir ara başarılı olmuşsa da, desteğin geri çekilmesi ile yaptığı mücadeleyi kaybetmiştir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Sâ mânîler IX. - X. yüzyıllara damgasını vurmuş bir soy olarak üzerlerine düşen görevleri yerine getirmişlerdir. Sâ sâ nî soyundan geldikleri için en büyük açmazları İran medeniyeti ile İslâmı bir arada tutmaya çalışmak oldu. Fakat bu handikabın üstesinden gelerek, uzlaşmaz gibi gözüken İran medeniyeti ile İslâmı çok iyi kaynaştırmışlardır. Belki de en büyük hizmetleri budur. Bu sayededir ki, devletin yıkılışından sonra bile idari teşkilatları başka devletler tarafından alınmıştır. Bu ise Sâ mânî kültür ve medeniyetinin ne kadar köklü ve etkin olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

VI. BİBLİYOGRAFYA

- Arslan, Muhammed.,** Kuteybe bin Müslim ve Zamanı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 1986.
- Barthold, V.V.,** İslâm Medeniyeti Tarihi, (çev: M.Fuad Köprülü), Ankara, 1940.
- ..... Moğol İstilasına Kadar Türkistan, (Çev: Hakkı Dursun Yıldız), Ankara, 1990.
- Beyat, Azizullah,** Evza-i İdarey-i Sâ mânîyan, Tahran, 1975.
- Bosworth, C.E.,** "Abu Saleh Mansur b. Nûh b. Nasr", Encyclopedia of Iran, IV, Londra, 1983.
- ..... "A Contribution to Samanid Military History" The Medieval History of Iran Afghanistan and Central Asia. XII, Londra, 1977, S. 4-5.
- ..... İslam Milletleri Tarihi. (Çev: E. Merçil-M. İpşilli), İstanbul, 1990.
- Cemili, R.Abdullah,** Dırâsatû fit-Tarihi Halifeti Abbasiyye, Bağdat, 1984.
- Corbin, Henry,** İslâm Felsefesi Tarihi (çev: Hüseyin Hatemi), İstanbul, 1994.
- Crowe, Yolande,** Samanids "The Encyclopedia of İslâm New Edition, VIII, Leiden, 1995, 1025-1030.
- Daniel, E.L.,** Samanid Dynasty "Encyclopedia of Asian History", III, Newyork, 1988, 371-374.
- Ecer, Vehbi.,** Türk Bilgini Matûridî, Ankara, 1978.
- Eliaçık, İhsan.,** İslamın Yenilikçileri, I, İstanbul, 2000.
- Frye, R.N.,** Bukhara "The Medieval Achievement", California, 1996.

- ..... History of Bukhara, Massachusetts, 1954.
- ..... "Development of Persian Literature under The Samanids Qarakhanids", İslâmîc Iran and Central Asia 7th-12th Centuries, XXIII, Londra, 1979.
- ..... "Samanids" The Cambridge History of Iran, IV, Londra, 1975, 136-161.
- ..... "The Samanids", A little-Known Dynasty. The Moslem World. XXXIV, Newyork, 1944, 40-45.
- Gafurov, B.,** "The Rise and Fall of Samanids", Studies in İslâm, V, New Delhi, 1968, 1-6.
- Gerdizi,** Zeynü'l Ahbar, (neş: Muhammed Nazım), Londra, 1928.
- Günaltay, Şemsettin,** İslâm Tarihinin Kaynakları, (Hzr: Yüksel Kanar), İstanbul, 1991.
- Güngör, Harun,** Türklerin Dini Tarihi, Ankara, 1997.
- Handmir, Gıyaseddin,** "Vuzerau Selatine ed-Devleti es-Samaniyye (çev: H.E. Süleyman), Mısır, 1980.
- Hasan, İbrahîm Hasan,** İslâm Tarihi (Çev: İsmâîl Yiğit), I-VI, İstanbul, 1986.
- Hitti, P.K.,** İslâm Tarihi (çev: Salih Tuğ), I-IV, İstanbul, 1995.
- İbni Haldun,** Kitabu'l İber, I-IV, Lübnan, 1958.
- Kaya, Mahmut,** "Farabi" T.D.V. İ. Ansiklopedisi. İstanbul, 1995.

- Kazıcı, Ziya,** İslâm Müesseseleri Tarihi, İstanbul, 1996.
- Kazvini,** Tarihi Güzide (Der: Hacı Ferhad Mirza), Londra, 1910.
- Kitapçı, Zekeriya.,** Orta Asya'da İslamiyetin Yayılışı ve Türkler, Konya, 1994.
- Koçak, Mehmet Nurettin,** "Buhara Tarihi", Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 117, s. 1-72, İstanbul, 1998.
- Komaroff, Linda,** "Samanid Art and Architecture", Dictionary of The Middle Ages, X, Newyork, 1989, 636-639.
- Köprülü, Fuat,** Samanoğulları Türk Tarihinin Anahatları, Ankara, 1940.
- Köymen, Mehmet Altay.,** Selçuklu Devri Türk Tarihi, Ankara, 1989.
- Kurtuluş, Rıza,** "Ceyhani", T.D.V. İ. Ansiklopedisi, VII, İstanbul, 1993.
- Kutluer, İlhan.,** "Harizmi", T.D.V.İ.A., XVI, İstanbul, 1997.
- McDonalnd, D.B.,** "Matûridî", İ.A., VII, İstanbul, 1970.
- Merçil, Erdoğan,** "Sâmâniler" Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, I-XVI, İstanbul, 1988.
- ..... "Simcûriler II" Tarih Enstitüsü Dergisi, S. 10-11, İstanbul, 1981, 91-96.
- ..... "Simcûriler V" Tarih Enstitüsü Dergisi, S. 8, İstanbul, 1987, 123-138.
- ..... "Simcûriler I" Tarih Dergisi, S. 32, İstanbul, 1979, 71-88.
- ..... "Simcûriler III" Tarih Dergisi, S. 32, İstanbul, 1982, 115-132.

- ..... "Simcûriler IV" Belleten, S. 195, Ankara, 1986, 547-567.
- ..... "Sâmânî Devletinde Türklerin Rolü", T.D., S. 35, İstanbul, 1984.
- Mirhand,** Ravzatus Safa (Der: Defremery : Historie des Samanides) Paris, 1845.
- Nerşahi,** Tarihu Buhara (Çev: Abdülmecit el Bedevi), Kahire, 1965.
- Nizamülmülk,** Siyasetname (Hzr: Sadık Yalsızuçanlar), İstanbul, 1999.
- Parmaksızoğlu, İsmet.,** "Mâverâünnehr", T.A, XXIII, Ankara, 1976.
- ..... "Mâverâünnehr" İ.A., VII, İstanbul, 1970, 408-409.
- Roux, J.P.,** Orta Asya (Çev: Lale Arslan), İstanbul, 2001.
- Rypka, John,** The Samanids (Neş: Karl John), Leiden, 1968.
- Scheader, H.H.** "Semerkand". İ.A., X. İstanbul, 1966. 468.
- Sinor, Denis,** Erken İç Asya Tarihi "Orta Asya'da İslâm'ın İlk dönemleri ve Karahanlılar (çev: Halil Berktaş), İstanbul, 2000.
- Strange, G.L.,** The Lands of The Eastern Caliphate, Cambridge, 1905.
- Taylan, Necip,** İslâm Düşüncesinde Din Felsefesi, İstanbul, 1984.
- Vambery, A,** History of Bukhara, Liechtenstein, 1979.
- Yazıcı, Tahsin,** "Dakiki" T.D.V. İ. Ansiklopedisi, İstanbul, 1993.

Yıldırım, Mehmet.,

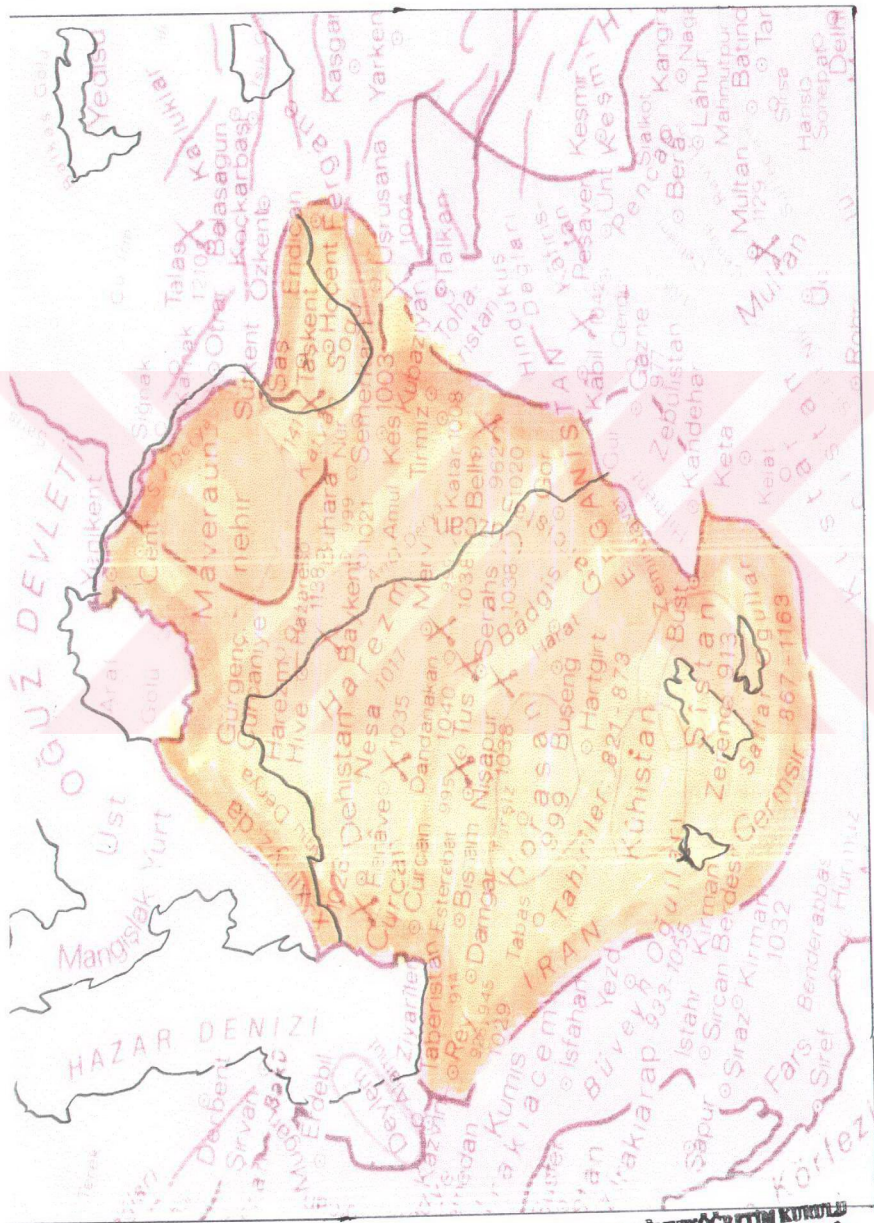
Nasr bin Seyyar ve Zamanı, Basılmamış
Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1990.

Yıldız, Hakkı Dursun.,

İslamiyet ve Türkler, İstanbul, 1976

875-1005

SĀMĀNILER DEVLETİ

